

Язэп
Янушкевіч

**Зямля
Кенатафаў**

Апавяданні, артыкулы, эсэ

Мінск
Выдавецтва
Віктара Хурсіка
2009

УДК 821.161.3 Янушкевіч +82.4
ББК 84(4Бел)
Я60

Янушкевіч Я.Я.
Я60 Зямля кенатафаў. - М7: Выд.В.Хурсік,2009. -
Зборнік апавяданняў, артыкулаў, эсэ. Выходзіць да 50-годдзя
творцы.

ISBN 978-985-6888-06-2

*Галіне і дзецям —
Дамініку і Каміле,
за якімі працяг роду*

---

*Музыкай пахавальнаю
тут паланэз Агіньскага.*

Міхась Скобла

*Маці з каменя стала.
Счарствела раптам ад гора:
Глуха, няўцямна спытала:
— Дзе майго сына пагорак?..*

Данута Бічэль-Загнетава

Міхась Скобла

Галі Хінцы-Янушкевіч

У воблаку, бы ў белай ссыпцы,
На ветры сох зляжалы пух.
У цалі вязень граў на скрыпцы,
Жывіў нябесным гукам дух.
Пайшоў паўстанцам з роднай хаты
І смык – з гаспадаром у лес.
Скажы – ён падпілуе краты!
А вязень грае паланез.
На бітву музыка не звала,
Глушыць яе было – дарма.
Нібыта камерная зала
Была вакол, а не турма.
А на запясцях гнеў вызвоньваў
Сціха ў маністы кайданоў,
Чакаў мелодыі вызвольнай,
Каб бунтаваць пачаць наноў...
На твар, на звязненыя рукі
Упаў бязважкі цень крыла –
І нескаронных гімнаў згукі
На волю, праз катоўні й мукі,
Праз краты скрыпка падала.
Маўчаў капеж, нырнуўшы ў жолаб.
Пасланец люду, дрэў і траў,
Матыў вызвольны ў дзюбку голуб,
Нібы галінку пальмы, браў.

За архіўным парогам

www.kamunikat.org

Ціша архіваў

Памяці Генадзя Кісялёва

Мінула багата часу, адбылася ў Купалаўскім музеі і прэзэнтацыя той знакавай для мяне кнігі «*За архіўным парогам*» (2002 г.), калі аднойчы у нашым з ім працоўным «коласаўскім» мемарыяльным кабінэце № 205 Прэзідыума Беларускай Акадэміі навук (адзін з ягоных аўтографіў на «Спасцігаючы Дуніна-Марцінкевіча» сведчыў: «Сабрату па пяру і кабінету») ён тактоўна (ён заўсёды выказваўся тактоўна, з усёй павагай не толькі да суразмоўцы, але і да сябе, падбіраючы, адчувальна да фізычнага, адпаведнае слова) прамовіў:

— А загаловак, Язэпе, двухсэнсоўны атрымаўся... «За архіўным парогам»... Разумею цудоўна, што вы жадалі пазнаёміць чытачоў з пошукамі ў архіўных сховішчах, але гэтак можна сказаць і пакінуўшы парог, выйшаўшы з чытальні ў гаманлівы свет. Дзе вы таксама пачуваецца «за архіўным парогам». Няўтульна, у адрозненне ад засяроджанай архіўнай цішы. Як чалавек, падараслеўшы, пакідае радзімы дом і апынаецца «за радзімым парогам». Здараецца, што ніколі не вяртаючыся ў бацькоўскія сцены...

Я аслупянеў. Не таму, што старэйшы калега заўважыў трапна і слушна. Скамянеў ад іншага: ніколі не думаў, не ўяўляў, што магу апынуцца па-за парогам архіўным. З забаронаю працаваць напоўніцу, забываючыся на час і жыццёвую куламесу. Не адчыню больш дзверы ў мінулае. Не буду мець магчымасці замаўляць новыя вопісы, плазаваць па іх, а потым над прынесенымі архіўнымі справамі... Адгортваць старонкі мінулага.

Апошнія гадоў дзесяць, спалучаючы сваё акадэмічнае мадзене з пасадай загадчыка аддзела археаграфіі БелНДІДАС, тупаў на казённую працу ў той самы будынак па вуліцы Крапоткіна, дзе месціцца гістарычны архіў (раней зваўся Цэнтральны дзяржаўны, цяпер – Нацыянальны гістарычны). Не сказаць, каб аж надта ўлягаў у казёншчыну, але што стаў радзей трапляць у архіўную чытальню — факт. Прыкры для навукоўца, што лічыць сябе архівістам.

Які паэт без свежых вершаў? Які каваль без новаадкаваных вухналёў і падкоў?

А між тым іначай не атрымлівалася. Нарады. «Дырэкцыі». Паседжанні аддзела. Калегіі архіўнай галіны (падрыхтоўка да іх). Справаздачы. Вучоныя рады. Рэцэнзіі. Водгукі. Характарыстыкі. Пляны. І ўсё тэрмінова, і ўсё адказна. І нейдзе паміж іншага «планавыя навуковыя» тэмы. З году ў год па зачараваным коле.

І вось з прыходам новага дырэктара кола разамкнулася.
Учреждение «Белорусский научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела» *Заведующему отделом археографии*
Янушкевичу Я.Я.

Уведомление

01.03.2006 № [адсутнічае]

Уважаемый Язеп Язепович!

Уведомляем Вас, что контракт от 01.04.2004 № 39, заключенный между БелНИИДАД и Вами на срок два года, будет прекращен 31.03.2006 в связи с истечением срока его действия, и Вы будете уволены по п. 2 ст. 35 Трудового кодекса Республики Беларусь.

Директор института

А.Е.Рыбаков

Памятаю, як знійкавеў ад дырэктарскага «падарунку». (Бо змусілі падпісаць тое «уведамленне» акурат на мой 47 дзень народзінаў). А найбольш з прычыны, што ані не чакаў. Бо папярэдне ў інстытуце прайшла пераатэстацыя супрацоўнікаў, у тым ліку і мая. Прызналі: «пасадзе загадчыка аддзела археографіі адпавядае». Шчаслівы, паехаў на тыдзень у віленскія архівы (27.02—04.03.2006), дзе не быў паўдзсятка гадоў. Вярнуўся з нашай старадаўняй сталіцы не менш шчаслівым, бо не з пустым. Да папярэдніх найсціплых намераў (займець адбітак аўтэнтыка «Пінскай шляхты» для падрыхтоўкі акадэмічнага Збору твораў В.Дунін-Марцінкевіча; атрымаць копію справы пра нелегальную школку ў Люцінцы — для зборніка дакументаў і матэрыялаў) дадаліся адшуканыя справы пра ўдзел уладальнікаў майго радзімага Ракава Здзяхоўскіх у паўстанні 1863 года ды іншае. У міжчасце ў праўрадавай «Советской Беларуси» (28.02.2006) з'явіўся нават артыкул пра мяне на пару з Дуніным-Марцінкевічам (загаловак «Романтик из Лютинки» блытаў пра каго ж размова?).

І тут маеш...

Зацяўся. Што ж, не кожнага дня цябе звальняюць з працы. Заўсёдная ўсмешка на вуснах згасла. На дзень народзін як сышоў а 7-й раніцы дык вярнуўся толькі апоўначы. Затрымаўся ў вечаровых пагасцінах у «Магера», дзе тым адвячоркам апынуліся там маладзейшы паэт Д-М. (крыптанім, ідэнтычны Дунін-Марцінкевічаўскаму; што зробіш, калі ў Лявона таксама дубэльтнае прозвішча) і кампазітар (ягоная музыка ў слыным «Гуляць дык гуляць»). «Гулялі» сціпла, як ніяк пост. Вячэралі. Смакавалі віно французскае, прывезенае з Вільні. Было ўтульна, як толькі і можа быць утульна ў сяброўскім коле ў гэтым беспрытульным свеце. І маладзейшы паэт з марцінкевічаўскім крыптанімам Д-М. зрыфмаваў на памятку на магутным фаліянце «СПАДЧЫНА БЕЛАРУСІ», падараваным мне гаспадаром кватэры:

*«Язэп, і ў 47
Кахай жанчын пяшчотна
І не пішы паэм —
Я напішу іх, родны!»*

А кампазітар дапісаў на нейкіх радках клавіра: «Паважаны Язэп! Жадаю табе багатых дзён нараджэння, уласнага шчасця, і каб мы калісьці сустрэліся пад страхой, дзе з бацькоўскага клёна крапала, крапала вялікае жыццё — творчасці!»

Менавіта тым пабратамчым адвячоркам умацаваўся адчуваннем: мая «творчасць» шмат у чым залежная ад архіваў. І ад архіўных сховішчаў мяне нішто не павінна адпрэчыць. Нельга дазваляць спадкаемцам МГБ-МУС (адвечныя «куратары» савецкіх архіваў) доўжыць практыку «спецхранаў» і «замкнутых фондаў». Належыць так лёсам пакіраваць, каб прымусовае звальненне толькі паспрыяла далейшаму шчыраванню ў архівах.

Чалавек у жыцці павінен кіравацца вольным выбарам, прадыктваным розумам і пачуццём. Якія яны ў яго — такі адмеціцца ягоны зямны шлях.

Па часе скеміў, што звальненне яны планавалі заўчасна, калі яшчэ перад Новым 2006 годам пазбавілі навуковай тэмы на наступны год. Замест прапанаванага мною працягу даследавання архіўнай спадчыны В.Дуніна-Марцінкевіча (а што яшчэ планавалі напярэдадні 200-

годдзя патрыярха новай беларускай літаратуры?) аніякай не далі. Упершыню за ўсё маё навуковае жыццё здарылася такое: стаўся непатрэбным.

Калі ж услед, напрыканцы таго 2006 году, калегі па пісьменніцкім цэху «вызвалілі мяне» і ад пасады старшыні БЛФ (Беларускага літаратурнага фонду), успрыняў гэта як прарочае, пачутае у тым самым «колесаўскім» кабінцеце: «Язэпе, вешай на той Літфонд вялікі замок і бярыся абаруч за Дуніна-Марцінкевіча. Тое, што тут мы зробім удвух – не зробіць потым ніхто...»

... На ягонай апошняй слыннай кнізе «Жылі-былі класікі: Хто напісаў паэмы «Энеіда нававарат» і «Тарас на Парнасе» засталіся напамятку аўтографы. Так, іх практычна два. Мне б хапіла верхняга «эпіграфа»: «Таварыш поплич з ім ідзе...» Аднак ніжэй ён надпісаў: Язэпу Янушкевічу, таленавітаму папличніку і спрыяльніку. Г.Кісялёў. 12.7.05»

І каму мне цяпер спрыяць? І хто цяпер шчыра ўсцешыцца архіўнымі росшукамі-знаходкамі, якія, спадзяюся, мне яшчэ напаткаюцца?

Пра Марцінкевічавых «зядцёў» ён паспеў пачуць ад мяне. Адразу, у верасні-2008. І не паверыў, каб у адной сям'і (ды якой! аўтара «Пінскай шляхты») напаткаліся два зяці з аднолькавымі імёнамі-прозвішчамі. Параіў быць абачлівым: засяродзіцца ў архіўнай цішы, дарэшты ўсё праверыць і узважыць. І толькі тады публікаваць.

Што ж, годны заповіт.

Былі ў Вінцэнта два зяці

Архіўнае эсэ

*Галіне —
у дзень нараджэння*

Ну што, Шаноўны Чытачу, калі падзялюся з Табою не толькі незвычайнай архіўнай прыгодай, але і невераежным (да каркаломнага!) фактам з жыццяпісу Вінцэнта Дунін-Марцінкевіча — наліваеш?

Тады ўзаемна! Бо я з свайго боку — у баку не прызастануся. І не таму, што мне акурат 50 гадоў веснавых набегла (а з іх архіўных — 33). Бо без кварты пушчанкі (урэшце, і ў нашай краіне дзе-нідзе афіцыйна дазволенай на продаж як экалагічны прадукт дзеля пашырэння экалагічнага турызму; найперш, зразумела, замежнага), як кажуць у маім мястэчку на нядзельным ракаўскім кірмашы мужчынскі-мацакі, тут не разабрацца.

У чым? Каб дадумацца, што слынным Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч меў двух зяцёў з аднолькавым імём і прозвішчам — такое мог прыдумаць толькі незабыўны Уладзімер Караткевіч у чарговым гістарычным дэтэктыве... Хаця і да Караткевіча (за колькі стагоддзяў?) спявалася:

*Былі ў бацькі тры сыны,
І ўсе трое Базылі.
Адзін коні пасе,
Другі лаці пляце,
Трэці сядзіць на камені
Дзяржыць дуду на рамені.
— Ух я!*

Гэтак па памяці («са зборніка Антона Грыневіча») праспяваў у тэлефонную слухаўку прафесар Арсень Ліс, якога патурбаваў з Ракава, віншуючы з Калядамі. І паважанаму фалькларысту мілей, што некаму спатрэбіліся ягоняя глыбінныя веды, і мне лаўчэй: не шукаючы па фальклорных тамах, спраўдзіў патрэбную цытату. Бо з часам у мяне, як заўсёды, скупа: рэдакцыя часопіса ўжо «уклучыла лічыльнік» на напісанне прыабяцанага эсэ. Дык, не валаводзячы, [не квэцаючы?] – пра галоўнае.

Усё пачалося ў гістарычны панядзелак 15 верасня 2008 г. пасля сяброўскага застолля з нагоды 61-годдзя першага галоўнага рэдактара «Роднага слова». Таму і эсэ напачатку думаў назваць ясна-прывабна: «Дзень народзін Міхася Шавыркiна, або Як я знайшоў яшчэ аднаго зяця Дунiн-Марцінкевіча». Бо акурат таго дня, накрывічыўшыся ў «Крыніцы», што на сталічным праспекце насупраць паважнай установы, адказнай за бяспеку ў нашай краіне, а 16-й гадзіне сыходзіў я ад сяброўскай гаманы, прыкрываючыся тым, што вось-вось (16:10) адыйдзе маршрутка на Ракаў. Ды замест каб павярнуць налева (на вакзал) — паплыў праспектам направа. Ажно да Свіслачы, над узбярэжжам якой колісь стаяла хата Вінцэнта Дунiна-Марцінкевіча. А адтуль ужо і да вуліцы Крапоткіна недалёка.

[Даведка для неабазнаных: на Крапоткіна, 55 месціцца Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). Ад нядаўняга часу расклад працы архіўнай чытальні 09:00—19:45. Чаго ніколі ў пару майго студэнцтва і маладосці не было (звыкла 09:00—17:00). Гэтым цяпер належала скарыстацца, бо праз колькі дзён мяне чакала вандроўка ў Познанскі універсітэт на міжнародную канфэрэнцыю. А за тыдзень адсутнасці замоўлення архіўныя справы здадуць назад у старасховы. З гэтым у НГАБ строга. І не з дысцыплінарных прычын, проста месцаў у чытальні паўтары дзесятка. І зранку яны найчасцей занятыя: хваля праўдзіва «паспалітага рушання» на пошук радаслоўных каранёў паглынула цяпер і пенсіянераў, і студэнтаў, вайскоўцаў і галоўных рахункаводаў сталічных банкаў; усю гэтую неафітаўскую архіўную «раць» сустрэнец там штодня. Таму спарней працаваць адвячоркамі, болей шансаў на вольнае месца].

... Праглядаючы цягам дзвюх гадзін радавонныя справы Асіповічаў ды Бараноўскіх (сярод фаліянтаў першых спадзяваўся трапіць на звесткі пра зяця В.Дуніна-Марцінкевіча, лекара Казімера Асіповіча; у другіх папках цеплілася надзея адшукаць штось новае пра самога Вінцэнта, як зяця Юзафа Бараноўскага), прытомленыя вочы (быў гэта ўжо аркуш 422) спатыкнуліся на радках: *«Николай Казимирович Осипович, жительствующий Минскаго уезда 2 стана в имении Люцынке»*.

Стойце! Гэта ж, бясспрэчна, сын Камілы Марцінкевічанкі!! Яшчэ Генадзь Кісялёў у «Сейбітах вечнага» (1963) занатаваў: «Яе пасялілі ў г. Салікамску. Там у 1865 годзе Каміла выйшла замуж за павятовага ўрача Казімера Асіповіча, прычым паліцэйскі нагляд быў пакінуты за ёю і пасля ўступлення ў шлюб. У 1880 годзе яна вярнулася на радзіму, дзе хутка памерла».

Але такі ўнук у радавонным дрэве Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча мною не ўпісаны! Прагортваю ліхаманкава пазначаны 1889 годам шурпаты ліст дакумента і на наступным (аркуш 423) імгненна і выразна вычытваю (нават даўня акупацыйная расейшчына падалася тут прыдатнай): «Дано сие от Минскаго Губернскаго Предводителя Дворянства за подписью и приложением казенной печати, на основании уведомления Пермского Полицеймейстера и Минского уездного Исправника за № 626 и 898 в том, что Казимир Антонов во время проживания в Перми по день кончины его в 1882 году, а также сын его родившийся в 1881 году Николай Казимирович Осипович донныне, нелишоны (sic!) прав состояния силою закона за уголовныя и политическия преступления и не находится за оныя под судом».

Чакайце! Нічога не разумею: як гэта Казімер Асіповіч «памёр у Пярмі ў 1882 г.»?! Калі вядома, што муж Камілы вярнуўся «з Сібіру» у Вільню, дзе працаваў лекарам. Гэта ж да яго прыезджаў стары цесць, цяжка бухаўся на калені ў вітальні і прасіў: «Казю, ратуй!» Бо рупіла Вінцэнту пра штогадовыя раты-выплаты ў Менскі прыказ грамадскай апекі за закладзены ў 1847 годзе маёнтак Люцінку...

Ці мне ў вясёлай галаве штось мітусіцца? Не можа быць каб два Казюкі Асіповічы — і абодва зяці Дуніна-Марцінкевіча?! Хаця, як ведама, у некаторых пасля чаркі не толькі дваіцца, але й траіцца. Агаломшаны незвычайным архіўным супадзеннем, пакіраваў у Ракаў, дзе

ў цішы перачытаў «дасье», назапашанае на Марцінкевічавага зяця.

«Фармулярны спіс пра службу былога салікамскага павятовага лекара, калежскага саветніка Казіміра Асіповіча. Складзены кастрычніка 16 дня 1884 года... Копія выдадзена з Пермскага медыцынскага аддзялення ўдаве ... Каміліі Асіповіч.

1. Чын, імя па бацьку, прозвішча, пасада, гады ад нараджэння, веравызнанне... -- Калежскі саветнік Казімір Гіяцынтаў Асіповіч былы Салікамскі павятовы лекар, 46 гадоў, веравызнання рыма-каталіцкага; мае ордэн св. Станіслава 3-й ступені. Утрыманне: жалаванне 612 і сталовых 613 руб., усяго 1225 руб. у год.

VII. Дзе атрымаў адукацыю [...]; калі паступіў на службу [...]. -- Па заканчэнні поўнага курса навук у гродзенскай губернскай гімназіі ў 1855 годзе быў прыняты па іспыту ў лік студэнтаў Маскоўскага універсітэту, дзе закончыў курс навук па медыцынскаму факультэту, на казённым утрыманні, зацверджаны ў ступені лекара з пасведчаннем павятовага лекара — 1860 г., чэрвеня 20; вызначаны, згодна хадайніцтву Салікамскім павятовым доктарам [...] -- 1860 г., жніўня 16».

Памятаецца і даўняя ўласная выснова: выходзіць, Казімір трапіў у Салікамск, «па размеркаванні» пасля універсітэта...

Памёр Казімер Гіяцынтаў Асіповіч 25 ліпеня 1884 года.

Вынятка з майго эсэ «У прадчуванні знаходак», што паўстаў пасля вандровак у архівы Варшавы-Вроцлава-Кракава, асвятлілі памяць. Цытаваныя радкі запісаліся красавіцкім днём 1988 г. у далёкім Шчэціне над Балтыкай, дзе жывуць Каміліны праўнукі, і дзе Богдан Каваліньскі перахоўвае сямейны архіў. Але нашчадкі аніколі не казалі пра іншую лінію Асіповічаў! Няведанне гэтага яны пацвердзілі і напрыканцы верасня-2008, калі з Познаня, дзе адбывалася Міжнародная мовазнаўчая канфэрэнцыя і куды я быў запрошаны з дакладам пра мову невядомых Купалавых паэм, прысвечаных «заступніку Беларусі на нябёсах» Андрэю Баболю, тэлефанаваў у Шчэцін (там жывуць Станіслаў Пляўскі і Богдан Каваліньскі) ды на Беласточчыну (Тадэвушу Крываньскаму).

Праз нейкі час наведваюся ў архіў (наоў атрымаць дакументы з слыннага радаводнага фонду № 319 можна не раней як праз месяц-другі – такі «унутраны» закон у НГАБ). Прынесеныя папкі, што цяпер на маім архіўным варштаце, павінны ўрэшце прасвятліць невераежны збег акалічнасцяў з зяцямі В.Дуніна-Марцінкевіча. Так і атрымаўся. Каб зацвердзіцца ў шляхецкім званні, Мікалаю Асіповічу належала мець:

«б) Метрическую выпись из Пермской р.к. церкви выданную и заверенную в несомнительности Могилевскою римско-католическою Духовною Консисториею о рождении и крещении в 1881 году июня 15 числа Николая сына дворян Минской губернии Казимира и Элиодии урожденной Марцинкевич Осиповичей законных супругов; в) Метрическую выпись из той же Пермской римско-католической церкви выданную о смерти и погребении в 1882 году октября 21 упомянутого мужа ея Казимира Антонова Осиповича, из коей тоже видно, что умерший оставил жену по 2-му браку ея просительницу Элиодию из Марцинкевичей и детей, т.е. от первой жены Иосифа и Иордана дочерей Марию и Ирену и от второго брака сына вышеупомянутого Николая Осиповича».

Цяпер усё ясна: апроч слыннай Камілы, меў Марцінкевіч і іншых дачок. У лісце да Адама Кіркора (23.03.1862) пісьменнік прасіў: «...напішы прачула пра школкі Камілі Марцінкевічанкі для бедных рамеснікаў ў Менску і тыя, што ў Люцінцы маёй патрымліваюцца Цэзарынай і Элэдыяй Мар[цінкевічанкамі]».

Названая Элэдыя і выйшла замуж за Казімера сына Антона Асіповіча.

Муж найстарэйшай Камілы — Казімер сын Гіяцынта Асіповіча.

Адкрыццё «зяцёў» магло адбыцца два дзесяцігодзі раней, калі на архіўнай картцы мною скупа занатавалася: «Ф.321, воп. 2, адз. зах. 189. Менскі павятовы маршалак. Пра шляхецкае паходжанне Асіповічаў (1889—1901) + Ф.319, воп.2, адз.зах.2385. Мо трапіцца пра Камілю ці яе дзетак. 13.10.1987». Таму яшчэ раз пераканаўся: колькі ў архівах нечаканак пра аднаго толькі Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча! І жыцця будзе мала каб адшукаць іх усіх. Таму дарэмна колішні (бо ўсе

«калічныя» — «колішнія») кіраўнік архіўнай службы краіны (самы высокі кіраўнік, таму прыхвааем яго за першай літарай алфавіту «А»), калі я, будучы яшчэ на пасадзе загадчыка аддзела археаграфіі БелНДІДАС, напярэдадні 200-годдзя з дня нараджэння пачынальніка новай беларускай літаратуры настойваў на абавязковым працягу навуковага даследавання пра асабістыя дакументы пісьменніка ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі, кідаў мне ў твар чыноўніцкія перлы: «Винцент Дунин-Марцінкевич не имеет никакого отношения к архивам»; «Дунін-Марцінкевіч столько не напісал, сколько вы его ісследуете... и вообще на изучение Дунин-Марцінкевича в архивной отрасли нет денег (средств)...».

Бо я абавязкова дабяру часу зазірнуць і ў архіўны фонд № 321. І расказаць вам, што цікавага там. Хаця... Калі тэхналогія электронная будзе гэтак шпарка развівацца як апошнія дзесяцігоддзі — усе значныя архіўныя фонды-тамы-справы, спадзяюся, будуць выстаўленыя ў Інтэрнэце. І не спатрэбіцца выседжваць па архівах.

Прызнаюся: колькі мне даводзілася (й даводзіцца) ў архівах «на зладзейскай ехаць снасьці», як пісаў Марцінкевіч у «Залётах» пра нуварыюша Сабковіча. Бо адкуль толькі мною за 30 архіўных гадоў не пазычаліся рукапісы! Ад Масквы-Ленінграда пачынаючы і заканчваючы далёкім Парыжам¹.

Пра тое, як выносіліся аўтографы (іначай бы вы, беларусы, не мелі прарыўных аднатомнікаў Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча ды Францішка Багушэвіча) — раскажу іншым разам... Пра далёкую «саўкова-сталінскую» эпоху, калі не дазвалялася ні здымаць, ні капіяваць з мною знойдзенага ці адшуканага папярэднікамі у старасховах. Перапісвай! А што такое для архівіста-археографа «перапісваць»? Пладзіць новыя памылкі з абдрукоўкамі. Бо вярнуўшыся дахаты у

---

¹ Хаця не: Парыж прыгадаўся («падставіўся», як кажуць паэты) «дзеля рыфмы»; каб красануцца, што і там я працаваў-шчыраваў. Аднак Парыж 1994 г. міла памятаецца не толькі непаўторнымі Сенай, Нотр-Дамам, Эйфелевай вежай, Манпарнасам, але і працай у Гісторыка-літаратурным архіве імя Адама Міцкевіча, дзе мне самохаць рабілі ксэраксы з усяго што пажадаю — толькі замаўляй!

свае Пенаты і рыхтуючы рукапісы да выдання, ды пазней, прынёсшы іх у рэдакцыі-выдавецтвы — няма па чым праверыць каштоўныя тэксты-цытаты.

Прыкра іншае: даўняе дурноцце (чаго за саветамі ў нас было як ні ў кога і нідзе) — працягваецца. Бо тым самым лічбавым апаратам, бліскучым здабыткам тэхналогіі XXI стагоддзя, і цяпер яшчэ не ўсюды дазваляюць карыстацца. І зноўку даводзіцца ісці на розныя выкрунтасы, фіглі-міглі¹.

З адыходам мудрага і нястомнага старэйшага папличніка Кротуса Генуса (Генадзь Кісялёў любіў, калі да яго гэтак звярталіся, запэўніваючы, што ганарыцца мянушкаю, увечненай ў гарэзным «Сказе пра Лысую Гару»), з драмай, што напаткала Ул. Мархеля, — жыццё вынесла мяне адзін на адзін з XIX стагоддзем. Твар у твар са шматлікімі даследніцкімі праблемамі, падзяліцца з якімі, пайсці на параду ўжо няма да каго.

Ды ў свае 50 гадоў, звольнены з «архіўнага інстытута» (умоўна называючы, каб не стамляць чытача абрэвіятураю БелНДІДАС) ды з акадэмічнага (колішняга Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі) разумею: экс-архівістаў не бывае. Як і літаратараў. Пакуль магу танцаваць пальцамі над клавіятурай (ідыёма «трымаць пяро» у XXI стагоддзі гучыць старамодна) — буду цешыць чытачоў новымі знаходкамі. І сам троху цешыцца з гэтага.

Бо чым яшчэ заняцца пасля 50? Хіба ўдасканальвацца. Хоць бы ў двух рэчах: «валодаць пяром» (умець выразна і пераканаўча выказваць свае думкі на паперы). Ды «валодаць сабою» (трымацца годна ў любых абставінах: не губляць галавы не толькі ад радасных знаходак, што пакуль сыплюцца на цябе як бы з неба, але і ў скрушныя хвіліны; калі, да прыкладу, цягам трох гадоў цябе тройчы пазбаўляюць пасадаў).

¹ Калі спавядацца – дык трэба прызнацца амаль па караткевічаўску, які ў лісце да старэйшага (а таму мудрага) Янкі Брыля не стрымаўся ад ўласнага здзіўлення: «Бог ты мой, колькі за плячыма бандыцкіх учынкаў! Часам думаеш — нехта другі іх рабіў, а не ты сам». (Шляхам гадоў: Гісторыка-літаратурны зборнік / Уклад. У.Мархель. Мінск, 1990. Вып. 2. С. 112).

Урэшце, вучыцца «валодаць сваім часам», адпушчаным Нябёсамі (адкуль на нас пазірае сама справядлівасць). Каб паспець бліжэйшым разам расказаць чытачам і пра самога Дуніна-Марцінкевіча як пра зяця; жончыным сваякам дабіваўся спрытны зяцёк перад высокім Сенатам зацвярджэння шляхецкага звання нібыта па даўняму праву валодання Бараноўскімі «родавым маёнткам што даўней зваўся Лопоць, а цяпер існуе пад назвай Туганавічы і знаходзіцца ў Наваградскім павеце» (бачыце, Вінцэнт вілюганіў пяром нягорш за неўміручы тандэм кручкатвора Піскулькіна з хабарнікам Кручковым).

Ужо і заглавак чарговы ў мяне выспеў: «Як Вінцук Дунін-Марцінкевіч абуваў губернатара ў лапці, або Ці існаваў маёнтак Лапаць?»

Таму — зноўку налівайце!

*Ах ты дудка мая,
Весялушка мая
Весяліла ты мяне
У чужой старане.
— Ух я!*

**Менск -Познань-Ракаў,
15.09.2008—19.01.2009**

Марцінкевіч гербу Лебедзь

НА СВОЙ ХЛЕБ

*З жыццяпісу чыноўніка
Вінцэнта Марцінкевіча*

Ноч перад прысягай

У апошнія лістападаўскія дні 1829 года вырашаўся лёс памочніка каморніка Менскага апеляцыйнага межавага суда Вінцэнта Марцінкевіча: быць ці не быць яму каморнікам сапраўдным? Бо як напісаў у сваім прашэнні маладзенькі бязвусы чыноўнік, ён жадае «potwierdzenia siebie na Aktualnego komornika» [«зацвярджэнне на пасадзе сапраўднага каморніка»].

Падзеі раскручваліся, нібы ў аднаактавай п'есцы. І галоўнае: усё прадказвала шчаслівы фінал. 26 лістапада Вінцэнт атрымаў на рукі пасведчанне з добрымі адзнакамі па геаметрычнай практыцы, а праз тры дні, 29-га, падаў вышэйзгаданае прашэнне, просячы зацвярджэння на новай пасадзе.

Сінкліт судовых чыноўнікаў збіраўся назаўтра. Заўтра ўсё вырашыцца. Што ж, чакаў тры гады, ператрывае і адну ноч. Не ведаем,

дзе спаў Марцінкевіч гэтую ноч. Наогул, дзе жыў ён у правінцыйным Менску: на прыватнай кватэры? Ці мо знайшліся сваякі? Хай сабе і не дужа ўплывовыя ў параўнанні з пецябургскім дзядзькам, нябожчыкам Сестранцэвічам. А можа, слугуючы павятоваму каморніку Міхалу Наркевічу, ён і жыў у каторымсьці з недалёкіх фальваркаў у сваякоў, пра якіх неўзабаве ў афіцыйных паперах на высвятленне ўласнага шляхецкага радаводу сцвердзіць: «Здаўна запісаны шляхтаю Менскага павета». Ведаем пэўна адно: назаўтра, 30 лістапада 1829 года, ён абавязаны з'явіцца ў апартаменты апеляцыйнага межавага суда і, калі ўсё вырашыцца ўдала, скласці прысягу на годнасць каморніка. А калі так, можна быць пэўным яшчэ ў адным: ноч перад прысягаю выпала шчасліва-трывожная.

Ноч кацілася па зямлі нясцерпна доўгая і цёмная. У напратым чаканні думалася і згадвалася многае. Амаль усё. Толькі ж ведаем мы з таго «усяго» небагата. Як горка прызнаецца праз паўтары стагоддзя адзін з даследчыкаў, нам вядома да крыўднага мала, так мала, што кожны новы эпізод набывае адметную вагу і значэнне, асабліва калі думаць пра стварэнне біяграфіі «чалавека, які даў першыя ўзоры новай беларускай літаратуры».

Спрацацца не выпадае, бо насампраўдзе ані навуковай, ані мастацкай біяграфіі пра жыццё самага буйнога з кагорты нашых пачынальнікаў так і не напісана. Хоць 200-годдзе з дня ягонага нараджэння не за гарою, беларусам неяк звычайнай турбавацца пра адпаведныя юбілеі Пушкіна ці Міцкевіча, сарамліва «аберагаючы» маўчаннем таленты ўласныя. А жыццё шляхціца Марцінкевіча прыдомка Дунін з гербу Лебедзь вартае вялікага рамана. А фактаў, пры жаданні, можна назбіраць на важкую пенталогію. Толькі трэба моцна жадаць. І — шукаць. Бо не шукаючы — не знойдзеш; а хто моцна жадае, той і мае.

Глухая лістападаўская ноч кацілася над стылай зямлёй.¹ І калі наш юны герой, знябыўшыся, заснуў, прыгадаем тое, што ён ведаў дасканала, а мы не зусім. Пачнем з радаводу.

¹ Перавёўшы 29 лістапада на новы стыль, атрымаем 10 снежня — самая Піліпаўка ваўчыная.

3 дацкіх краёў

Недзе там, за трыдзевяць зямель, у дацкім краі, жыў прыгожы, багаты і ўдалы рыцар Пётр. Закахаўся ён у жонку свайго караля. Раўнівы кароль, даведаўшыся пра тое, загадаў прыкласці ганарліўцу да вачэй распалены меч і асляпіць, а потым выгнаць прэч з дацкага каралеўства. Прыбіўся сляпы рыцар у Польшчу, дзе празвалі яго Пятром Дуньчыкам.²

Ох, як шкадаваў Пётр сваіх высмаленых вачэй, бо не мог бачыць новых краёў. І асабліва — маладзіц-ляшак, пэўна ж, пекных і зграбных. Выкіраваўся ён у стольны Кракаў да тамтэйшага біскупа, слаўнага набожнасцю і розумам, на параду: як пазбавіцца слепаты за грахі маладосці ды стаць відушчым? Выслухаўшы, біскуп нічога не адказаў, але доўга маліўшыся ля алтара, падняўся і мовіў да чужаземца.

— Пётр! Збудуй на польскай зямлі тры кляштары ды сем касцёлаў, а Пан Бог верне табе зрок.

— А калі збудую, ці доўга потым мушу чакаць цуду? — запытаўся нецярплівы Пётр, як звычайна робяць вялікія паны, калі ім чагосьці засвярбіць. Ну, чыста дзеці з выгляду ў чаканні дарожных прысмакаў, калі ім вымаюць з сакваў пачастункі, а яны, бахураняты, сакочуць на ўсю хату: — А што там, а што там?

— Рабі, што табе загадана, — разважна адказаў біскуп.

Паверыўшы словам святара Пётр Дунін узяўся за будоўлю храмаў. Наняў з усяго свету знакамітых муляроў, цесляроў. Але заманілася яму быць разумнейшым за мудрага святара: зрабіць дзесяцікроць. Выштукаваў ён трыццаць кляштараў і семдзсят касцёлаў. Ды на нішто яны не прыдаліся, па-ранейшаму заставаўся сляпым. Вось вяртаецца Пётр ў Кракаў, кіруецца да біскупа. А той, не даслухаўшы, — о, дзіва нечуванае! — узвіўся злосны.

— Адкуль у цябе гэтулькі пыхі? Што за непаслухмянства?! Ці не казаў я табе ставіць усяго тры кляштары, сем касцёлаў і — ні каменя болей?

Памаўчаўшы, уздыхнуў па-старэчы цяжка:

² Dunczyk — у польскай мове азначае: датчанін.

— Не заўсёды на свеце добра ад таго, калі чагось шмат. Лепей ме-ней ды з праўдзівай верай. Бо храмы Божыя будууюцца не з каменняў, а з Веры. Ідзі, чыні так, як табе загадана.

Гэтым разам небарака паставіў роўна тры кляштары, сем касцёлаў і... стаў бачыць. Па часе выбраў сабе жонку — дзяўчыну-красуню, якая нарадзіла яму трох сыноў і дачку. Ад іх і закараніліся ў Польшчы ды Вялікім Княстве Літоўскім Дуніны: Дуніны-Вансовічы, Дуніны-Баркоўскія, Дуніны-Марцінкевічы і проста Дуніны. Такая гісторыя жыла ў народзе стагоддзямі. Вінцэнт пазней мог яе не толькі чуць, але і прачытаць у кнізе Люцыяна Сяменьскага «Польскія, рускія і літоўскія паданні і легенды» (Познань, 1842). А ў сапраўднасці старажытныя хронікі захавалі імя нейкага Пятра родам з Даніі, што пакінуў па сабе памяць шчодрага фундатара многіх касцёлаў. Памёр ён нібыта ў 1153 годзе.

Продкі Вінцэнта жылі ўжо на Смаленшчыне — фарпосце ўсходніх межаў Вялікага Княства Літоўскага з Масковіяй у XVI—XVII стагоддзях, елі хлеб з ганаровай і нялёгкай службы баяраў панцырных. Турботаў хапала штогод, і слава не была ім чужаніцай. З рук вялікага гетмана Казіміра Яна Сапегі прадзед Тодар Марцінкевіч атрымаў пахвальны патэнт з наданнем чына ротмістра гусарскай службы — узнагарода за «мужныя рыцарскія дзеянні супраць турак і ўратаванне Найяснейшай асобы Яго Міласці караля» Яна III Сабескага пад час вялікай небяспекі ў 1692 годдзе.

Прашумела яшчэ адно — апошняе ў жыцці славянскай еўрапейскай дзяржавы Рэчы Паспалітай — стагоддзе, эпоха лёсавызначальная і ва ўсёй будучай гісторыі Беларусі, стагоддзе трох бандыцкіх падзелаў. Славянін паўстаў на славяніна. Брат на брата. І не паводле сярэднявяковага кодэксу шляхецкага турніру-двубою, а здрадна, падступна, пайшоўшы на хаўрус з прусакамі.

Пазбаўлены айчыны род Дуніных-Марцінкевічаў драбнеў. Яшчэ ў 1734 годзе дзед Вінцэнта, Мікалай Тодаравіч, прадаў свой маёнтак Высоха ў Слоніўскім павеце нейкаму ротмістру Блонскаму, а бацька, Ян Мікалаевіч, жыў з зямлі. Хлебароб-арандатар са старажытным гучным тытулам Наваградскага падчашага, ці, можа, больш па-беларуску, чашніка, а па-латыні *pocillator*. Менавіта так можна перадаць пазначэнне ў Вінцэнтавай хроснай метрыцы, упісанай 23 студзеня 1808 года

ў кнігу «Копій метрык Бабруйскага касцёла» *pincerna Novogrodensis*, у якога *ut supra bilium MD* (сын нарадзіўся ў вышэйназваны дзень).

Самы адметны штрых першага афіцыйнага дакумента, звязанага з прыйсцем на свет у маёнтку Панюшкавічы Бабруйскага павета сына тамтэйшага арандатара — хроснай мамай нованароджаннага стала... старэйшая сястра Юльяна. *Nobilium Patrini... Julianna Marcinkiewiczowna bilia pincerne Novogrodensis*. Трэба думаць, розніца ў гадах мелася значная. Не магла ж дзесяцігадовая кума ўтрымаць перад алтаром пісклявае стварэнне, а тым больш быць абранай асобай, якой даручаецца духоўнае выхаванне будучага мужчыны? Брат і сястра, верагодна, даводзіліся роднымі толькі па бацьку. Гісторыя не данесла імя першай жонкі Яна Марцінкевіча. Вінцэнт, бяспрэчна, чуў яго з вуснаў сямейнікаў не раз, хоць жанчына памерла на добрых паўтара дзесяцігоддзі перад ягоным нараджэннем. (Выпадак разводу як дужа неардынарны ў шляхецкім асяроддзі XVIII стагоддзя трэба выключыць.) У шляхецкай ведамасці, складзенай 10 лістапада 1795 года Вінцэнтавым дзядзькам Ігнатам Мікалаевічам апроч дзядзькавай сям'і, запісаны тры асобы: Ян Мікалаевіч, ягоная другая жонка Марцыяна з Нядзведскіх і «сын таго ж Яна ад першай жонкі» Ігнат.

Радавод звычайна вёўся па мужчынскай лініі, і ў генеалагічнае дрэва дочкі не траплялі. Іх імёны заставаліся адно ў рэвізскіх спісах ці ў фармулярах бацькі-чыноўніка сярод пераліку сямейнікаў. Калі ўсеагульны, кажучы сучаснаю моваю, перапіс Расійскай імперыі 1795 года данёс імя Вінцэнтавага брата (Ігнат), дык у перапісе 1816 года занатавана яшчэ адна старэйшая Вінцэнтава сястра. Гэтым разам бяспрэчна родная.

Вось ён першы, калі не лічыць хроснай метрыкі, вядомы дакумент з жыццяпісу будучага пісменніка:

«Список дворянский 1816 года августа 19 дня Минской губернии Бобруйского повета живущих в застенке в имении Сухотном Панюшкевичях Марциянны Марцинкевичевой и малолетних детях. (Мужской пол): Викентий Иванова сын Марцинкевич, 9 (лет). (С какого времени и по каким видам принят): Находится при матери, по переписи 1811 года. Доказательства о дворянстве у дяди, живущем в Слуцком повете. (Женский пол): Винцента Иванова мать Марциянна Марцинкевичева, 40 (лет). Дочь ея Гелена Иванова, 11 (лет)».

I — абавязковы, хоць і рэдкі з-за непісьменнасці (нават у шляхецкіх колах), заключны акорд дакумента — уласнаручны подпіс: *Marcianna Marcinkiewiczowa*.¹

Вінцэнтаў бацька сярод сямейнікаў не запісаны. Адказ просіцца сам па сабе: памёр. І я доўгі час быў упэўнены ў гэтым, пакуль не трапіў на згадку пра шляхецкае пасведчанне, выдадзенае Яну Мікалаевічу з Віленскай шляхецкай зборні ў... 1819 годзе. Значыць, напрыканцы 1810-х гадоў Вінцэнтаў бацька яшчэ жывіў? Тут можна памыліцца (хоць іншага Яна Мікалаевіча Марцінкевіча я не ведаю), аднак што ж: калі і жывіў, дык не з сям'ёй.

Напаўсірочае маленства пры жывым бацьку давала права на нетыповы ўступ, з якога жнівеньскім днём 1832 года Вінцэнт пачне казённае прашэнне ў Менскую радаводную дэпутацыю: «З дзяцінства асірацелы і маючы надбайную радню, я зусім не меў нікога, хто б заняўся радаводнымі справамі нашага роду...»

Вільня ці Пецяярбург?

Пасведчанне 1819 года — адзіная дакументальная (і разам з тым няпэўная, ускосная) нітка працягнутая ад сямейнікаў Вінцэнта ў старажытную Вільню. Праўда, ухапіўшыся за яе, неабавязкова трапіш у колішнюю сталіцу Вялікага Княства Літоўскага. Аналагічныя дакументы Віленская шляхецкая дэпутацкая зборня выдавала ўсім шляхціцам Віленскай губерні. У склад апошняй уваходзіў, між іншым, Ашмянскі павет, дзе жыло немалое племя Марцінкевічавых сваякоў.

¹ У першай палове XIX стагоддзя, нягледзячы на распачату татальную русіфікацыю «новадалучаных абшараў», на Беларусі там-сям дакументацыя яшчэ вялася па-польску; «ганебная» практыка цалкам вычарпала сябе да сярэдзіны і ў другой палове мінулага стагоддзя. Подпісы на польскай мове сустракаюцца куды часцей. Што да беларускага слова — пісарчкі яго не пусkali, трэба думаць, па простае прычыне: Всемилоствейший, Вседержавнейший (разам з сваім Сенатам) не здолелі б падмагнуць на такіх дакументах рэзалюцыю; заадно пазбягалася магчымасць паўтарэння біблейскага падання пра Вавілон.

У мурах Ашмянскага парафіяльнага касцёла марна расшукваў сваю хросную метрыку старэйшы Вінцэнтаў брат Ігнат-Мацей. Даведка не захавалася, бо патрэбныя метрычныя кнігі *«затерялісь во время военных действий»*.

Пачакайце, калі «военные действия» — гэта сумнавядомая ашмянская рэзь 1831 года, наладжаная царскімі карнікамі, пад час якой па вулках мястэчка «кроў дзяцей плыла проста, як чалавечая кроў», — то Вінцэнт не мог пра такое ведаць. Ён яшчэ памочнік каморніка Менскага павятовага суда, ён спіць трывожным сном юнака перад заўтрашнім рубіконам. Лістападаўскае паўстанне — няпройдзены рубікон народаў былой Рэчы Паспалітай — успыхне роўна праз год.

Павярхоўна паблукаўшы ў сівых стагоддзях па радавонных шляхах Дуніных-Марцінкевічаў, пачнем разгадваць таямніцу дваццацігадовага памочніка каморніка: адкуль — з Вільні ці Пецярбурга — прыехаў у Менск пачынаць чыноўніцкую (а потым і пісьменніцкую) кар'еру Вінцэнт Марцінкевіч? Разблытаўшы да сённяшняга дня не вырашаную на карысьць таго ці іншага горада гіпотэзу, чытач атрымае ясны адказ, што згадаў у вечаровых мроях перад заўтрашнім выпрабаваннем юнак: вузкія вулкі Гедымінавай сталіцы з дамкамі пад чырвонай чарапіцай ці Санкт-Пецярбург з шырачэзнымі і бязлюднымі раніцою прашпектамі, з Сеннай плошчай ды ўздрыбленым над Нявою коннікам?

Пакінем убаку дзесяткі манаграфій ды сотні публікацый пра пісьменніка (асабліва густых напярэдадні чарговых юбілеяў класіка) па простаай прычыне: ніхто з аўтараў не ўсчыняў спрэчак, даводзячы на падставе фактаў «не, не Вільня, а Пецярбург» ці наадварот. У самым першым вядомым біяграфічным нарысе пра Дуніна-Марцінкевіча, некралогу, ягоны паплечнік на ніве беларускага прыгожага пісьменства Аляксандр Ельскі апавядаў: «Марцінкевіч наведваў школку ў Бабруйску, якую скончыў у 1826 годзе. У Пецярбургскім універсітэце на медыцынскім факультэце заставаўся толькі да 1828 г.; вярнуўся адтуль у родную старонку і атрымаў урадавую пасаду ў рымска-каталіцкай кансісторыі ў Менску». (Але павер, чытач, перш чым Вінцэнт атрымае «ўрадавую пасаду» перакладчыка ў Менскай рымска-каталіцкай кансісторыі, ён не адзін год паслужыць у розных казённых установах губернскага Менску, не адна і не дзве жыццёвыя буры прашумяць

над ягонай галавой; пра некаторыя з іх ты ўведаш.) Шмат пазней, ужо ў XX стагоддзі, літаратуразнаўца Рамуальд Зямкевіч, досыць падрабязна і каларытна выкладваючы пісьменніцкую біяграфію, засведчыць: «... паступіў у Віленскі ўніверсітэт на медыцынскі факультэт, але пры першым рэзанні трупа абамлеў, а затым, кінуўшы ўніверсітэт, паступіў на месца сакратара да нейкага Бараноўскага». Разбурыць жа тую ці іншую версію, пабудоваць уласную можна толькі на фактах, засведчаных дакументамі.

1808—1828 гады. Доўга, вельмі доўга першае дваццацігоддзе ў жыццяміце Вінцэнта Марцінкевіча зеўрыла таямнічай пустэчай, здавалася мне маўклівым каменным мурам, скрышыць які на падставе супярэчлівых звестак не бачылася магчымым.

Пецярбург? Але навошта так далёка ехаць па навуку, калі насампраўдзе Вільня бліжэй, а ў ёй жыве «нейкі віленскі біскуп», Марцінкевічаў сваяк. Ды і школы ў Бабруйску на пачатку XIX стагоддзя не было, каб скончыць яе ў 1826 годзе.

Ды і маці Вінцэнта не «з роду Ваўчацкіх». Хапае, хапае ў Ельскага накладак, з усімі падставамі не прымаць на веру цалкам напісанага ім.

Вільня? Нібыта так. У 1819 годзе Вінцэнтаў бацька, як ужо вядома, атрымлівае з Віленскай шляхецкай зборні дакумент аб сваім шляхецтве. А тут і Зямкевіч пад руку піша: «Маладыя гады пражыў у маёнтку бацькі пад пільным даглядам сваёй маткі Мар'яны¹ родам Нядзведскай. Затым быў аддадзены ў Віленскую калегію базыльянаў». Памятаючы шляхецкі спіс 1816 года, усё вяжацца гладка. Потым няўдалая вучоба ў Віленскім універсітэце ўдала стасуецца з легендай пра папатаемны шлюб увішнага дзецюка. «Незабавам Марцінкевіч пазнаёміўся з дачкой свайго працадаўцы, каторая не дайшла яшчэ поўных 16 гадоў і з пагляду была яшчэ дзіцяткам, Юзэфай, улюбіўся ў яе і, не атрымаўшы ад Бараноўскага згоды на жаніцьбу, уночы 18 снежня 1831 года ўвёз сваю палюбоўніцу і тайна ад бацькі ажаніўся».

¹ Так Р.Зямкевіч (а за ім і іншыя даследчыкі) называюць маці пісьменніка.

Але зноў жа, гэта здарыцца пасля, а дагэтуль? Вільня ці Пецябург? Бабруйск або Панюшкавічы? Варшава, Сібір, Парыж... Хоць на Месяц адсылай нашага героя, — не будзе чым запярэчыць: «Не, ён там не жыў!»

І раптам рэвізкай сказкай 1816 года прабіваю мур праз восем гадоў ад Вінцэнтавага нараджэння. А неўзабаве трапляю акурат пасярэдзіне таямнічага дваццацігоддзя, ушчэнт руйнуючы віленскую гіпотэзу. О, нічым незаменнае слова архіўнага дакумента!

«Список о шляхте беспоместной и во дворах служащей, в Бобруйском повете жительствующей, при подаче ревизских сказок не представившей доказательств, а после объявляющей свое достоинство. Июля дня 1821 года. № сказки 115. № семейств 37. Отечества, имена и прозвания. — Марцинкевич Викентий Иванов. Лета — 9.

По объявлению, подаваемому от опекуна Губернского секретаря Бобровичева от 12-го ноября 1818 года, сообщено было в Слуцкий и Пинский земский суд и градскую полицию, с требованием об отобрании от дяди сего малолетняго живущаго тамо ротмистра Игнатия Марцинкевича доказательств на дворянство, но оный объяснением в полицию поданном при сообщении 12 января 1819 года за № 30 при припровожденном объяснил: что какие-нибудь на дворянство документы [неразборлива] то единственно для себя и своих детей и никому оных дать не обязан. Сей же малолетний Викентий в прошлом 1819 году отправлен матерью его из Панюшкевич в г. Санкт-Петербург на попечение римско-католических церквей бискупа Сестранцевича, оный там находится...»

Дык вось хто ён, «віленскі» біскуп, які, «будучы сваяком Марцінкевіча, горача займаўся яго выхаваннем» (Р.Зямкевіч). Магчыма, Марцыяна і тлумачыла пісару, хто такі біскуп Сестранцэвіч для яе сына, ды ў рэвізскую сказку азначэнне «дзядзька-біскуп» не трапіла; як-ніяк афіцыйны дакумент.

На ласкавым хлебе

У свае адзінаццаць гадоў прамяняў Вінцэнт вольнае, хоць і галоднае жыццё вясковага верабейкі пад саламянаю страхою арандатарскай хаціны на сталічны лад Паўночнай Пальміры з яе салонамі, тэатрамі, балямі, маскарадамі. Стаўся гарадскім укормленим галубкомпестунком, якому кожны высокі госць, дапушчаны на аўдыенцыю ў апартаменты мітрапаліта ўсіх рымска-каталіцкіх касцёлаў Расіі, рады быў падрыхтаваць смачны ласунак.

Жыццё ў Панюшкавічах сапраўды плыло галаднаватае. І не толькі ў сям'і бяdotнай шляхцянке Мар'яны Марцінкевічавай. Нядаўняя нападлеонаўская разруха яшчэ смылела на зямлі Беларусі неадноўленымі фальваркамі, засценкамі. Цэлыя вёскі, разрабаваныя ненажэрнымі жаўнерамі, без розніцы, адкуль налятала палкавая саранча — з берагоў Сены ці Масквы, — ляжалі спустошаныя. Голад раўняў шляхту з мужыком, чалавечую істоту з жывёлінай, а вялікая Прырода паўтарала адвечны кругазварот. Неўзараныя адну-другую вясну ўрадлівыя гоні зарасталі спачатку пустазеллем: асотам, лебядой, сабачай мятай, конскім шчаўем, а потым лазовымі кустамі ды пірамідамі пахага ядлоўцу. А тут яшчэ, пачынаючы амаль з вайны, даймала няўродзіца (асабліва яна паласне ў 1821—1822 гадах). Прывід галодных дзён стаўся ці не апошній кропляй, якая напоўніла матчына сэрца рашучасцю адарваць сына ад свайго андарака ды паслаць на ганаровае дзядзькаванне ў сталіцу. Да таго ж імкліва мінаў час, патрэбны для навукі, а лішні рубель, каб наняць хатняга настаўніка, не знаходзіўся.

Гулі не аднаго ад навукі адварнулі ды ў лапці абулі. А дзядзька, можна быць пэўным, не папусціць пляменніка, закладзе ў душу і розум малечы ўсяго пакрысе, што спатрэбіцца ў доўгім жыцці.

Кардынал і мітрапаліт

Віленскім біскупам Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч лічыўся добрых паўстагоддзя перад тым, як пад ягонае крыло доля прыбыла худзенькага русявага хлапчука. Жыццё пражыць — не мех сшыць.

За свой доўгі век дзядзьку давялося быць і пад канём і на кані. Пасля нечаканага ні для бацькоў, ні тым больш для сябе самога па даросламу разумнага, шчымлівага развітальнага слова, моўленага чатырнаццацігадовым Стасікам над труною сваяка, харунжага са Старадуба (дзеялася тое ў Жупранскім касцёле на святога Яна, у 1745 годзе) сямейная рада тут жа адзінадушна паставіла паслаць здольнага прамоўцу ў Еўропу па навуку.

Універсітэты Круляўца, Франкфурта, Амстэрдама, Лондана... Паміж імі — прыгодніцкая служба падхарунжым у прускім палку князя Леапольда Дэсаля (платаю — прастрэленая ў баі правая далонь і сто талераў на лекі ад князя), у Літоўскай гвардыі і звальненне адтуль у чыне капітана.

Ну і добра, што ў трыццаць гадоў кінуў службу. Гвардыі самой заставалася нядоўга дыхаць і бараніць паралічную Рэч паспалітую. Сведка не аднаго дзесятка смерцяў блізкіх людзей, калі варожыя гарматы, рыкаючы, бы галодныя каровы, рабілі з бездакорнага, а таму, здавалася, непераможнага вайсковага карэ разнічы двор, заліты чалавечай крывёю, аднойчы прымусілі бржавага афіцэра задумацца: «А дзеля чаго яно, жыццё чалавечае, даецца?» Адказ прыйшоў праз Евангелле, якое ці не штовечар чытаў на біваку ля паходнага цяпельца. «Не цялесныя дзеці Божыя, але дзеці пакліканыя будуць прызнаны семем».

Перш чым да канца дзён ускласці на сябе святарскія абавязкі, Станіслаў паспеў зведаць каханне. Вялікае і моцнае. Не абы з кім, а з прыгожай палавінай радзівілаўскага — каралеўскага ў Беларусі роду. Дзеля яе жыццё аддаць не вагаўся б ані. Не кажучы, каб з кальвінісцкай перайсці ў веру каталіцкую. Перайсці ў каталіцтва перайшоў, а мужам не стаў. Насміхнулася, падманула падступна каханка. Навошта ёй выходзіць за нейкага хатняга настаўніка Радзівілаў, хай сабе пекнага ды разумнага; сантыменты маладосці.

У Станіслава ж пачуццё засталася ў сэрцы глыбока, і ва ўзросце Хрыста дзяцюк стаў святаром. Спачатку жадалася яму лёсу спакойнага: дзесьці ў глухім закутку сярод жытнёвых палаткаў ды зялёных гаёў займаць уласную парафію і скончыць там жыццё сваё. Ды за плячыма аказаліся крылы — прыродны розум і веды, набытыя ў Еўропе. Навуку за плячыма ніхто цяжкім каменем не носіць, яна

сама ўздымае. За пераклад з ангельскай на польскую мову опуса доктара Макензі «Храналагічная гісторыя пра здароўе і пра сродкі захаваць яго» з ухвалы самога польскага караля Станіслава Аўгуста першым тыднем студзеня 1765 года Сестранцэвіча прызначылі святаром Гомельскай парафіі. І яшчэ раз прачуў пра яго кароль, калі лістападаўскім днём 1771 года Станіслаў (ужо як Адміністратар Віленскай епархіі) выступіў з рэзкаю прамоваю супраць здрадлівага замаху на каралеўскую асобу. «Кароль польскі не можа ўжо жыць у сэрцы кожнага свайго падданага, калі ў сваёй сталіцы, пасярод варты, не знаходзіць бяспекі... Няма ўлады інакшай як ад Бога, павінуйцеся ўладам не толькі за страх, але і за сумленне... Я страціў бацьку свайго старога, замучанага змоўшчыкамі ва ўласнай хаце. Яшчэ кураць свечы, пры святле якіх тут маліліся за ягоную душу; яшчэ апошняя кроў у жылах ягоных вапіе з магілы...»

Страх за караля, паяднаны з сыноўнім болем за гвалтоўную смерць базабароннага бацькі, надалі звычайнай касцельнай прамове з амбона вялікую сілу ў слове, поўным спапяляючай нянавісці, непрымання крывавага насілля супраць чалавечай прыроды. «Як не забаяўся ты ўзняць руку сваю загубіці Хрыста Гасподняга?»

Надрукаванае «ва ўсіх замежных часопісах» слова навукі пераляцела межы Рэчы Паспалітай. Ганарарам прамоўцу звалілася Бабруйская парафія, падараная каралём з усімі тамтэйшымі маэнткамі (у адным з іх народзіцца Вінцэнт) і шырокая слава. Слава даляцела да пецярбургскіх палацаў, і Кацярына II пажадала менавіта Богуш-Сестранцэвіча бачыць на троне мітрапаліта ўсіх католікаў Расійскай Імперыі. А іх пасля трох разбойных падзелаў тут налічвалася мільёны. Дзіва нечуванае, аднак у Варшаве давлялося ўмаўляць саракагадовага біскупа перабрацца на Усход. Пасля доўгіх угавораў і народжанага ў душы ўсведамлення, што грэх пакідаць сіротамі цялесных і духоўных сыноў на забранай зямлі, Сестранцэвіч скарыўся.

Дзесяцітысячнае жалаванне ад імператрыцы і кардынальскага сукня з Ватыкана ад папы Пія VI змянілі ўнутраны свет высокага саноўніка. Штодзённая служба ў касцёлах ды далёка немаладыя гады неадступна прымушалі думаць пра вечнае. Ён даўно жыў ясным усведамленнем: «У труны кішэняў няма». Таму яшчэ ў год нараджэння Вінцэнта мітрапаліт ахвяраваў значны фондуш на ўтрыманне ў

Імператарскім пансіёне шляхецкіх дзявіц чатырох пансіянерак «без розніцы веравызнанняў хрысціянскіх». Умова стаяла простая: пасля заканчэння яны едуць працаваць гувернанткамі на Беларусь, ягоную Радзіму. Гэта быў сціплы ўнёсак равесніка Вальтэра, Дзідро, Калантая, аднаго з апошніх прадстаўнікоў велічнага еўрапейскага Асветніцтва з беларускага маёнтка Занкі ля Ваўкавыска, ахвяраваны на духоўны спажытак роднаму краю.

Шчаслівыя ўспаміны

Толькі адкуль было ведаць састарэламу мітрапаліту, што не выхаванкі з прэстыжнага пансіёна прынясуць найвялікшую славу беларускаму краю, а вось ён, родны ўнук. Так, па гадах Вінцэнт мог быць дзядзьку не толькі ўнукам, а і праўнукам. Цэлых 77 гадоў — так званы «узрост двух сякерак» падзяляў дні іхняга прыходу ў свет. З нясмелага хлапчаныці, сына аднаго з тысяч беззямельных шляхціцаў былога Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага гадаванец неўпрыемер вырабіўся ў статэчнага дзецюка з ільняной капой непаслухмяных валасоў. А пад ёю, ну чыста валошкамі ў жыцце, гарэлі неспакойныя вачаняты. Даўно забытая дзедам Станіславам гарэзнасць маладосці бруіла ў Вінцэнту неўтаймаванай крыніцай. Нават вялікія «маразы» — суровыя пакаранні ад уласнай асобы першага каталіка Расійскай імперыі ненадоўга скоўвалі маладую памкнёнасць. Прыпамінаючы той чароўны незабыўны час, Вінцэн найбольш пасміхаўся ў душы са звычай перавернутаі талеркі. Злоўлены ў найменшай правіне (у дзяцінстве яны ўсе дробныя, ды толькі бяда: дзяціныя жарты плачу варты), ён мусіў адседзець цэлы абед з біскупам, галодны, перад перавернутаі дагары дном талеркай. Гэты звычай не траціў сілу нават тады, калі побач з мітрапалітам палуднавалі госці. О, як марудна, здавалася Вінцэнту, цягнуліся такія абеды!

З усіх жа падзей пецябургскага жыцця перад маладым Дуніным-Марцінкевічам найбольш яркай маланкай палыхнуў снежанскі закат 1825 года (пры ўмове, што наш герой яшчэ жывіў пад гарачай біскупскай апекай). Нябачаны раней сполах агарнуў не толькі палац

мітрапаліта. Звычайны да дварцовых пераваротаў, як злодзей да непазбежнай турэмнай вязніцы, Пецярбург спалахнеў перад іншым: то быў адкрыты бунт. Колькі нахабства і непавагі да Найяснейшага Манарха меўся набрацца малады Бястужаў, каб гастрыць шаблю аб гранітны край помніка Пятра перад вокнамі Сената?!!

Тыя некалькі гадзін на Сенацкай плошчы мелі права называцца ў гісторыі Паўстаннем...

Вінцэнт адразу адчуў сябе дарослым дзецюком. Лепш за ўсе падручнікі па гісторыі снежань 1825 акрэсліў: за Волю належыць плаціць багаццем, тытуламі і нават жыццём.

О, тым князям было што губляць! Мо пабачыўшы чысціню маладых шляхетных сэрцаў і тую кроў, што пралілася і яшчэ мелася праліцца, біскуп Богуш-Сестранцэвіч не выступіў з публічным асуджэннем антыцарскай змовы, як зрабіў ён колісь пасля няўдалага замаху на караля Станіслава-Аўгуста. Абаронцаў царскага самадзяржаўя ў імперыі хапала і без мітрапаліта рыма-каталікоў. Ад іх таннага шальмавання кішэлі «Прибавления Санкт-Петербуржским ведомостям»: «Две возмутительные роты..., ими начальствовали семь или восемь обер-офицеров, к коим присоединилось несколько человек гнусного вида во фраках... Не нашли себе других пособников, кроме немногих пьяных солдат и немногих же людей из черни, также пьяных...»

О, як смярдзюча прадавалі сваё бяздарнае пяро прыдворныя публіцысты, спадзеючыся, што толькі свет гэтых казённых старонак будзе асвятляць у гісторыі чырвоную кроў на бялюткім снезе Сенацкай плошчы.

Нечаканая рэмінісцэнцыя,

або

Брат Ігнат-Мацей

Апроч дзядзькі-дзеда Станіслава, у Пецярбургу жыў... родны Вінцэнтаў брат — марскі афіцэр Ігнат-Мацей Дунін-Марцінкевіч! Можна нават сказаць, «марскі воўк», паколькі ягоны паслужны спіс

прасякнуты соллю не з аднаго мора-акіяна.

Так, у адрозненне ад бацькоў пісьменніка, Яна і Марцыяны, звестак пра старэйшага (і адзінага) Вінцэнтавага брата захавалася значна больш. Аднак напачатку пытанне: як думаецца, хто была ў пісьменніка браціха-братавая?

Ні многа ні мала — княгіня Валконская! Але гутарка, зразумела, не столькі пра Лізавету Валконскую, колькі пра ейнага мужа, старэйшага брата В.Дуніна-Марцінкевіча. Згодна выслоўю «Мужчыны маюць тое, што заслугоўваюць; а кавалеры застаюцца кавалерамі» прыгледземся да Марцінкевіча-сэніёра з цікаўнасцю. Пагадзіцеся: каб скарыць сэрца княгіні — належыць самому быць годным рыцарам найвышэйшай пробы! Бо за добрым мужам і варонка жонка, а за блэгім (чытай: дурным) і княгіня згіне.

Тое, што ў пісьменніка брат быў — вядома яшчэ з капітальнага зборніка «Пачынальнікі»; падрыхтаванага Генадзем Кісялёвым. Прыведзеная там шляхецкая ведамасць за 10.XI.1795 г. сведчыла: браты Ігнась і Ян Марцінкевічы «трымалі радзівілаўскі маёнтак Новы Двор», прычым разам з Янам названая ягоная другая жонка Марцыяна з Нядзведскіх і «сын таго ж Яна ад першай жонкі» Ігнат. Такім чынам, розніца між братамі ўжо складала не менш за 13 гадоў (арыфметыка нескладаная: ад года нараджэння пісьменніка, 1808-га, адным год 1795-ы і атрымаем лічбу 13). Аднак новыя архіўныя матэрыялы павялічваюць рознасць ва ўзросце братоў Марцінкевічаў амаль утвая — да сарака!

Такое немагчыма?! Памятаючы пра роднага дзядзьку Вінцэнта, таксама званага Ігнасьм, між тым ніколі не сумняваўся, што выяўленья мною ў Пецябургскім архіве радаводных дакументаў стасуюцца акурат да брата і ягоных сыноў — братанцаў-пляменнікаў пісьменніка, адметна дадаючы новыя, зусім нечаканыя лініі да радаводу пецябургскай галінкі Дунін-Марцінкевічаў. Нават імя брата «прырасло» і гучала як Ігнат-Мацей Дунін-Марцінкевіч.

Менавіта сам факт атрымання Вінцэнтам шляхецтва (дакладней, падцверджання адпаведнымі гербавымі дакументамі) напачатку 1830-х гадоў (плён высілкаў маладажона, які таксама хапануў багаченькую дачку менчукоў Юзафа і Мар'яны з Чачотаў Бараноўскіх), падштурхнула і брата на сёмым дзесятку веку дабівацца ганаровай

набілітацыі ў складанай дваранскай іерархіі царскай імперыі. Ды і не толькі ён, але і іншыя сямейнікі пацягнуліся да ўвішнага і спрытнага перакладчыка рыма-каталіцкай духоўнай кансісторыі ў Менску Вінцэнта Марцінкевіча, які як рыба ў вадзе, вольна нырцаваў у даўніх дакументах, інвентарах, візітацыях-рэвізіях, выпісах, рэвізскіх сказках, кодэксах — карацей, ва ўсім тым, што, адляжаўшыся, і складаюць культурна-гістарычныя пласты любой нацыі. Блізкія і далёкія сваякі стукаліся да Марцінкевіча-менчука з важкай і ў адначасе прэзаічнай прычыны: прызнанне ў шляхецтве істотна змяншала цяжар падаткаў, якія штогод належала сплочваць ненажэрнай казне, каб яна, як на здэк, карміла плейму акупацыйнага чынавенства і мільённага карнага войска. Апошняя папаўнялася за кошт «новадалучаных» абшараў, якім напрыканцы XVIII стагодзя стала Вялікае Княства Літоўскае і Рэч Паспалітая. Дзеці колішніх ротмістраў і панцырных баяр пайшлі слугаваць новым гаспадарам.

Адным з іх стаў сын Яна Марцінкевіча, двухіменны Ігнась-Мацей. Дакладная дата ягонага нараджэння невядомая, паколькі метрыка (з Ашмянскага касцёла) не захавалася. А шкада! Адшукайся яна, мы б даведаліся імя першай жонкі Яна Марцінкевіча, як ўжо пабраўшыся другім шлюбам, з Марцыянай Нядзведзкай, прыдбаў Вінцэнта...

Зрэшты, менавіта да «ашмянскіх дакументаў» геральдыкі яшчэ пазамінулага стагоддзя ставіліся падазрона. Бальшыня падрыхаваных метрык для шляхечага прывілею акурат спасылалася на архівы ашмянскіх касцёлаў, папаленых і парабаваных падчас паўстання 1830-1831 гг. Хоць такім чынам попел зруйнаваных бажніц спрыяў нашчадкам забранага Вялікага Княства Літоўскага...

Нарадзіўся Ігнат-Мацей ці не ў 1771 г. бо ўжо ў 1784 быў аддадзены на выхаванне ў Марскі кадэцкі корпус, адкуль у 1787 г. выйшаў гардэмарынам.¹

¹ Гардэмарын — званне кадэтаў старэйшага класа марскога кадэцкага корпусу. Паводле табелю рангаў Пятра I адпавядаў XIV класу. Яшчэ да 1860 г. гэта званне давалася кадэтам двух старэйшых класаў (малодшы ды старэйшы гардэмарынскі), з якіх на службу выпускаліся мічманамі.

Праз год стаў мічманам, удзельнічаў у марскіх баях супраць шведаў: у 1788 г. пры выспе Голанд, у 1790 г. пры Рэвелі. За апошнюю ўзнагародзілі не ордэнам ці там званнем, а жывой капейчынай («денежным награждением»). Чарговае званне — лейтэнанта, атрымаў 1 студзеня 1793 года. За плячыма ўжо былі сутычкі з тымі ж шведамі ў Выбаргскім вусці («Выборгской Губе»), дзе мічмана Марцінкевіча паслалі здабыць варожы сцяг.

Потым Ігнась-Мацей нёс службу на караблі «Ротвізан», на якім у 1798 годзе вызначыўся ў бітве (пад часам славутага Хведара Ушакова) пры здабыцці крэпасці Корф ад французаў. Пасля здабыцця Корфа ў складзе турэцкага флота адправіўся ў Месіну і Палерма, дзе, паяднаўшыся з ангельскім флотам ды эскадраю віцэ-адмірала Пятра Карцова, пайшоў ў Неапаль... І ці мала чаго яшчэ слыннага здзейсніў і пабачыў Ігнат Марцінкевіч, што не ўвайшло ў ягоны службовы фармулярна-паслужны спіс, складзены надзвычай падрабязна, змястоўна.

Калі 1 студзеня 1804 года Ігнась атрымаў чарговае павышэнне па службе (званне капітан-лейтэнанта), ён ужо, на загад Адміралцейскай Калегіі, адкамандзіраваны быў у гэтак званы «Дэпартамент для вопісу лясцоў». Драўніна, прытым найвышэйшага «мачтавага» гатунку, пазарэз патрэбна было для пабудовы новых караблёў. З цяжкой рукі Пятра I расейская мперыя пачынала паспяхова канкурыраваць з сусветнаведомымі марскімі дзяржавамі — Англіяй, Турцыяй, Францыяй. Ці не з колішніх «дзяржаўных найвышэйшых распараджэнняў» і пайшло гуляць вызначэнне «карабельны лес», прыжытае нават у сухапутнай Беларусі?.

Па лясках Санкт-Пецярбургскай губерні І.Марцінкевіч прабадзяўся больш паўдзсятка гадоў, пакуль 25 чэрвеня 1808 года «по Высочайшему повелению» (нагадаю, гэта год нараджэння ягонага малодшага браціка Вінцэнта, будучага класіка беларускай літаратуры) не быў камандзіраваны ажно ў Фінляндыю, у места Копіе, дзе кватараваў корпус генерала Тсачкова «для пабудовы кананірскіх лодак і дэсанцкіх ботаў, збудаваўшы іх удзельнічаў ў шматлікіх бітвах супраць шведаў...»

Як далёкім продкам ягоным, панцырным баярам на Смаленшчыне, слава не была чужаніцаю і для Ігнася-Мацея Марцінкевіча.

Вось паважная вытрымка пра марскія паходы слыннага марака:

«Немало способствовал соединению корпуса генерал-ад'ютанта князя Долгорукова с корпусом генерал-лейтенанта Тсочкова. Был в сражении в схватке лодок при Кирке Недесальме, когда же корпуса преследовали шведскую армию..., он, Марцинкевич со всею флотилиею возвратился в Копио 16 ноября на зимовку, по окончании сего по представлению корпусного начальника Главнокомандующему Финляндскою армиею награжден орденом святого Владимира 4-й степени с бантом в 1809 году, имел поручение от Главнокомандующего генерал от кавалерии Кноринга доехать до Торнсо, осмотреть оные места, где бы удобнее можно было произвести построение лодок и о сем дать ему мнение. По приезде в Або представил оное, в след за сим по Высочайшему повелению поручено построение Канонирских лодок... и командование Каспийскою флотилиею.

Марта 15 ... явьясь к корпусному командиру графу Шувалову, от которого имел поручение построить... 5 лодок, каковыя построения окончил. Флотилия была в действии против шведов... способствовала победе одержанной над шведами графом Каменским 2-м.

За выполнение им, Марцинкевичем, поручений Всемислостивейше награжден орденом святого Георгия 4 класса и брильянтовым перстнем...»

Агулам адбыў марака Ігнась паўтары дзiesiąтка паўгадавых марскіх «кампаній», плаваючы па Балтыйскім, Немецкім, Белым, Міжземным, Чорным марах, Паўночным акіяне ды на Архіпелагу, пакуль урэшце канчаткова 5 студзеня 1826 года не выйшаў у адстаўку. Таму памятаючы пра пераезд Вінцэнта Марцінкевіча ў паўночную Пальміру ў 1819 г. можна быць пэўным: будучы паэт і драматург з захапленнем слухаў доўгія вечаровыя ўспаміны брата, сапраўднага марскога ільва, пра свае шматлікія прыгоды.

Толькі ці расказаў ён меншаму брату пра тое, што ж здарылася з ім у той заснежанай Фінлянды ў 1811 годзе?? Калі ў лагодны травеньскі дзень, паводле «Высочайше утверджаннаму докладу Морского Аудиторского Департамента» Ігнат у адначасе быў «лишен чинов и орденов и разжалован в матрозы».

Чым выклікана гэтая суворая і крутая перамена ў лёсе нашага героя — мы пакуль гэта не ведаем. Са значнай доляй вераўнасці трэ’ меркаваць, што калі напачатку лютага 1821 г. «бывший флотом капитан-лейтенант, состоящий ныне во втором флотском экипаже унтер-офицер Игнатий Марцинкевич, состоящий в католическом законе без перемены онаго» браў шлюб з дачкою «подполковника и кавалера князя Юрия Волконского, княжною Елизаветою Волконскою, содержащую веру грекороссийского исповедания» сярод ганаровых сведкаў стаяў і 13-гадовы брат жаніха, Вінцэнт Марцінкевіч...

Ад таго шлюбу («жених вторым, а невеста первым браком») нарадзілася трое сыноў: Станіслаў (Сцяпан, 1821 г. нар.), Міхал (1825 г. нар.). Мікалай (1828 г. нар.), шляхецкімі радаводамі якіх таксама заапякуецца пазней увішны дзядзька — Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. Але гэта ўжо іншая, асобная гутарка.

Можна толькі ўявіць, як вызваляўся дух будучага творцы-літаратара, з якім захапленнем 10—15-гадовы падлетак слухаў у завеенай снегам над Фінскім залівам сталіцы імперыі ці ў раскошы белых Пецярбургскіх ліпеньскіх начэй бясконцыя аповеды пра братавыя прыгоды, то даганяючы разам з ім турэцкія баркузы, то стоячы на якары ў ціха-блакітным Палерма...

Так што застаецца дзівіцца, чаму апроч «Пінскай шляхты», якой В. Дунін-Марцінкевіч падкінуў немалую загадку літаратуразнаўцам, у сваім творчым даробку ён не займеў яшчэ і іншыя нечаканкі, прыкладам: «Узяцце Корфа» або «Бітва пры Голанд», «Пад небам Неапаля і Палерма» або «Паломніцтва ў Месіну».

*Зрэшты, на гэтае пытанне адказаў сам творца:
Што мне пекны Парыж, Рым прыгожы і слыны,
Што швейцарскія горы, старыя Афіны.
Што мне Вена, Мадрыд, што мне Лондан туманны,
Больш за ўсё я бацькоўскаму краю адданы!*

Пераклад з польскай А. Зарыцкага.

Як сапраўдны паэт, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч разумее: толькі праз сваё, крынічнае, верасовае, найдарагое выходзіш на шырокі

прастор суіснавання розных цывілізацый і культур, дзе найле-
шым абярогам, надзейным непатапляльным plyтом і наймоцным
шчытом, уратавальным Ноевым каўчэгам служыла і будзе давеку
служыць роднае слова.

Абывацелям майго павеата верны буду...

Васемнаццаць гадоў — сталы ўзрост. Лічыць такога дзецюка за хлапчука, нават калі трохі ён не выйшаў ростам і дзіўна гарбаціўся (ці то ад прыроды, ці то ад доўгага нерухомага гарбнення над кнігамі), значыць, абражаць мужчынскі гонар.

Святкуючы васемнаццацігоддзе ў марозным Пецярбургу, і Вінцэнт, і дзядзька адчувалі, што болей ім не збірацца разам за ад-
ным сталом. Апошняга зразумець лёгка: мітрапаліт перажыў дзевя-
носта пятую зіму. Яшчэ мінулым годам на ўласным кавалку зямлі ў
Каломне Богуш-Сестранцэвіч распачаў пабудову касцёла ў імя свайго
патрона, святога Станіслава, каб пад ягонымі скляпеннямі мець веч-
ны прытулак. Вінцэнту ж затрымлівацца ў Пецярбургу не выпадала.
Чужая яечня не вечна, і васемнаццаць гадоў — той узрост, калі час
думаць пра ўласны хлеб і кар'еру, нават калі ў цябе незайздроснае
здараўе і універсітэцкая навука з-за гэтага не ладзіцца. (Легенда, нібы
ў анатамічным пакоі Вінцэнт «пры першым рэзанні трупа абамлеў»
мае ж пад сабой нейкі грунт.)

Тым самым, 1826 годам, жыццёвыя пуцявіны прывялі Вінцэнта
Дуніна-Марцінкевіча на Беларусь, у губеранскі Менск. Чаму на Бел-
ларусь — ведама. Радзіма бацькоў. Чаму менавіта ў горад на Нямізе
— здагадкі цьмяныя. Мне ясна адно: Менск для Марцінкевічаў быў
не чужы. Амаль трыццаць гадоў перад тым, як Вінцэнту выпала не-
спакойная ноч у чаканні заўтрашняй прысягі, ягоны блізкі сваяк,
Язэп Марцінкевіч, таксама меў тут хвалюючую ноч. 1 снежня 1791
года менскі падсудак граф Міхал Бржазоўскі, стараста Быстрыцкі,
Аранскі, Радашковіцкі, зацвердзіў Язэпа намеснікам Менскага замка

«у адплату ягоных паслуг і асаблівых здольнасцей»:

«Абавязаны і правамоцны будзе вяльможны ясны пан Марцінкевіч усе абавязкі таго ўраду адбываць павэдлуг Закона і звычайу дазволёных прэрагатыву ўжываць, парадку, асабліва між жыдамі, сцерагчы і пільнаваць...»

Так што старшыня Менскага межавага апеляцыйнага суда Бенядзікт Ігнатаў Уняхоўскі, чалавек хоць і досыць малады (бо трыццацігадовы), праглядаючы раніцою 30 лістапада 1829 года дакументы, пададзеныя Вінцэнтам Марцінкевічам, тым не менш, мог згадаць колішняга намесніка Менскага замка. Паперы былі ў парадку, і ўсе астатнія члены судавага пасяджэння ўхвалілі прапанову старшыні дазволіць памочніку каморніка Менскага павета Вінцэнту Марцінкевічу займаць пасаду і карыстацца з прывілеяў, належных каморнікам сапраўдным з тым, каб дзейнічаў згодна правіл межавай інструкцыі і Статута Літоўскага.

— Паклічце Марцінкевіча, — загадаў старшыня сакратару Гіпаліту, па прозвішчу Лапата.

Дзверы ў калідор расчыніліся, і ў пакой нясмела ступіў юнак. Перад ім стаяў засцелены чырвоным сукном доўгі стол, па другі бок сядзелі судзі — Уладзіслаў Свіда, Мікалай Гайдукевіч, Давыд Раўнінг, Міхал Шукевіч. Старшыня Уняхоўскі кінуў налева на канторку, дзе ляжалі разгорнутая Біблія і грубы том Статута ў чырвонай скураной вокладцы. Вінцэнт уцяміў: надышоў самы ўрачысты момант пасвячэння. Перахрысціўся. У цішы залы забіўся малады звонкі голас:

— Я, Вінцэнт Марцінкевіч, сын Яна, прысягаю Пану Богу ўсемагутнаму ў тройцы адзінаму, што на ўрадзе тым земскім каморніцкім... абывацелям майго павету верны буду, спрабуючы той урад верна і справядліва так на суду маім каморніцкім, яко тэж чынячы граніцы і прысыпаючы капцы, папраўляючы межы, нічога болей на тым урадзе не вышукваючы, адно справядлівасці святой, нікуды ўбок не ўхіляючыся, ані па прыязні, ані па варожасці, ані дарам, і пагрозак нічыіх не баючыся і бакам судовым не даючы парады, ані баючыся нікога, толькі самога

Пана Бога, а справядлівасць яго святую перад вачыма маючы. Таксама справы мае каморніцкія ва ўсім верна справуючы, спрэчкі

абодвух бакоў з выракам, праз мяне ўчыненым пільна да кніг сваіх судовых упісуючы і з кніг выдаваючы. Так мне, Божа, памажы.

Перад ім пачыналася самастойнае жыццё, у якім мусіў штодзень здабываць хлеб.

1992, 2005

Найперш трэба гнездо звіць

Што можа быць мацней за каханне? Пры тым у маладыя гады! Нават тады, каля навокал палыхае лютае паўстанне і вогненныя слупы абпальваюць цяжкія хмары над пракаветнымі сялібамі з калматымі шапкамі буслянак, што адвеку суседзілі з фальварковымі саламянымі стрэхамі ля старыц срэбраводных рачулак і стромкіх азёрных берагоў.

Гэткі выпаў на Беларусі год 1830.

Пачынаўся ён, як традыцыйна распачынаецца кожны год, спадзеўна. Мройны спадзеў справакавала палітыка расейскага царызму на Балканах. Важкім вынікам калідорных намаганняў таемных радцаў («действительных тайных советников») з-пад Нявы, скіраваных на антытурэцкую дзейнасць матухны-Расей на Балканах і ўзнікненне новых праваслаўных дзяржаў, стала ўтварэнне ў 1829 годзе незалежнай грэцкай рэспублікі. Адна з нешматлікіх станоўчых акцый імперыі, якая, каб разваліць канкурэнтка (не забывайма пра магутнасць Асманскай Порты напрыканцы XVIII стагоддзя!), магла ўчыніць штось людскае. Шматгадовая вайна ў Грэцыі, распачатая яшчэ ў 1821 годзе паўстаннем грэкаў супраць турэцкага панавання, падтрыманая шматлікімі добраахвотнікамі з іншых краін (вельмі магчыма, што былі там змагары і з колішняга Вялікага Княства Літоўскага), асабліва некаторымі еўрапейскімі дзяржавамі, скончылася абвяшчэннем незалежнасці Грэцыі.

Таму нядзіва, што ў суседняй каталіцкай Італіі Джузэпе Мадзіні заснаваў тайнае таварыства «Маладая Еўропа», з вядомай адвечнай мэтай: таксама здабыць свабоду Айчыне.

Эўропа прагнула абнаўлення. Сэрцы патрыётаў з-над Віслы і Нёмана, колішняй Рэчы Паспалітай, што так і не паспела ў ХУІІ стагоддзі пажыць самастойным жыццём, ва ўнісон затрапяталі ў спадзеўным чаканні.

Тым часам абшар прывіслянскі і прынёманскі вярнуўся ў рэчышча ціхмянага жыцця. Жыў навінамі з хронікі пра культурныя падзеі, што працягвалі часта-густа з'яўляцца на старонках тагачаснай перыёдыкі. Увесну 1830 г. афіцыйны «Вестник Европы» друкуе цікавы, пазнавальны артыкул пра Беларусь нейкага татарына Мухлінскага: Праздники, забавы, предрассудки и суеверные обряды простого народа в Новогрудском уезде Литовско-Гродненской губернии. (1830. № 14—16). Улетку таго ж самага 1830 года ціхмяны настаўнік Віленскай гімназіі Іпаліт Клімашэўскі падрыхтаваў у «*Noworocznik Litewski na rok 1831*» ўрыўкі з будучай слынянай, а пакуль цалкам невядомай «Хронікі Быхаўца»: «... князь вялікі Казімер быў у нязгодзе з вялікім князем маскоўскім. І прыйшлі маскоўцы з татарамі і заваявалі зямлю Вяземскую. Тою ж зімою князь вялікі Казімер у адказ на гэта паслаў сваіх ваяводаў, князёў ды паноў з войскам ваяваць Маскоўскую зямлю, і паваявалі яны Казельск, Вярэю, Калугу, Мажайск ды багата зла зрабілі маскоўцам. І сабралася пяцьсот маскоўцаў, пагналіся за літвою. І дапамог Бог літве, пабілі яны шмат маскоўцаў, а рэшту рукамі палавілі і прывялі іх у Смаленск, да вялікага князя Казімера, і была тады пашана вялікая ды слава яму і ўсёй зямлі...»

А ў самую глухую восень, 5 лістапада 1830 года, пасля дня ўсіх Памерлых і Дзядоў, Варшава прычакала даўгачаканага свята: адкрыццё помніка Мікалаю Капэрніку. Так, мірнай каляінай — аднаўляючы гістарычную памяць народа, услаўляючы яе лепшых сыноў у прозе, паэзіі, у бронзе, — здавалася, можна будзе выкіравацца на вольны прастор незалежнага жыцця Бацькаўшчыны.

Але ўжо напрыканцы лістапада, 29-га, ў Варшаве палыхнуў закатат. Гарачыя цывільныя галовы, натхняючы вайскоўцаў, гатовых удзень і ўначы бараніць паняволеную Бацькаўшчыну, захапілі каралеўскі Бэльвэдэр. На хуткую руку быў сфармаваны Часовы ўрад. Апошні вырашыў склікаць у Варшаве сойм, на 18 снежня. Генерал Хлапіцкі самаўладна аб'явіў сябе дыктатарам. З ухвалы сейма ў Пецярбург накіравалі Любецкага – на перамовы. Паехаў саноўнік дарма:

і коней намучыў, і сам накалаціўся марна: імператар адмовіўся гаварыць «с бунтовшчыкамі».

У адказ, 25 студзеня 1831 года, польскі сейм, пад націскам народа, пераважна варшавякаў, аб'явіў Мікалая I скінутым з польскага трона. У гэты ж дзень адбыўся мітынг «при чествовании памяти павших декабристов». Присутны на мітынгу Лелявель упершыню кінуў у натоўп лозунг, якому будзе наканавана жыць не адно стагоддзе: «За нашу і вашу вольнасць!». Польскія паўстанцы распаўсюджвалі ўлёткі з гэтым лозунгам сярод расейскага войска. На дапамогу апошнім з прасцягаў сібіры, з-пад Масквы-ракі і Нявы спехам збіраліся адборныя гусарскія эскадроны; тульскія збройнікі адлівалі паходныя гарматы, якія карцечай спынялі старамодныя раці сялянскіх касінераў і простых мужыкоў з каламі. А потым прыйшла крывавае расправа за права вярнуць вольнасць. Асабліва вылузваліся са скуры нованасланыя губернатары.

У ліку новапрыбылых прыблудаў вылучаўся нехта Міхаіл Мураўёў, яшчэ нядаўна блізкі да дзекабрыстаў. У 1826 годзе яго прызначаны віцэ-губернатарам Віцебскай губерні, а з 1828 г. — магілёўскім цывільным губернатарам. Колішні дэмакрат, прыхільнік роўнасці ўсіх народаў і ўсіх станаў, замольваючы «грахі маладосці» вольналюбівай, у 1830 годзе падаў цару рапарт пра адмену Літоўскага Статута і пра абавязковае ўвядзенне расейскай мовы дзеля кіравання на «новадалучаных абшарах», што і было здзейснена для Беларусі законам ад першага студзеня 1831 года. Абнадзеены царскай ласкай-увагай як верны янычар, каб лішні раз не быць папікнутым у сваяцтве з «Мураўёвымі-сібіракамі», ён у тым самым 1831 годзе жорстка здушыў зародкі паўстанцкіх атрадаў у Віленскай, Віцебскай і Менскай губерні.

Так, не толькі над Нявою, але і ў краіне над Дняпром, Нёманам, Прыпяццю, Гарынню пачало прыжывацца новаўтваранае слова-тэрмін «сібірак». Для кагосьці ганаровае, але пераважна пагарджальнае, якім ставіўся крыж на кар'еры асабістай і тваіх нашадкаў, на добрабязспечаным маёмасным становішчы ў грамадстве. Гэтаксама як роўна праз паўтары стагоддзя на абшарах, быццам прыналежных да Эўропы (прынамсі, далёкіх ад азіяцкіх), з'явіцца шматпаняцёвыя «афганцы», «чачэнцы» Хай сабе і з іншай нагоды, і з іншым адценнем, бо казённа-патрыятычным. Падтрыманым з высокіх трыбун

лозунгамі пра «інтэрнацыянальны абавязак», аплочаным зоркамі «героеў», санаторнымі пуцёўкамі, інваліднымі каляскамі, ільготным паступленнем у вышэйшыя навучальныя ўстановы...

А тады, у напачатку 30-х гадоў XIX стагоддзя згаданы Мураўёў рашуча настойваў на закрыцці адзінай вышэйшай навучальнай установы краю — Віленскага універсітэта. Як «расадніка мятежа», а таксама і дзеля «устранения латинского духовенства от участия в образовании и воспитании юношества». Тады ж Беларусь чарговы раз зазнала карныя экспедыцыі казацкіх, калмыцка-кабардынскіх загонаў, што драгавалі ўраджайныя палеткі, гвалтавалі мясцовы люд быццам нейкіх абарыгенаў на марскіх выспах. У адной толькі Ашмяне, звыклым мястэчку над аднайменнай рачулкай, было выразана блізу сотні местачкоўцаў. «Кроў дзіцячая плыла проста, як чалавечая кроў».

Каго не выразалі – тых высылалі. Спаконвеку прывязаная да сваіх фальваркаў-загонаў, шляхта супраціўлялася як магла. І таму на перасяленне ўрад ужываў вайсковую сілу. Сталінізм XIX стагоддзя адбываўся аднолькава жорстка і бесчалавечна, хіба толькі ў трохі меншых памерах. Як падлічыць гісторык Тадэвуш Корзан (сучаснік Францішка Багушэвіча), з 1832 г. напрацягу 17 гадоў у «адаленыя губерні» імперыі вывезлі 55 тысяч шляхецкіх радзін. Не менш 100 000 душ. Жывых душ, не чычыкавых.

А каго нельга было аніяк прыцягнуць пад следства ці пакараць капейчынай — абкласці кантрыбуцыяй – тых проста па закону нядаўнаспечаным «Указам Сената» прымушалі *«при каждом в государстве рекрутском наборе призывать к личной воинской повинности однодворцев и граждан Западных губерний»*. Халастых маладзёнаў – найперш.

А тых прыхільнікаў, хто вызначыўся ў падаўленні Лістападаўскай рэвалюцыі – памазаць іхнім жа польскім салам па іх панскай скуры. Паколькі згодна рэскрыпту цара Мікалая I Палкіна «усе афіцэры, падафіцэры і жаўнеры, якія знаходзіліся ў сутычках з бунтаўнікамі-палякамі, маюць права насіць за выказаную імі вайсковую заслугу ганаровыя польскія адзнакі». Апроч таго, усе капеланы, папы-святары, лекары, наглядчыкі за лазарэтамі мелі права начапіць вайсковы польскі крыж і нават ... медаль *Virtuti Militari!* Аніякія езуіты не здагадаліся б пачапіць сабе на балахоны вышэйшую азнаку ворагаў за доблесць у змаганні з апошнім. Аплёўвалася не толькі незалежнасць палякаў,

але і іх узнагароды. Тым самым плявалі на святыя ідэалы, за якія перад тым палякі і літвіны змагаліся. Бо гэтыя адзнакі надаваліся толькі змагарам за Айчыну. У ліку першых узнагароджаных, да слова, быў і Тадэвуш Касцюшка...

Вось у такіх варунках ў апошнія дні трагічнага 1831 года звівалася новае шляхоцкае гняздо. Жывое на выпаленай зямлі, разрабаванай кантрыбуцыямі. Малады 23-гадовы чыноўнік Марцінкевіч меўся ўзяць шлюб з яшчэ маладзейшай, амаль дзіцянем, бо 16-гадовай, Юзэфай Бараноўскай. Тым самым нібы падслухаўшы заповіт земляка, наваградзкага генія, які, распачынаючы на парыжскім бруку паэму «Пан Тадэвуш», сцвярджаў: «*Musi tam być życie, gdzie moskal tnie siekierą*» («Павінна нават там бруць жыццё, дзе маскаль высякае сякерай»).

Вялікая розніца ў гадах ніколі не з'яўлялася перашкодай у шлюбным жыцці. «Хлопец на кані едзя, а дзяўчына родзіцца і яму згодзіцца». А для Юзэфкі прыйшоўся Вінцэнт па сэрцы сваёй адвагай, рашучасцю, безагляднасцю ў іхнім сардэчным рамансе. Бо «Не той харош, хто тварам прыгож, а той харош, што на справу гош». Намаўлялі зласліўцы, і сваякі блізкія, што Вінцэнт мае горб... Ну і што, што горб?! Ведама ж, хлапчына як крышку пякнейшы ад чорта, то і пекны.

Але дамо нарэшце слова дакументам. Калі не архіўным, дык гісторыка-літаратурным: «Незабавам Марцінкевіч пазнаёміўся з дачкой свайго працадаўцы, каторая не дайшла яшчэ поўных 16 гадоў і з пагляду была яшчэ лдзіцяткам, Юзэфай, улюбіўся ў яе і, не атрымаўшы ад Бараноўскага згоды на жаніцьбу, уночы 18 снежня 1831 года ўвёз сваю палюбоўніцу і тайна ад бацькі ажаніўся...» (Рамуальд Зямкевіч. Стары Менск у беларускіх успамінах).

Няўжо вось так, «бяз стуку, бяз груку схапілі, як суку» — усё і адбылося ў Марцінкевіча і Бараноўшчыні? Без гучнага вяселля. Без шафераў-дружбантаў. Без каравайніц і каравая. Без бацькоўскага бласлаўлення? Ясна, што прыказка «Жаніцца, як і паміраць, не спяшайся» прыдуманая не маладымі. Разважная мудрасць (ва ўсім) прыходзіць пасля. Толькі схапіўшы маладзенькую жонку, як жарынку з прысаку, прыходзіць час разваг: а дзе? пад якой страхою? у якіх сценах трымаць-разводзіць тое сямейнае цяпельца? А трэба было наадварот чыніць: Найперш трэба гняздо звіць, а тады птушку лавіць. Ды

хіба думаецца пра гэта ў цемры начэй, калі пакрыёма сустракаліся-мілаваліся Вінцэнт і Юзэфка. Да таго ж, Вінцэсь ці не быў ужо «самастойным»? Сірацінай, без бацькоў?

Аднак, паразважаўшы, мусім рахаваць: верагодна, нейдзе так яно ўсё і здарылася. Адно што выклікае сумненне – дакладны дзень шлюбу. Бо не мог жа каталік у пост браць шлюб? Ды і ксёндз не даў бы. Хіба дата гэтая па праваслаўным календары?! Значыць, плюсуячы славурых 12 дзён (розніца для XIX стагоддзя), маем акурат 30 снежня 1831 года. Магчыма, нейкі лябус¹ злітаваўся над маларослым гарбунком з капной ільняных валасоў, пад якімі анельскай чысцінёй гарэў блакіт жыццялюбівых вачэй і ў Навагоднюю ноч даў таемны шлюб. Быццам прачытаў у тых незажураных вачах старадаўні шляхецкі кодэкс : Жонку бяру не на год, а на век.

І наказаў ім усё дзяліць супольна, гора і радасць, да апошняй расстайнай хвіліны.

Адно што мне цяпер ведама пэўна, роўна праз тыдзень пасля Новага, 1832 году, на свята Трох Каралёў, мусілі наваспечаныя жаніх і нявеста з’явіцца, не раўнуючы як ў Бэтлеем, у фальварак Вязынь Менскай губерні, каб улезці ў пазыкі.

Не, не праз беднасць Бараноўшчынкі дакараў сябе Вінцэнт. На голы кол не паляціць і сакол. Бараноўскія грошы мелі. Але толькі не для непаслухмянай дачкі. А за гонар і непаслухмянасць мусіш расплочвацца. Таму і змушаная была Юзэфка падацца да дзядзькі свайго (цётчынага мужа), Юрыя Гацыскага. «Узяла і пазычыла я 30 рублёў срэбрам у спадара Юрыя Гацыскага, якому абяцаю вярнуць пазыку... Сведкам чаго і муж мой, Вінцэнт Марцінкевіч, тут таксама падпішыцца...»

Тыдзень ад шлюбу Марцінкевіч распачаў 30 пазычанымі срэбранікамі, каб праз паўстагоддзе скончыць свой зямны шлях у слынной Люцінцы, пакінуўшы дзецям сплочваць не адну сотню рублёвых пазык...

¹ Слоўца такое прыбілася на Літве ў другой палове XVIII стагоддзя: labus ксёндз новай моды; з фр. *l'abbe*; з грэцкага *abbas* – аббат.

Трагікамедыя ў Люцінцы

*Некалькі неідылічных сцэнак з жыццяпісу
Вінцэнта Марцінкевіча.*

Генадзю Кісялёву

I

«Гаспадарку весці — галавой ды кішэнню трэсці».

Чутас змалку ад таты Яна, арандатара з прымусу (неблагага, зрэшты, гаспадара), трапнае выслоўе Вінцэнт засвоіў на ўсё жыццё. Але каб хоць на макавае зерне здагадваўся, у якія непярэліўкі трапіць, колькі спадзе на ягоную галаву ненармальнага клопату з набыццём клятай Люцінкі — дальбог, не паквапіўся б на той хвальварак. Ані! Упрасіў бы Юзэфку, раз ужо капейчына па спадчыне ад ейных бацькоў перапала, агораць нейкі іншы маёнтак. Можна і не над Іслачай, а падалей прыгледзець. Хоць бы тыя Найдзёнавічы над Сулай паспрабаваць у Даманскіх адкупіць? Ці дзіклівыя Янушкі Рубяжоўскага ключа? Ці бліжэйшыя Рабушкі пад Заслаўем? Але не ў гэтых прыдуркаватых прапойцаў люцінскіх...

Ды хто ведае, дзе пакоціцца? Як наканавана – дык і ў сухім змочышся.

А гэтак мроілася і прагнулася займець урэшце свой маёнтачак. Хай сабе лядачы, слабкі, незайздросны прыбыткам, але ўласны.

І вось маеш! А як загаспадарыць — ня ведаеш... Ды нічога: «Не навучыў татка, дык навучыць гора».

Гэтагоркая навука — таксама адтуль. Здалёкага Панюшкаўскага няўтульнага маленства.

II

...Жнівеньскія пазоры-світанкі не толькі прахалодныя, абраселыя, але й позьнія. Дні імкліва падтуляюцца, нібы ў пудлівага сабакі хвост, перад начной цемрай, якая ўсё даўжэе й гусцее. Не раўнуючы, як пякучы клопат з нованабытай Люцінкай, з якой уваліўся бы ў сма-

лу. Ды так уквэцаўся, што ўпершыню не ведаў, якім макарам вылуз-
нуцца з нечаканага беспрасвецця.

Эх, каб яшчэ цесць жыў — нешта б нараіў...

Хоць колькі ўжо самому Вінцэнту давялося папакручвацца ў
жыцці, як печкуру на патэльні, пазычаючы й займаючы.

Ды толькі невялікая пазыка робіць з простага чалавека звыкла-
га даўжніка, а вялікая — ворагам. Як адразу зрабіла яго ліхадзеям
перад цесцем і цешчай за выкраданне іхняй ядыначкі. З тых дат ён
багата чаго намагаўся чыніць у жыцці пакрыёма. Нават перад каханай
Юзэфкай. Вунь і жонка йшчэ не ведае: каб далажыць належную для
набыцця Люцінкі капейчыну, давялося яму заняць адразу тысячу у
Фрыбеса з Забыліна на Ігуменшчыне, падакляраваўшы вярнуць пазы-
чанае праз гады паўтары. А за гадавыя працэнты падмагчы вырабіць
далёкага сваяка таго з Беласточчыны на праўдзівага шляхціца з ўсімі
бездакорнымі дваранскімі дакументамі-прывілеямі, неабходнымі для
падачы ў шляхецкую зборню.

О-хо-хо... У гэткі пазорны, пад буйнымі ранішнімі зорамі,
досвітак свечак паліць няма ахвоты.

І пашто?. Таму ляжы ды ўздыхай ціхенька далей. Звычай да сваёй
буколікі новапрыдбанай. І новага гадзінніка люцінкаўскага: пеўняў
і калодзезнага скрыпу жураўля на світанку. Не будзі Юзэфку, што
стаілася на крайку ложа. Ёй і ўдзень жывецца беспрасветна. У свае 25
гадкоў — круглая сіротка засталася. Тут ёй лепш спіцца, чым у Мен-
ску. Хоць трохі спачне ад дзіцячай гамарні, з якімі штохвілі трэ' куен-
чыцца. Бахураняты гаманлівыя каму хочаш растузаюць нэрвы. Нават
такой спакойнай як яна. Недарэмна ж першае імя ёй далі ў маленстве
— Алімпія. З ейным алімпійскім супакоем на ўрачыста-непарушным
анельскім тварыку толькі князёў-графф'еў на балях прымаць, а не ў
закінутым хвальварку гараваць...

Вось пасля апошніх хрэсьбін, спраўленых у мінулым ліпені, да-
вялося забраць з сабою сюды толькі пяцімесячнае немаўля, Зафію-
Аліцыю, пакінуўшы ейных старэйшых сястрычак і браціка Міраслава-
Эдварда пад наглядом прыслугі ў Менску.

Бо жыць тут, як выявілася, няма дзе й няма як. Былы гаспадар пу-
гачом рассеўся ў двух часова дакляраваных яму (як неабачліва!) пако-
ях. А напіўшыся — бухторыць усім што і ўвесь маёнтак назад верне.

Думкі джалілі і джалілі нутро. Вінцэнт цяжка ўздыхнуў, паварочваючыся да сцяны. З чыстай душою спіцца спакойна. Прызнацца ж нават сабе самому, што мае бездакорнае сумленне, ён не мог. Таму і пакутваў бяссоннем, камбінуючы як адолець неспадзеўныя ці й наканаваныя злыбеды.

III

Люцінка наканавана была Вінцуку ад таго дня, калі таемна зашлюбіўся з дачкою менскага рэнта Юзафа Базылёва Бараноўскага.

Каторага дня тое адбылося — засталася ў гісторыі цьмяным.

Губеранскі Менск поўніўся чуткамі: выкраў бязвусы, хоць і 23-гадовы, пісарчук, «маладую палюбоўніцу» («з пагляду была яшчэ дзіцяткам») з-пад носу ейных бацькоў (а сваіх працадаўцаў) ў апошнія снежаньскія дні 1831 года. Бацькі «нявесты», загнваныя, як адрэзалі дачку-маладажонку ад сябе. Можна б папусціліся і злагаднелі б пачасе, але Юзэфка гадалася ў сям’і ядыначкай. І што там казаць — не такі ім мроіўся зяць. Для бацькі і маці страціць у адначасе адзіную дачку — як аслепнуць на чатыры вокі.

Праз тыдзень пасля Новага году, акурат на Тры Каралі, 6 студзеня 1832 года, падаліся сужэнцы да спагадлівых Юзэфкавых сваякоў, Гацыскіх.

Вёз Вінцэнт у недалёкую Вязынь сваю 16-гадовую жонку, як жывы вэксэль, за які па першым разе адшкадавана 30 рублёў срэбрам. А потым і сам-адзін трухаў вазком праведаным гасцінцам кожны раз, калі разладжвалася штось на казённай службе (то вымушаны звольніцца па стану марнага здароўя з дырэкцыі вучэльні ў Менскай губерні, то сам не жадае ад ранку да змяркання перакладаць бясконцыя паперы-метрыкі ў каталіцкай капітуле) і пільна муляла капейчына каб перабіцца. Есці ж хочацца штодня.

Эх, каб не тая дзюрка ў роце...

А найбольш уваліўся ён, як ліс у пастку, увайшоўшы у хаўрус з «падпольным сіндыкатам» Марціна Чапкоўскага, дапамагаючы вырабляць схвальшаваныя шляхецкія прывілеі на дваранскую годнасць. Апошнія на новадалучаных абшарах, заграбленых расейскай

імперыяй, каштавала нятанна: прызнанне цябе і тваіх крэўных у шляхецтве адразу вызваляла ад немалых штогадовых падаткаў-пабораў, абавязаных сплочваць ненажэрнай чужынскай казне.

Разважыўшы, гэта ж будучы цесць, адвакат-самавук, і паказаў Вінцэнту як падрабляць размаітыя дакументы-паперы, пакуль той, дваццацігодкам, прырабляў у яго на канцыляршчыне. Падатлівы і адначасова ўпарта-учэпісты Бараноўскі часту прамаўляў: не той добры пісарчук, які гладка піша, а той, які падчышчае чыста. Ведаць бы Язэпу што вучыць на сваю бяду смяротную — не раскрываў бы ўсіх сакрэтаў кемнаму гарбунку. А Вінцэнт удаўся спраўным, пераняў адразу лёгкасьць пярэ і стылю. Спанатрыў, на чым можна зарабіць капітал: пасля Лістападаўскага супраціву, чарговы раз патопленага акупантамі ў крыві (нават бязвінных дзетак у Ашмяне не шкадавалі! разам з маткамі забівалі-штыкавалі), прапапоў з розных куткоў былога Вялікага Княства Літоўскага штогод наплывала нязмерна.

Попыт на шляхецтва рос у цане. І некаму зрабілася зайздросна. Ці так, не хапіла вацка даказаць спрадвечнае нобільства. Накрылі па намове «ценьвы менскі Сенат» з усімі пячаткамі, падробленымі пад арыгінальныя (ад часоў каралёў Жыгімонтаў ды нядаўняга, апошняга, Станіслава Панятоўскага). З усімі шляхецкімі радаводамі падцэргымі. З цудоўнымі вадзянымі знакамі- філігранямі XVI-XVIII стагоддзяў на іх (куды ўжо болей аўтэнтчнымі?! бо вылупленымі з старадаўніх актавых кніг).

Маячыла кампаньёнам Сібір захрыбетная. І тут ужо дзед Бараноўскі, каб не сіраціць родных унучак і ўнука (што ні кажы, адной з ім крыві, хай сабе з дамешкам магілёўскім), распачаў дзейсныя захавы, каб адбяліць зяцька. Хваткіх расейскіх судаводаў вывучыў за жыццё не з адной сотні ўласнаручных апеяльчый і патаемных перамоў. Ведаў: не падлабуніш — паедзеш пехадралам ў сібір тую клятую. Бо суд ідзе не за праўдаю важкаю, а за падмазкаю.

А зяцю шапнуў адну-адзіную навуку: адмаўляйся! Ад усяго перад судом адмаўляйся! Раз не злавілі за руку, а тым больш аніякіх ўзораў пячатак у цябе ў хаце не знайшлі — дык чапляй усё назад на таго ж Чапкоўскага, як на нябожчыка. Аніякіх «кампазычый для зняцця мадэляў з пячатак крулей польскіх» не маляваў, пячатак тых не зрзаў,

з архіва кансісторыі не выносіў і нікому не паказваў.

І не скажы, што дапамагло, як мёртваму прыпарак. Дапамагло істотна!

А тое што «часова пакінулі ў падозранні» — гэта не ў сіберыі стылай на «вечным пасяленні». Паходзіш з той падазронасцю па Менску, і адшэрхне па часе ад цябе яна, як ад яшчарак узлескавых скура старая. Ды й часы наплылі цяпер ой як скрутныя: кожны, хто сярод бела дня не спяшае «здраствоваць» — пераходзіць прылюдна на «дзяржаўную мову», а працягвае дзенькаваць па-тутэйшаму, бярэцца на падозранне. Асабліва сярод службылага чынавенства.

Адмазаць зяцька адмазаў, але сам нэрвы й здароўе надсадзіў хваляваннем: дагарэў у пачатку кастрычніка 1838 года, не размяняўшы векам і палціны.

Адпявалі Язэпа Бараноўскага ўрачыста, у Катэдры. Адтуль ня менш урачыста працэсія рушыла на далекаватую, добрых тры вярсты ад меставых камяніц, Кальварыю.

Слыннымі клады залаціста-мядзяным узбор'ем у атачэнні ліпаў і клёнаў одумна панавала над наваколлем. Усім выглядам нагадваючы, што чакае кожнага напрыканцы богабаязнага хрысціянскага жыцця. Зыркае кастрычніцкае сонца, схіліўшыся на паўночны захад, аддавала сваю апошнюю пяшчоту. І каб не вершаліны бяроз, хай сабе зрадзелыя ды абшарпанія кастрычніцкай ветругой, бялуткімі калонамі застылыя абапал даўжэзнай, раўнюткай алеі, было б адчувальна спякотна. Мядзянае лісце ледзь чутна шапацела з сонечнага блакіту, нібыта адтуль, з прадоннай прасторы, хтось нябачны нястомна падкідаў залатой чырвані, якой не менела. Прысады паранейшаму стаялі частым, крона да кроны, моцна сатканым жоўтабарвовым покрывам.

Пад шлох спаданай лістоты ксёндз Дамінік дэ Вальдэн адслужыў апошнюю малітву з апошнім развітальным «Анёл Паньскім». Што і занатаваў для нашчадкаў коратка ў метрыцы смерці пад № 123:

*«На Ляховской улице 1838 года ноября 8-го по принятии святых тайн помер благородный Иосиф Васильев сын Барановский. Регент, лет 48, и оставил жену Марьянну из Чечотов лет 50-т и дочь Юзефу в замужестве за благородным Викентием Марцинкевичем. Похоронен в Кальварии викарным священником де Вальденом».*¹

Урэзалася Вінцэнт, як на ўскрайку Менска, павярнуўшы з Радаўскага тракту, фурман на высокіх козлах прытрымаў прыўзмыленых коней, а нейкая кабеціна, жонка з нованасланых ці новапрызначаных, выхіліўшыся з багатай рысоркі, папыталася:

— Кого хоронят? ²

— Бараноўскага, рэнтам быў...

— Да я здесь уже лет семь по церквям молюсь, но о таком регенте не слышала. ³

— Гэта не царкоўны рэгент. Натарыюс. Сваё бюро адвакацкае меў...

— А-а-а!.. — і потым сцішана да ягоных вушэй даляцела: — Да всё равно. Все эти юристы на руки нечисты... ⁴

Вось табе й маеш! Жыццё чалавечае — марната. Жыў чалавек і няма! Як на гэтым свеце не існаваў?! Дык пашто нараджаўся?

І што зрабіць у жыцці, каб у памяці нашчадкаў застацца?

У цяжкім одуме, занурана, падтрымліваючы леваруч цешчу Мар'яну, а праваруч Юзэфку, кльпаў Вінцэнт за труною, якая адзіотна, бы сама па сабе, сіратліва плыла па-над маўклівым пахавальным картэжам. Жалобная працэсія з чорным катафалкам, з адпаведна падабранымі варанымі ў прадымленай бліскучай збруі, дзе на рамянях недарэчна журліваму настрою сонцам зіхацелі мядзяныя заклёпкі, крочыла доўга і паволі. З Катэдры павярнулі адразу на галасістую Школьную (на той вуліцы прыпісаліся ўсе жыдоўскія школкі-ешыботы з галоўнай сінагогай). Прайшлі невялікі ўцінак па Нямізе і павярнулі на Радаўскую. На канцы яе, на самым ускрайку Менска, прамінулі ватыканскі помнік, пастаўлены з бласлаўлення папы рымскага Льва XII ў памятку юбілею Нікейскага сабору. ⁵

¹ Сапраўдны дакумент.

² Каго хаваюць (*рас.*)

³ Ды я ўжо тут гадоў сем маюся ў цэрквах, ды пра гэткага регента не чула (*рас.*).

⁴ Усё роўна: усе гэтыя юристы з рукамі залапанымі (*рас.*).

⁵ Найменне «Юбілейнага пляцу» ў сталіцы Беларусі дахавалася да нашых дзён; праўда, першапачатковую этымалогію сэнсу назвы мала хто з менчукоў скажа. Яно нядзіва за такімі пераменамі. Але ж ня гэта галоўнае.

«А дзядзьку майго, мітрапаліта ўсіх каталікоў заграбленых на ўсход ад Нёмана, да яго эксцэленцыі Льва XII ў Ватыкан не пусцілі...» — пераскочыў у думках Вінцэнт на ўзбярэжжа Нявы.

Так, калі муравалі гэты сціплы бялюткі чатырохкутнік (вышынёю ў тры чалавечыя росты) з дасканалаю белаю калонаю на ім (менш чым два чалавечыя росты), Марцінкевіч у Менску яшчэ не жыў. Іншыя аграмадныя мармурова-малахітавыя махіны ў некалькі дзесяткаў чалавечых ростаў, як і належыць сталіцы імперыі ў сто мільёнаў падданных, паўставалі перад ім, калі старэйшы брат Ігнат (колішні марскі афіцэр) з браціхаю Валконскай, прыжаніўшыся ў Пецярбург, зрэдзьчасу ў святочныя дні браў яго з сабою ў сямейныя вандроўкі ажно да вусця Фінскага заліву. Гады «дзядзькавання» ў сваяка, Станіслава Богуш-Сестранцэвіча, запрошанага з Магілёва ў Пецярбург самой Кацярынай II на пасад мітрапаліта ўсіх каталікоў расейскай імперыі, — найшчаслівыя ў ягоным пакручастым жыццяпісу. Тое ён спасціг прыпознена, калі ў шматлікім натоўпе гэтаксама развітальна крочыў за пазалочанай дубовай дзядзькавай труною ажно ў Каломну, дзе на ўласным кавалку зямлі, выкупленым у казны, Сестранцэвіч збудаваў касцёл у імя свайго вялікага патрона, святога Станіслава...

Дзядзькава сьмерць прынесла незабавам у лёс 18-гадовага бранца крутыя перамены, калі сталічны Пецярбург давялося Вінцэнту змяняць на губеранскі Менск.

Якая паваротка фартуны чакаецца цяпер?

Але ўвага! Адно ўдакладненне да цытаванай касцельнай вытрымкі: не ў прыстылым «*наябры*»-лістападзе было тое, а ў залатавейную кастрычніцкую пару. Аўтар не мае намеру ўводзіць у зман уважлівых чытачоў. Гэта ананімны перакладчык Менскай рымакаталіцкай духоўнай кансісторыі, заняўшы вызваленае Вінцэнтам і ягонымі наступнікамі месца, апынуўся не на вышыні, пераклаўшы з польскага «*Październik*» як «*Ноябрь*».

Відаць, належаў да тых маладзёнаў правінцыйных, што недарэшты яшчэ навучыўся «здравствоваць»: пачынаў дзень у «прысутственных» месцах губеранскай сталіцы з гучнага, як галоднае сабачае гырчанне «здравствуйця, гаспада», а ўвечары збіваўся на мясцовае

мяккае «дзень добры». ¹

А тут яшчэ, мажліва, «прытомлены» пасля жалобнага стала, за якім ад нядаўна, на маскоўскі манер адпявання, пачала з'яўляцца гарэліца, кульнуў той каталіцкі талмач лішняю чарку у кампаніі з сталаначальнікамі новымі, і, непрацверазелы, выпісаў даведку сваякам нябожчыка, дзямідзячы сабе пад нос:

— Каталік — у неба мык, русь — у пекла шусь.

Бы даводзячы некаму, што не збіраецца прадаваць дарэшты душу сваю (не выключана, яшчэ ўчора «грэка-каталіцкую»), хоць і пайшоў на службу да цара Мікалая Палкіна, «яго вялікасці імператара і самадержцы усерасійскага». Смалы яму ў горла тры кадобцы! І гарнец зверху.

IV

Пасля Язэпавай смерці ўдава Мар'янна здала нанёт. Будучы пагодкай мужу, ² дзень пры дні плакала й плакала па ім. Бедавала, а начамі галасіла, прыгаворваючы:

— Жыла за Язэпкам як за сцяной, як за мурам каменным. А цяпер засталася сама: я і сцяна... Адна галавешка і ў печы не гарыць, а дзве і ў полі не гаснуць.

Зляцела з твару, змізарнела, збрыдчэла. Ці так ўжо здавалася Вінцэнту, якому здакучыла выслухоўваць ушчуванні.

Цешча на стары манер ва ўсім вінаваціла зяцька. Хоць ужо поедам не ела як раней, калі толькі ён з'яўляўся на Ніжне-Ляхаўскай вуліцы.

Адным словам, хоць ты на край свету ўцякай!

Ён так і збіраўся зрабіць, шануючы Юзьеньку, наноў цяжарную.

— Гадавіна жалобы мінецца, збярэмся ды з'едзем, — прыгаворваў ён сямейнікам ў вочы й за вочы.

¹ Бо хахлы-суседзі праўдзіва і даўно прыкмецілі: хіба ліха возьме літвіна маўклівага, каб ён не «дзенькнуў».

² Яшчэ адна памылковасць цытаванага дакумента, паколькі рэвізскія сказкі Менска за 1816 год засведчылі аднолькавы ўзрост нашых герояў: «*Иосиф Васильев Барановский в Минске, в наемном доме, должность по доверенностям, 27 лет. Иосифова жена Марьяна, 27 лет; Дочь их Олимпия 1 год*».

— Ці мне загадаеце цяпер за цесцем адпраўляцца? Гэта ж ён маё месца заняў!

Хваравітасць Вінцэнта ўжо далася хатнім у знакі. Пухліна на гарбе то ападала, то прыкідвалася наноў, выклікаючы абвастрэнне застарэлай хваробы спіны, прыкалечанай яшчэ ў маленстве. Праз яе колькі ўжо напакутваліся блізкія ды й ён сам, вымушаны звальняцца з неблагіх хлебных пасадак, хай сабе без лапаноў (ці як спрэс казалі цяпер па канцылярыях «прысутственных» на маскоўскі манер новыя «сталаначальнікі» — «хапанцоў»). Штомесяц прыробленыя ім некалькі рублёў збывалі надзённыя няхітрыя патрэбы маладой сямейкі.

Вось каб наравіць здароўе... На мінеральных крыніцах за мяжою. Балазе й акупацыйныя губеранскія «ведамасці», якія з год як пачалі выходзіць на новазбраных абшарах колішняга Вялікага Княства Літоўскага, запрашаюць на «цёплыя воды» — 1) Карлсбадзкую, старога ключа ля млына (*Mühlbrunnem*); 2) Карлсбадзкую, новага ключа (*Neubrunnem*); 3) Тую самую «шыпучага» ключа (*Sprudel*) і 4) Эмскую, недалёкую, з «*котлообразного ключа*» (*Kesselbrunnem*). Напарышыся ў іх дык і спіну адпусціць, параўнуе, і нэрвы супакоіш..

Нядаўна выбраны менскі маршалак Яўхім Бржазоўскі спачатку адгавораў:

— Навошта так далёка ехаць па здароўе, пане Вінцэнты? Я вунь набыў сабе Старынкi і Вуглы за Павенцам і пра замежныя куты пакуль не мрою. Бо ведаю: лепшых «малочных курацый» і ў Альпах не напаткаю!

— Добра вам, вашэці, павандраваўшы і свет паглядзеўшы, ёсць з чым параўноўваць.. — не адступаўся Марцінкевіч, ведаючы, што тым самым навешвае маршалку немалы клопат: хоць павет даўно не на вайсковым становішчы, але каб выстарацца гадавы замежны пашпарт трэ' звяртацца да начальніка, што кіраваў Віленскай, Гарадзенскай, Менскай губернямі ды яшчэ ў дадатак «*Белостокскою областю*». А той сваім парадкам змушаны пасылаць па інстанцыі ў далёкі Пецярбург, у якіх тых ахоўнікаў-наглядчыкаў што павукоў.

Імперыя, трасца яе матары праз тры пакаленні!

Калі б Марцінкевіч быў служылым чыноўнікам, уся адказнасць за ягоныя паводзіны ў замежжы, гэтаксама як вяртанне-невяртанне ці

нязначнае спазненне клалася б на кіраўніка дэпартаменту. А паколькі ён чарговым разам знаходзіўся «у доўгатэрміновых вакацыях па здароўю», іншага, хто б паручыўся за двараніна Дуніна-Марцінкевіча, апроч маршалка мясцовай шляхецкай зборні, не бачылася.

У выдадзеным дакуменце Бржазоўскі абачліва перасцярогся: «Марцінкевич поведения и образа мыслей хороших, в военной российской, бывшей польской службе не был, родственников, выбывших по мятежу 1831 года за границу, не имеет».

А значыць, «и на отлучку в Карльсбад и Эмс с женою и дочерью» падстаў «препятствия» не прадбачыцца.

Хоць выехаць меліся тры асобы, замежны пашпарт складаўся адзін, на гаспадара сямейкі. Галоўныя прыкметы, выпісаныя слупком у дакуменце, сведчылі наступнае: *«Лет 32; Рост средний; Волосы [и бровы] темно-русые; Глаза голубые; Нос [и рот] умеренные; Подбородок круглый; Лицо продолговатое».*

З асаблівых пашпартных прыкмет, дзе найчасцей ставіўся абьякавы прочырк, у дакуменце на імя Вінцэнта красавалася далікатнае: *«Немного сутуловат».*

Што ж, гэта значна шляхетней і тактоўней, чым «немного горбат».

V

Пакладаючыся ва ўсім на маршалка, віцэ-губернатар Іван Чмыхаў, які паводле абавязкаў падмяняў начальніка, новапастаўленага губернатара Сушкова (таго часова выклікалі ў сталіцу), наклаў рэзалюцыю каб хадайніцтва прынялі і накіравалі далей — генералу Далгарукаму ў Вільню. Ад сябе толькі палічыў вартым дапісаць: «Марцінкевич к беспорядкам 1831 года прикосновен не был». Чытай: да варожай партыі не належыць (таму варта схіляць на свой бок).

Было гэта 8 сакавіка 1840 года. І каб хто сказаў тады Марцінкевічам, што акурат праз месяц яны будуць набываць нейкі там маёнтак за Радавам замест каб бавіцца ў замежжы, ніхто б з іх не паверыў.

Ды... чалавек мяркуе, а Бог размяркуе. Цягам месяца Далгарукава ў Вільні змяніў Хведар Мірковіч. На ягонае імя напрыканцы сакавіка і прыйшоў з Пецярбурга станоўчы адказ за подпісам самога Аляксан-

дра Хрыстафоравага Бенкендорфа. Але нават усёспранікальнае вока галоўнага начальніка III аддзялення жандарскага — гарант спакою і абярогі імператара Палкіна — не ведала, што ў міжчасце ў Менску распачалося следства адносна «злоўжыванняў» біскупа Мацея Ліпскага, пастаўленага колісь на высокі каталіцкі пасады з падачы мітрапаліта ўсіх рыма-каталіцкіх касцёлаў у Расеі Станіслава Богуш-Сестранцэвіча. Апошні даводзіўся Марцінкевічу дзядзькам, і прасіў Ліпскага апекавацца сястрынцам пасля ягонай смерці. Што той і выконваў сумленна пэўны час, пакуль і яго не дапякла «хваравітасць» Марцінкевіча, а значыць перепрыядчынасць выканання сваіх наўпроставых абавязкаў канцылярыста, а потым перакладчыка пры Менскай рыма-каталіцкай духоўнай кансісторыі. У пасадызе Вінцэнту адмовілі. Больш таго — не выплацілі значную капейчыну за апошнія выкананыя пераклады, з прычыны чаго Марцінкевіч падаў скаргу на самога біскупа Ліпскага ў суд. «Значыць, колішні служачы кансісторыі, згадаўшы ўчыненыя крыўды, мог бы шмат чым падзяліцца з следчай камісіяй!» — слушна пралічылі судовыя выжлы, вучыць якіх трымаць узяты след не мелася патрэбы. А раз ты «сведка» — дык пра Карлсбад і не мар.

Так і зляцела Марцінкевічам магчымасць пабачыць далёкую Эўропу.

VI

Развітальны адум над заўчаснай магілай у Кальварыі гранічна адценіў нявечнасць зямных згрызот і турбот. А найбольш, што турбавала рэнта Бараноўскага цягам усяго жыцця — адвакацкія «ганарары» і паклад іх пад як мага больш высокія адсоткі ў менскіх ліхвяроў. За два дзесяткі гадоў сумеснага жыцця Мар'яна звывыклася падзяляць матэрыяльную пагоню мужа за дабрабытам. Але страта любога Юзафа перакуліла ўсю шкалу вартасцяў, высвеціўшы колькі ўсяго ў тлумным жыцці стаіць на неразумнай галаве. А замест галавы людзкой, прабачце, мяккае месца.

Укусіўшы сырой кальварыйскай зямліцы, рэнтша, колісь ненадняя, як і яе муж, у згарушчванні капіталаў, стала пакрысе ашчаджаць даччы чырвонцы. Адпусцілася ў даўняй «сямейнай» крыўдзе. Паказала і шафку патаемную, дзе ў сакратэры стосікам ляжалі «па-

хавальныя» асігнацыі, акуратна перацягнутыя чырвонай жычкай.. Разам з прозвішчамі завінавачаных і лічбамі нясплочаных пазык. Не вярталі грошы нядаўна паўсталыя дарабкевічы: Вінцэнт Кульша, што адкупіў у паноў Любанскіх маёнтак Наваполле на Вілейшчыне (хоць ужо й ладна ўзбіўся на жытку); Мікола Мікуліч з далёкага Закольнага Забалоцкай воласці пад Глускам (падняўся той курдуны недаростак на лясным мёдзе, які цабэркамі цягалі сяляне, самі спакушаныя панскімі абяцанкамі выкупіцца на волю), Адам Бохан з Баханоўкі на Стаўпеччыне.

Наагул абачлівая, Мар'яна мужавымі грашыма не раскідалася, але на адной аблігацыі папалася на вуду. Як мае быць. І што адметна — правяла яе, бы кацянё неразумнае на мышцы здохлай, бы вераб'я на мякіне, — шляхцічка Сялявіна... Але якая лярва з яе!

Ужо з дзесятак гадоў не вяртала грошы Гертруда Сялявіна з Люціна. І грошы тыя невялікія, 45 рублёў срэбрам, ды невернутыя. І не верне! Пазычала Гертруда іх у апошні дзень 1827 году, абяцаючы аддаць праз лічаныя месяцы, паміж Абратам, веснавым прысвяткам на пачатку сакавіка і да дня святога Юзафа, 19 сакавіка, калі ўся ваколічная шляхта з'езджалася ў Менск на веснавыя кантракты. І не вярнула.

Гады за гадамі сплывалі снягамі, вясна пераняла не адну вясну. І за гэты час дазналіся Бараноўскія пра Сялявіху шмат жудаснага. Што яны! Менск губеранскі цалюткі скалануўся, калі ў павятовым судзе пры сведках дачуўся пра ейныя здзекі над падданымі.

Пачалася судовая карузэля скаргаю Алойзія Сялявы, мужа Гертруды. Бо ўжо не бачыў іншага ратунку як здаць жонку неразумную ўладам на вырак. Таму калі пісарчук самохаць упэўнена вывеў звыклатрафарэтнае «У Менскі Земскі суд», чакаючы на працяг дыктоўкі, Сялява, зірнуўшы праз плячук, загадаў:

— Выкрыкнік дастаў! Нават тры! Каб прачулі, што ўжо моцы маёй няма трываць крываўніцу гэтую ў хаце!...

Прыняты за пятак пратакаліст Атон Пякарскі ведаў кошт кожнай заўвазе з вуснаў былога павятовага межавога судзі, які, адчувалася па ўсяму выгляду, не адну кварту выпіваў, складаючы колісь самаручна паперы скаржнікаў, да валасінкі вывучаючы на зямельных планах межавыя капцы ды слупы. Таму Атон хуценька прыляпіў галачку з

кропкай у патрэбным месцы і прымружаным вокам палюбаваўся на тое што атрымалася:

«В Минский Земский Суд!!!».

Далей любаватца не давялося.

Апавядаючы пра жонку з «суворым духам да пакарання падданных», расказаў Сялява, штораз паціраючы нэрвова буре кароткае шчацінне на доўгіх сухіх сківіцах і падбародзі, не толькі пра наскуранне жончынае над прыгоннымі, але і пра здзекі-катаванні Гертруды над роднымі дзецьмі, прыбітымі ёй дапаўсмерці. Таму і не змаглі яны паўстаць сведкамі перад міласцівым судом. Ды сведчанні ў відавочцаў і без іх хопіць.

Прытэкай да пададзенага хадайніцтва стала апошняя расправа Сялявіхі над селянінам Міхайлам Касакоўскім. Сам Алойзі тады ў Люцінцы не быў, адхінуўся у Менск за каляднымі пачастункамі для хатніх і дворні. Вярнуўшыся надвечар, падзівіўся, што замест слугі вароты адчыняла ахмістрыня, ягоная сваячка Плацыда. Увайшоўшы ў людскую, пабачыў дваровага Міхалюка (пісар не пытаючыся уніфікаваў-запісаў кожны раз імя «правільна»: Міхайла, «Михаил»). Той падняўся, падтрымліваючы перабітую руку, падвешаную на тальмаку. Крывая сукровіца запяклася на кужэльнай падвязцы.

— Што гэта? Га?!

Напятая маўчанка павісла ў пракурадымленых сценах.

— Адказвай! — і як здагадаўшыся, выпаліў наўдагад: — Зноў яна?!

Тыцнуў канчуком у дзверы панскай паловы, а потым перавёў ляскач з сырамяцінай у грудзі, да якіх мужык спасцярожліва прытуляў спэцканы чырвона-рудаю пасокаю таўсманы локаць.

— Яна, пане — у пакорлівым голасе затуркацеў страх. Ці гэта ляскаталі, бы ў ліхаманцы, зубы, не разабраць. Але, сцяўшыся, адважыўся выціснуць:

— Дальбог, пане, не вінаваты. Без прычыны наляцела...

Крутнаўшыся, Алойзі прайшоў, не распранаючыся, ушушканым у жупане і бурцы, у панскую палову. Гертруда сядзела за сталом, трымаючы за акалодак самавіты гаспадарчы нож. Перад ёй стосамі ляжалі прыгоршчы ачышчаных лузгунцоў. Асобна, у сподку, жаўцелі вышупленыя крамяныя арэхі.

— Як ты магла так? Цябе й на дзень не пакінеш на гаспадарцы,

што-небудзь угрэчыш. І навошта было так батожыць? Хочаш у апеку трапіць? Не магла...

Дакончыць нагонку не паспеў, бо ледзьве ўхінуўся, таргануўшыся ўбок: над галавою, закрунуўшы каўпак бурноса, штось імкліва прасвісцела і незадаволеным шмялём забасіла за плячыма. Азірнуўся ўтрапёна – у дзвярах калыхаўся здаравенны каладан з дубовай калодкай замест тронак. Лязо глыбока ўпілося ў футраваны простакутнік. «Зноў нажом?! Ашалела! дальбог ашалела! Не тым, дык другім канцом прыбіць магла. А каб хто цікаўны вушак падпіраў?...»

Гертрудзе трэ’ было нарадзіцца мужчыніскам. І клубы мясістыя, і грудзі пудовыя, і рука ўчэпістая, і голас віхурны; коні супыняліся як укапаньня ці наадварот, пачуўшы раскацістае «Па-а-ай-шлі-і-і! дэ-э-р-р-рбы-ы-ы!!» — слаліся алюрам шпарчэй чым ад фурманскай пугі! І ў ложку колісь нястомная. І ўсё сыноў жадала. Першынец Люцыян аказаўся апошнім хлопчыкам. Другога не данасіла, скінула дачасна; вяртаючыся па Калядзе падпітай з пышнага балю ў Ложыне, дзе не так абпілася, як пераела, да атручэння, дзівосных памаранчаў, мандарынаў, бананаў, выгадаваных у цяплярні шчодрых Тышкевічаў. Да ўсяго, вывалілася цяжарнаю з санак у лагчыне між Папкам і Бурбаўшчынай. У яры быў зімовы ваўчыны пераход да недалёкага акіяну Налібоцкай пушчы.

Далей у Сяляваў пайшлі дзяўчаты: Юзэфа (па хатням – Юзя-Юзечка) ды Анэта. Толькі і не любіла іх усё жыццё за гэта тая, што нарадзіла; куксіла-пярыла кулакамі, асабліва нападнітку. А як падраслі, перападала дочкам і розгамі лазовымі, і калом-дручком ядлаўцовым, і ключом жалезным.

— Мяне? У апеку?! Ды я з роду Сушыцкіх! Ды пакуль Сушыцкія ссохнуць, іншыя здохнуць! — азглелым позіркам гатовая была патапіць няшчаснага прымаку ў лыжцы воцату. — Вон з нашых маэнткаў, рыба касцістая!. — у твар шрапнелай паляцела пустая арэхавае абалонь. Застукацела па свежавымытых маснічынах.

«А пакаеўцы пасля шкарлупінне вымятай-прыбірай за ёй! Ат, што казаць: З дачкі пракуды й жонка паскуда».

Агучваць лаянку не стаў. Бо ўжо ў адначасе пастанавіў здаць жонку пад судовую адказнасць.

VII

На судзе Сялявіха спачатку трымалася пыхавата, з выклікам. Упэўнена заявіла: Міхалюка Касакоўскага «телесно не наказывала, а только за оплошность его в хозяйстве». А найбольш за самавольну ягоную. Прыехаў Баляслаў Красоўскі з Ляхаўкі па брычку сваю, пакінутую ў заклад, і Міхалюк выкаціў яе з карэтнай без дазволу. Дык як было спусціць хаму гэтаму, учкурніку куродымнаму? Карае ж яна сялян не больш як пяцю-сямю розгамі. Не верыце? «Благоволите Ваше благородие спросить сего крестьянина лично».

Ды сяляне, раптам асмьялелыя, трымаць язык за зубамі не сталі. Колькі маўчаць, зносіць глум, жыць туляючыся?! Б'юць і плакаць не даюць!

Бачыць Бог, горш ужо няма куды! А тут і гаспадар люцінскі на іх бок стаў, і суд урэшце справу на разгляд узяў.

Сумуэль Ган, судовы засядацель «ад Кароны» (прызначаны, а не выбраны па Радаўскай акрузе; выбарнасць ды іншая шляхечая «дэмакратыя») імкліва здушвалася расейскім царызмам на новадалучаных абшарах), апытаў і занатаваў галоўнае. Пакалечаны селянін абурыўся не так апошнім прыпадкам і намаўленнем за брычку (бо праўдзіва «вінаваты»: вярнуў Красоўскаму, ягоная ж была!), колькі адмеранымі на словах розгамі за пакаранне. Пяток? А не хочаце, вашэці, тройчы пяць! І яшчэ гэтулькі ж зверху, калі немым голасам молішся за гумном, укрыжаваны на зямлі, просячы ратунку, а не мычыш цялём. І добра яшчэ, калі розгамі.. Яго, Міхалюка, збіла во ў люцкой палове паленам сукаватым, скуль лучыну нашчэпваў, каб падаўжэй й святлей кабетам прадзіва пралосся. Не бараніся ён рукамі, затуляючы твар, дык і вочы б павымала — у гэткі шал увайшла.

Вуніят Вінцук Астапаў Губар, перажагнаўшыся ў тры пальцы, чыста па-праваслаўнаму, жальліва апавёў, душачыся слязьмі, як жонку яго, цяжарную Аўдэху, паленам у живот торкнула. Адхінулася ад лавы, на якой ляжала расцяганая дачка-пакутніца, схапіла з-пад прыпечка кругляк і ўпярыла ў андарак. Саданула за тое, што нібыта дваровая блага трымала Юзю Сялявінку, малодшую панскую дачку, падчас пакарання проста на кухні. Аўдоцця як паглухла — вухі ёй пазаклала, гэтак паненка галасіла, матулю прасіла не катаваць яе, што

лішні гарнец мукі выдала на вячэру дворні. І дадаў, змахнуўшы ску-
пую слязіну, якая ўсё ж выкацілася з вачэй:

— Ох, божа-божа, дзе мы жывём, там пуга з вузлом. І ўсё па
людзкіх спінах пісажыць.

Найбольш абскаржыла Сялявіху новаўзятая ў Люцінку ахмістрыня
— Плацыда Скржатульская, удава. Ведама, сваячка Алойзія, ягоны бок
трымала! Сказала, што калі Гертруда старэйшую дачку сваю, Анэту,
хвастала — не бачыла. Толькі чула, што ў той ад паўсотні розак кроў
горлам пайшла; Анэтка ўжо й крычаць не магла, ротам зеўрыла, як
кацянё, выпадкова ботам ці возам раздушанае. Дык бацька прыляцеў,
выхапіў з-пад бізуноў і назаўтра ж адвёз да дзядзькі ейнага (а свайго
брата роднага) — капітана Станіслава Сялявы ў Скрундзеўшчыну. І
там дагэтуль з восені не падымаецца. А вось Юзю, пры ёй, выдзершы
ключы з рук ахмістрыні, гэтак умажджэрыла ў галаву, што ў дзіцяці
юшка чорная з пад валасоў і носу пацякла. І малодшую дачку змуша-
ны быў Алойзі адвезці да другога свайго брата, у маёнтак Барок.

— Забірай свой выпладак і сам у Люціна не вяртайся! — гукала
ім з ганку... — закончыла Плацыда, пакрыўджаная ўдвая і за бядова-
га брата, і за ягоных дзяцей бяздольных.

Не дапамаглі і сведкі, «дваране й сяляне», стаўленыя Гертрудай
«к оправданию своему по делу». Можна сказаць, наадварот, патапілі ў
конаўцы бражнай. Найперш шляхта-брацця не вытрымала дадзенага
ёй папярэдне абяцання, не паўстала як адзін у абарону гэткай самай як
яны, шляхцянкі, а пачалі скаржыць супраць. Пётра Тамашоў Саматыга
«жительствующий на собственной земле» у фальварку Калтукоўшчына
і падрабляючы аканомам у маёнтку палкоўніцы Шышкавай — у су-
седняй Скрундзеўшчыне, што цяпер адышоў да Сяляваў, пераказаў
як чуў на полі лямант пякельны і плач, калі тая з'яўлялася да жней
наглядаць за жнівом.

Праўда, непісьменныя Франц Язэпаў Сурынта з фальварку Леснікі
і Язэп Антонаў Сапоцька з той самай Леснікоўскай ваколіцы цемнілі
няведаннем і нябачаннем, а толькі чуткамі, што «по азардному Селя-
виной характеру много людей из крестьян ея пошли прочки и что они
с детьми не так обращается как должно матери». Агулам беручы,
хоць і суседзі яны, але ў Люціне рэдка бываюць, пагасцінамі надта не

дакучаюць. Бо з Сялявамі рэй не водзяць, на радзінах-хрэсьбінах ды вясельях не гуляюць. Не сваякі, дзякуй Богу, дык й граху няма.

Наймацней прыпчаў Казюк Пачукоўскі, соцкі з Тышкевічаўскага маёнтка Шаяў. Асмялелы за гады на пасадзе, прыгадаў не толькі сёлетняе, але і даўняе, (па абавязках сваіх часта ў двары Люціне бывае), «прыкмеціўшы» што ўладальніца не толькі лае, але і збівае падданных сваіх. Ужо трэці год пайшло, як прыгонную адну, што паласкала ў Люцінцы на беразе бялізну (імя не памятае, а па мужу прызывалася Пракопіха), пранікам пляскатым некалькі разоў па спіне апярыла, і аканому загадала (імя яго таксама не ў памяці), каб у двор яе прывёў, дзе да адмераных цівуном трыццаці бізуноў яшчэ сто сама дадала! Пасля экзэкуцыі Гертрудавай, пакінутая адляжацца, пакараная не змагла сама адтуль падняцца. Муж з суседам пад пахі прыцягнулі ў хаціну і паклалі на палаці. Незабавам Пракопіха тая ў «збегі» сышла. Ды і іншыя, не стрываўшы, у прочкі падаліся, не баючыся быць злоўленымі паліцыяй і асуджанымі за бадзянне. «Лутше быць в Сибіре ніжэ под начальством Селявиной».

Прыпомніў леташні снег на ейную галаву і селянін Пётра, Мацееў сын, Гадлеўскі з засценку Смалякоўшчына. «Одного раза год семь тому назад видал как Селявина наказывала ключами ныне же умершаго крестьянина Андрея (по прозванию ему показателю неизвестно) по плечам, голове, в шок так что с реченного крестьянина ишла кровь и были бугровые знаки и что все крестьяне говорят, что лутше в Сибир как у нее на услужении быть».

— Ды у нас ужо і прыпаведзь пайшла гуляць: калі хто дзе непаслухмяны — дык трэба на паслугу Сялявінай здаць. Яна незабавіцца вырабіць на шаўро — крутнуўшы пракураны вус, рэзюмаваў кратка 60-гадовы вуніят Сымон Станіславаў Губар, тышкевічаўскі падданы з Папкоў. А 20-гадовы Мікола, Антонаў сын (Антанюк) Бурак (Бурачэўскі), селянін Якуба Плявакі з Павенца, нагаварыў памаладому горача і шмат. Ведама: маладо — зеляно.

— Тыдні тры таму, а можа й болей, паночки, быў пасланы я ў дапамогу на малацьбу ў Люціна. Бо прыгонныя парабкі Люцінскія парабіліся нейкія бяссільныя. І тых мала засталася. Дык нагледзеўся там усяго. Во, калі ўдзень паселі палуднаваць, прыйшла да маці

на загад бацькі свайго, шаноўнага Алойзія Сялявы, дачка іхняя сарочку чыстую ўзяць, дык Сялявіна ў шале ¹ шпурнула ключамі ў галаву. Ды гэтак папусціла, што тая, нявінаватая ні ў чым, крывёю залілася, з лямантам апаўшы на падлогу. А калі сам Сялява надбег да акрываўленай дачкі і стаў дакараць жонку, навошта так абыходзіцца з роднымі дзецьмі, даючы ім на будучае благі прыклад, дык пані ў адказ на такі напамінак запусціла ў мужа алавяною талеркаю. І калі Сялява прыгнуўся, бо цэліла яму ў галаву, дык талерка тая пакарабацілася аб сцяну...

Пачуўшы пра талерку, асмялеў і падданы саміх Сушыцкіх, Пётра Мацкевіч, чырванатвары мужчыніска з шырокімі плячыма, які ведаў Гертруду яшчэ таўсманай незамужняй дзяўчынёхай.

«10. Зовут Его Петр Янков сын Мацкевич. От роду лет 33. Верн римско-католической, женат, детей не имеет, неграмотен. Крестьянин помещика Сушицкого в деревни Новоселок. Показал, что о суровом и строгом характере Селявиной показателю довольно известно. Так имение Лихачи и деревня Новоселки была в арендовном держании у пом. Селявов то знает, что г-жа Селявина не останавливается чем и сколько раз ударить человека, и одного разу ударила еще ныне живущего крестьянина Симона Бильдзюка, не упомнит за что, вилками в голову так сильно, что сказанный крестьянин упал без чувства на землю – и что ежели же писать ея азардны характер то много на сие времени нужно ибо она не уважая никому. Даже видел показатель как бросила на мужа ножом так сильно, что когда не попала в него мужа, то нож остался концом вбит в дверях, чтобы же кого увечила показатель того не знает». ²

Не зважаючы на абельваючае заключнае рэзюме Петрака ды іншых, малюнак перад суддзямі і падсудкамі паўставаў поўны і непакісна адназначны. Вінаватая! Тут і ламаць галаву не варта. Зрэшты, паноў-сатрапаў, дэспатычных абшарнікаў у наваколлі ставала. Але тыя з вады выходзілі сухімі. Прыкладам як на папярэднім судовым паседжанні па справе шляхцюка Якуба Саханьскага: «За неасцярожнасць і неабачнасць, бо замкнуў селяніна Базыля Цітовіча ў клеці, дзе знаходзілася вяроўка, на якой той засіліўся». Сведкаў не знайшлося ніводнага, дык і канцы ў ваду!

¹ «Впадя в азард» — перайначыць судовы пратакаліст.

² Сапраўдны дакумент.

Не ўратавала абскаржаную і распіска, пакінутая ў судзе да вынясення выраку. «Я ниже поименованная помещика Минского повета имени Люцина Гертруда с Сушицких Селявина даю сию подписку Минскому земскому суду, в том, что я жестоко наказывать крестьян и сурово обходится с ними без ведения мужа моего и Земского Минского суда никогда не буду; в противном случае подвергаю себя по законам самоотражайшему суждению. – Декабря двадцать второго дня 1833 года».

Разгледзеўшы ўсе абставіны, судовыя засядацелі на чале з Іванам Гіндэнбургам, кіруючыся *«по силе законов 1719 января 6-го, 1775 ноября 7-го и 1829 марта 10-го»* прызналі Гертруду Сялявіну не здольнай надалей кіраваць маёнткам Люціна. І палічылі адзіна мэтазгодным *«устранив Гертруду Селявину от всякого влияния по предмету распоряжения детьми, управления хозяйством и крестьянами, с оставлением навсегда под надзором земской полиции – недвижимую же ее собственность буде таковую иметь отдать на законном основании в опеку – а за нарушение правил человеколюбия и благопристойности, дабы наперед от подобных самоуправий воздержалась для примерно-го исправления эпитемиею отослать на церковное покаяние с сроком на четыре недели – и о сем касательно назначения места отнестись Минской римско-католической духовной консистории»*.

VIII

«Божа ты мой моцны! Куды ўжо тут згадваць пра сваю сотню рублёў!» — божкала Мар’яна Бараноўская, не ведаючы каго больш шкадаваць: сябе, абдураную, ці тых гаротнікаў люцінскіх.

Гертруда заручылася з Богам ў кляштары падамініканскім. Шмат тых даўніх святарных збудаванняў царскі ўрад прыстасаваў дарэчы пасля Лістападаўскай калатэчы 1830-1831 гадоў пад лёхі-вязніцы, якія наздзіў не пуставалі. На новадалучаных абшарах тубыльцы ўсё ніяк не жадалі мірыцца са стратай сваёй рэчпаспалітаўскай незалежнасці.

Дачуўшыся, што ачмурэлая пані з Люцінкі рукі сашчапіла, ніхто з сямейнікаў, нават сваякі Сушыцкія, не паехаў забіраць Сялявіху, пакінуўшы адпраўныя клопаты больш абазнаным у такіх справах манашкам-законніцам.

Бараноўскі ані словам не папракнуў жонку, але ўзяўшы вэксаль у той самы год, на вераснёвых кантрактах «збожжавых» прыціснуў у куце шляхецкай зборні худасокага люцінскага ўдаўца.

— Васпане, калі па рахунку даўняму разлічымся?..

— Якім?

— Што яшчэ твая жонка, нябожчыца, напазычала? — тыцнуў у вочы шэрым аплаткам няроўна адарванай паперчыны, скрэманай конскімі літарамі.

— Гэта няпоўных паўсотні рублёў?

— А працэнты траха не за дзесяць гадоў?!..

— Спладу, як ёсць Бог на небе — спладу! Усё! Каб мне на гэтым свеце не затрымацца, а за Гертрудай падацца — забажыўся Алойзі, вёртка махаючы праваю рукою ад ілба да жывата, улева-направа.

— Не бажыся, лепшnanoў распішыся.

Павёў да стала. Збеднены гаспадар Люцінкі макнуў пяро, уздыхнуў і не разгінаючыся, старанна вывеў: «У год 1836 7-бра пятага дня пасля аплаты адсоткаў, прыналежаных за гэты аблігацыйны дакумант коштам у сорок пяць рублёў, я, Алойзі Сялява, прымаю на сябе абавязак аплаціць усё у наступным, 1837 годзе да дня 10 траўня, уносячы тым самым звікцыю на сваю маёмасць».

Вяртаючы, пазбягаў зірнуць у вочы. Толькі выціснуў з сябе :

— Я ж усё разумею: жывем як браты, рахуймася як жыды.

Адсоткі з Люцінкі за дзесяцігоддзе пагражалі немалыя — усё ішло да продажу самой Люцінкі. Паколькі, распіўшыся пасля Гертрудавай смерці, Сялява не меў за сабою ані кавалка зямлі ў іншай маёмасці Сушыцкіх.

«Муж и жена — одна сатана» звонка рэзюмаваў перад калегам-рэнтам новы судовы засядацель Гіпаліт Паліткоўскі, адказны за Радаўскі стан. І адназначна паабяцаў давесці відавочна зацягнутую справу да развязкі.

Але во і Бараноўскі памёр, а пазыка засталася нявыплачанай. «Дала рукамі, хадзі нагамі» — зласлівіла сама на сябе Мар'яна, цвёрда пастанавіўшы з той пазыкаю прыкончыць. Не аддала Гертруда, няхай муж вяртае. Быў жа ён «вусна запрошаным за пячатара пры падпісанні вэксэля», і ягоны востры подпіс красуецца на тым дакуменце. Няхай сплочае цяпер у адзін год. А не дык — па суду! Бо

ў аблігацыі даўняй Гертруда аднатавала ўласнай рукой: «..у выпадку невяртання пазыкі вэксэль гэты кладзецца на маёнтак мой Люціна ў Менскай губерні і павеце».

Напрыканцы 1839 года Мар'яна падала адпаведнае хадайніцтва ў Менскую палату, якое спрытны зяць падмог гладка напісаць. Сялява вырашыў не судзіцца. Суд — справа няпэўная. Выдаткуешся толькі намарна, а так усё большая капейчына сабе самому перападзе. Дзеці пагадаваліся, сын Люцыян у Вільні служыць, дочкі замужам. А сам нейк і без маёнтка абыйдзеца.

Пастанавіўшы прадаць Люціна — як гару з душы скінуў.
Голаму смертухна не страшная.

IX

У шосты дзень красавіка 1840 года сабраліся ў Менскай палаце ўсе запрошаныя. Адны быццам на хаўтуры-мярліны, другія як на фэст святочны, трэція не раўнуючы на кірмаш заехалі.. Чацвёртыя на ўсё глядзелі як на абыкловую казённую штодзённую прысутнасць.

Сялява трымаў скручаным блінцом дакументы з планамі і належна заверанымі інвентарамі, вопісамі. Бурае шчацінне на доўгіх сківіцах свяціла сівымі плямамі сівізны, нібыта шматкамі імху-лішайніку. Выкачаўся і не выцерабіўся дачыста. Вытыркнутая глюга носу гарэла мэрам грудка гіля. Нават неабазнанае вока беспамылкова знюхала б па той чырвонай нюхаўцы аматара «зёлак» — старкі, зубровак, крупніку, «траянак» ды іншых «каранёвак».

Сын Люцыян, паніклы больш звыклага, не мог, разгублены, схаваць на твары панурасці. Пра продаж даведаўся толькі днямі, і вырываючыся з Вільні да бацькі, думаў разважыць старога. Не атрыма-лася.

Марцінкевічы, Вінцэнт з Юзэфаю, прынеслі грошы гатоўкаю. У абодвух вочы гарэлі весела, як агонь у распаленай печы пад дастаткам дроў.

Паселі на лавах адзін супраць аднаго. За сталом уладкаваліся Кастусь Бандзкевіч «Минской палаты гражданского суда крепостных дел писец», і ў чорных нарукаўніках сакратар Ігнат Вярбіцкі. Спачатку пацелі над чарнавіком купчай. Выбеліць яе на гатовую аказалася ня-

проста. Нягледзячы на падрыхтаваныя дакументы, Сялява блытаўся ў агульных памерах ворных загонаў ды няворных палеткаў, абшараў пакінутых пад сенакосы, завышаючы абсягі сенажацяў. Скардзіўся на старыя зямельныя планы Сушыцкіх, бацькоў Гертруды, ад якіх ёй перапала яму тое Люціна ў 1816 годзе, на недасканала праведзеныя па капцах межы, дзе-нідзе самачынна абкарнаныя павянецкімі ўладальнікамі Плявакамі — пляваць харкамі ў іх вочы несумленныя! І колькі каштавала яму запрасіць з Менскага павятовага суда каморніка Дарашкевіча, каб аднавіць усё законна. І колькі дзесяцін прыдбаў уласным стараннем ад суседа Крэйчмана, а цяпер во «принужденный стечением неблагоприятных обстоятельств весь таковой фольварк с крестьянами продавать».

Сакратар Вяржбіцкі цярпліва выслухоўваў натацыі з вуснаў Сялявы, хоць відавочна некуды спяшаўся, зіркаючы раз-пораз крадком на выцягнутую за ланцужок срэбную цыбыліну гадзінніка). Нэрвова загадаў пісцу выкрасліць у белавіку апошняе Сялявіна прызнанне.

— Відаць, пане Ігнацы ў думках не на працы, — не мог змаўчаць Вінцэнты, — а дзесь у залёты суботнія кіруецца? Але паверце, што селадонам лепш пад святлом селены...

Хацеў яшчэ нешта дадаць, ды Юзэфа перабіла — звыкла пацягнула мужа за крысо светлага гарнітура ў краткі, надзетага з выпадку неардынарнай падзеі.

Сакратаровы бровы сышліся на ілбе як дзве хмарыны ў ясны дзень. «Яму б усё жартаваць! Селадона з мяне лепіць, сам залётнікам будучы! Камедыянт няшчасны! Навучыўся ў сцэнках Хэлмікоўскага мімічыць», — вылаяўся пра сябе, усім выглядам паказваючы, што старанна вывучае напісанае, як дзеці ў школе пачатковую катэхету. А выразны маветон кліента спісвае не на дрэнны тон, а на ўзрушанасць шчасліўца.

Потым Сялява пачаў дабівацца пакінуць за сабою да новага рэвізскага перапісу не толькі сялян, «в бегах показанных», але і сямейства Касоўскіх. А ў канцы, што зусім было нечаканкаю, Алойзі, відаць, адчуўшы, як віскатлівая курта палахліvasць прыпадковых дзядоў-жабракоў, шчаслівую эйфарыю і народжаную ёю падатлівасць абодвух пакупнікоў, падвысіў кошт на 200 рублёў, абяцаючы пры гэтым відаць квітун, што пакідае часова ў губернскай палаце 700

рублёў на забеспячэнне магчымых пазыкаў і іншых прэтэнзій, якія раптам могуць выявіцца на Люцінцы.

Трывога кальнула сэрца Вінцэнта сполахам. «Нейкая пляга тут схавана?!» Але Сялява, прачытаўшы па твару пострах і каб падняць гумор пакупнікам, стаў запэўніваць, што закладзеных грошай уга як хопіць вераемным дробным крэдыторам, паколькі на сам Люцін «спрэчак і забарон няма». Сказанае было праўдай, і гэтаму тураваў груд сабраных дакументаў, пададзеных у палату. Ды і купчая ў такім выпадку не лічылася б сапраўднай. Што і засведчылі сваімі роспісамі, апроч самога Сялявы і ягонага сына Люцына, адвакат павятовага суда Леапольд Пятроў Акуліч ды сталаначальнік Менскага губернскага межавога суда Рамуальд Жаброўскі. З Рамуальдам, як і з ягоным бацькам, цёзкам Вінцэнтам, з недалёкага за Радавам Тупальска, Марцінкевіч ужо быў знаёмы.

Падпісваючы купчую апошнім, сакратар Ігнацы Вяржбіцкі не мог не зайздросціць удалцу Марцінкевічу. На тое ставала падстаў больш чым трэ'. Па-першае, жоначка яму трапілася мала што вабная, спагадная, але і круглая на спадчыну па нябеднаму рэенту. Юрысту штомесяц льга прырабляць рублёў трыста! Хоць бы вэкселямі. Вось і назбіралі Бараноўскія тых маэнткаў, найчасцей па падстаўных закладных. Па-другое, калі так спрытна пойдзе, увішны зяць за Люцінкай яшчэ не адзін маэнтак прыстараецца. Бо ніхто пакуль шырока не ведаў пра аблігацыйныя дакументы, выдадзеныя Бараноўскім уладальнікамі закладзеных маэнткаў Найдзёнавічы, Янушкі.

Х

Бажавольнага горла шырока.

Што Алойзі Сялява з дзындравым ра'лам — спазналася адразу, як барыш за маэнтак прапівалі. Спачатку Вінцэнт настойваў, што найлепш абмыць фальварак на месцы, куды праз тыдні два, пасля Вялікадня, прыедзе абзнаёміцца і абгледзіцца: як там і што да чаго.

— Пане Алойзы! Спраўляць маэнтак безвач — гэта як з завязанымі вачыма кілішак куляць. Не ў смак каўтаецца.

Былы ж люцінскі гаспадар настойваў каб зараз жа ішлі ў якую-небудзь рэстарачыю. Вінцэнты працягваў аднеквацца, кажучы, што і

пост, і так грэх: цешча дома каторы месяц хворая, канае. Ужо і ксянд-за Вальтэра з апошнім намашчэннем выклікалі...

Ды Сялява прыпячатаў:

— Хлеў на хлеў мяняюць, і магарыч выпіваюць. А я ж табе маён-так цэлы спусціў... Плачу' за ўсіх! І за мілую панну Юзэфу, каб ёй на маіх гонях доўга жылося-спажывалася!

— Дзякуем, дзякуем, пане Алойзы! Яно так: старцы пугі мянялі, а барышы папівалі, — аджартаваўся Марцінкевіч, адчуваючы ў адна-часе, што паратунку не чакаецца.

Вінцэнт павёў кампанію да Цыбульскага — найбольш слынную, пасля Фогелеўскай, рэстарачыю на Высокім Рынку, што месцілася ў адным будынку з старым меславым тэатрам, сцэну якога арэндаваў антрэпрэнёр Ян Хэлмікоўскі,

Дарогаю Юзэфка адышла, спяшаючыся да нямоглай маці...

Піць Вінцэнту найбольш не жадалася з-за прыкрасці на само-га сябе: замест прыгаворанай й абгаворанай ранейшай *prix fixe*¹ у дзве тысячы з паловаю паддаўся і згадзіўся на цану ў 2700 рублёў! Ды Сялява адступіў азіміну, пасеяную ўвосень на адляжалых папа-рах. Хвалячы, што тая ўзялася зялёным шчаціннем, як кажух новы пашыты ў слынных Выганевічах паноў Вайдзевічаў-Грусьвіцкіх. Запэўніваючы: «На адным жыце ўвосень, пане Вінцэнты, сотню лішнюю ўтаргуеце на Радаўскім кірмашы!» А яшчэ зюкаў ціхачом, нібыта зямлю не ўсю адразу згадаў: пісарчук не ўнёс нейкую валоку ды тры маргі з засценку Боўблях, адкупленых у Крэйчманаў з сусед-няе Скрундзеўшчыны. (Але во пра тое, што зямелька тая разам з 18 маргамі лесу з Валоўшчыны перапрададзены расейскаму палкоўніку Левінцову — змаўчаў! Бо нібыта й не ён іх прадаваў, а брат, Станіслаў Сялява, капітан, прайграўшыся таму ж Левінцову ў картах).

Алойзі шляхетна замовіў спачатку бутэльку ці не найлепшага мясцовага віна ў краі — Grand Margaux, якое выраблялі ў Альбертыне пад Слонімам Пуслоўскія.

— Пане Алойзы, ці не задорага?! Хай яго тое граф'ё папівае... — Вінцэнт ставіўся так, мэрам той рубель, сплочаны ўсцешанаму рэстаранніку, ягоны кроўны. Зрэшты, яшчэ ранкам так і было.

¹ (з фр.) — цвёрдая цана (кошт).

— Мае грошы! — Сяляву імпанавала ўспрымацца арыстакратычным у адпаведным коле. Зрэшты, не ўсе тут маглі выхваліцца сваім шлехецтвам.

— Ясная справа! Барышы харошы на чужыя грошы... — адвакат Акуліч, валодаючы маёнткам Новы двор на некалькі дзесяткаў душ, але не маючы вырабленага, як Марцінкевіч, шляхецтва, пачуваўся абыйдзеным.

— За новага гаспадара Люцінкі! Хай цешыцца з яе сто гадоў!

— А калі стане прадаваць, каб маглі нягорай прапіваць! Ці не так, пане Вінцэнт?! — запытальна выгукнуў наўздагон сталаначальніку Жаброўскаму сакратар Вярбіцкі, удаючы, што тым самым паддае весялосці.

Цяжка прыхаваная непрыязнь маладога сакратара тлумачылася ўласным бядоццем. Жонка Ігната нядаўна памерла пры родах, пакінуўшы на руках 30-гадоваму ўдаўцу двух дачок. А маёнткаў тых у яго... Нейкае Забалоцце з шасцю душамі ў Віцебскім павеце. Ды і тое, напалову запісанае з братам малодшым, якому яшчэ ў людзі выбівацца, служыць і служыць. Вось тут і пагадуй дзетак, трохгадовую Зофію і паўтарыгадовую Наталі, пастаў іх на ногі...

У клопатах, нікому не тлумачачы лішняга, Вярбіцкі і адышоў першым з гаманкой кампаніі, якая набірала імпэт, прыхапіўшы калег Бандзкевіча з адвакатам Леапольдам Акулічам. Трохі пазней заспяшаўся і Жаброўскі, адчуўшы, што Сялявы ўсё памыкаюцца нешта сказаць новаму гаспадару Люцінкі, ды не наважваюцца на людзях.

— Пане Рамуальдзе, чаго так раненька пакідаеце нас? Хіба дзеці дома чакаюць? — Алойзі адарваўся ад лавы, хапаючы за рукаў сталаначальніка. Бурое шчацінне злівалася з расчырванелым абліччам. — Яшчэ па кілішку прапусцім...

— Не-не-не! Досыць ужо мне!

— Якія дзеці, жонкі не маючы? — Вінцэнт не жадаў заставацца сам-на-сам з Сялявамі. — Кавалерам-ялаўцом усё гуляе, курдзюк задраўшы!

— Яшчэ няведама, каму горш. На мой розум, кавалер-ялавец лепш, ніж удавец! — адрэзаў, мо й зарэзка Жаброўскі.

Кожнаму пад сорак здакучыць папіканне ад стрэчных-папярэчных

«Жаніся! Жаніся!».

— Ты мяне не чапай! — набычыўся Сялява. — Пажыві з маё — спазнаеш што сляза ўдаўца пякучай за чарку любую.

— Пане Алойзы?! Каханы! Ані ў думках! Гэта ж я пра Вярбіцкага? Як яму цяпер з двума трэцюю паненку шукаць? Толькі ўдавіцу бядовую...

— Удавінае сэрца што зімовае сонца — не адагрэе — Марцінкевіч бачыў, што гэта праз яго ўсчалася папіканне і разумеў што трэ’ як найхутчэй ратаваць становішча. І выніковей не проста жартам, але й дзеяннем.

Ды Сялява апярэдзіў:

— Затое крамбамбуля мясцовая — то пэўна ўгрэе. Гэй, Кастусе, ці хто там? Бутэльку з фольгаю!

«Але ж і урвіс! Гэта ж наўмысна пакрыўдзіўся нібыта, каб мне цяпер заліваць з ім тую вінаватасць!» — Жаброўскаму дашчэнт расхацелася ўдзельнічаць у мерапрыемстве, абавязковым, як таго вымагала тутэйшае звычайнае, ад дзядоў-прадзедоў, права пры найдробным продажу-вымене. «Баба качаргу прадала і то барыш папіла». Зараз з такімі пасядзіш, дык качарэжнікам па хрыбце перападзе.

— «*Grand Margaux... Propieta Puslowski*» — прачытаў на размалёванай наклейцы Сялява, аддаючы Цыбульскаму спарожненую бутэльку з-пад віна і перахопліваючы новую. — Прапіты Пуслоўскі пан не такоўскі. Слабкі. Скаштуем, шляхта-браце, вудкі гданьскай, злотэй. Голдвасэр.

Скалыхнуў, каб пабачылі, як з донца паплылі, падымаючыся ўгару, два жоўтыя звіткі тонкай фольгі. «Як залатыя рыбка ў тышкевічаўскім акварыёме» — міжволі згадалася Жаброўскаму, калі дзіцянем бацькі бралі яго на фэст у Ложын, дзе на святога Яэпа збіраліся тлумы не тое каб з-за Менску, Радашкавіч, Маладэчна, але з-пад самой Вільні. У сярэдзіне сакавіка маразы, часам, трашчалі дабрэнныя. Люба было пасля касцёльнай халадэчы, якая прабірала да касцей, апынуцца ў гасцінных пакоях ложынскіх гаспадароў, дзе ад напаленых стаякоў і грубак бухала жыццядайным цяплом. А да паліванай кахлі — не дакрануцца. Пальчыкі ў аўчынных рукавіцах адыходзілі, наліваючыся жыццёвай лагодаю, а вочы нельга было адарваць ад рознакаляровага цуда, што перамянялася ў шклянным начынні, уцесненым ў дубовай

этажэрцы. «Што, Ромак, пекна?» — «Так», адказваў ціхенька, каб не пужаць маленькіх стварэнняў. «А ведаеш, ёсць на свеце цэлыя моры-акіяны, цёплыя, поўныя вось такіх рыбак. Залатых, мечаносцаў, гупі, скаляры, барбусы, сомікі, хромісы, грымі, малінезіі, тэорнецыі.

Потым, праз нейкі тыдзень-два пасля 19 сакавіка, ложынцы, менчукі і ншыя ехалі ў сталіцу Гедыміна, на святога Казімера, каб пасвянцаць вербы перад Вялікаднем.

...Глыток (малю-ю-сенькі), і другі (шырэйшы), і трэці – наўздагон, зліваючыся і даганяючы адзін аднаго ў страўніку, смакавітым замілаваннем напаўнялі шлунак і раптам раскаціліся, затапляючы духмянай сакавітасцю ўсё-усенькае нутро, быццам з разарваных рэзгін раптоўна патыхнула скошаным мурогам, што аж задыхнуцца можна ад пахучага разнатраўя.

Асалода яскрава адбіліся на твары ўсіх пітакоў.

— Але ж і смачная, зар-р-р-ра-за-а! — прыцмокваючы, з веданнем фахоўца, Сялява-старэйшы пакружляў галавою. Спрабаваў затрымаць асалоду, якая, ён ведаў, за хвіліну разыйдзеца ўнутры без знаку.

— *Krambambuli, so heisst der Titel - Womit dich ein starost beehrt* — нечакана праспяваў Вінцэнт.

— А ты па-нашаму перакажы, што мне тая чужаземшчына! — Алойзі па меры таго як напіваўся, рабіўся ваяўнічым. Хоць сёння стрымліваўся больш звычайнага. На тое існавалі прычыны. І куды больш важкія, чым проста баляванне ў невядомай рэстарачыі, у зацнай кампаніі.

— *Krambambuli* – так завецца тытул прасты, якім ганаруецца староста... У часы каралёў Саса, калі толькі й клопату таго мелася «пій, еш і папушчай па'са» даражэй за крамбамбулю гарэлкі не было...

— Во так! А мой продак, падстолі Бальгазар Сялява, казалі, любіў паўтараць: «За круля Стапана Баторэго не было і копы'та конске'го, а за кроля Саса пад'елі людзі хлеба і мяса».

— Затое Іштван Баторы, як істны мадзяр і ваяр, і на паўкапыта не адступіўся ад сваіх слоў, ідучы на каралеўскі трон замест збеглага Генрыху Валуа! І калі Збароўскія прапаноўвалі кандыдатуру ягоную, ведаў, на каго абаперціся...

— Бо ж сойм элекцыйны ўжо зрабіў выбар на Максімільяне

Другім, і нават абвясціў у посце 1575 году каралём Рэчы Паспалітай! — уставіў Жаброўскі, каб паказаць што ў Менскай гімназіі на занятках гісторыі мух не лавіў.

— Ды паны шляхта-брацця паставіла на шамлііца! — працягваў Вінцэнт, ухвальна кіўнуўшы галавою. — Асабліва трымаліся за яго ліцьвіны, якім паабяцаў раўняюцькі правы з магнатэрыяй Кароны. Ва ўсім захоўваючы самастойнасць Вялікага Княства. Асабліва што да гетманаў ды іншых вайсковых начальнікаў, аніколі не прызначаючы на гэтыя пасады «караняжаў», а толькі абыватэляў Вялікага Княства Літоўскага. Ды што там казаць, ён сам быў найлепшым гетманам, надаваўшы шведам кухталёў, вярнуўшы Полацак, а Вялікія Лукі — ад маскалёў.

— Спрытна ў яго атрымоўвалася ваяваць разам з земляком сваім, Каспарам Бекешам, — Жаброўскаму, відавочна, усмак пагаманіць пра даўніну. — Кажуць, Каспар напачатку і супернічаў з ім, за трон трансільванскі. А вунь як давялося абодвум і жыццё пражыць, і праславіцца ў нас. І памерці абодвум ў Гародні...

— Праўда, з пахаваннем Бекеша нявыкрутка сталася: ані каталікі, ані праваслаўныя не прымалі на свае клады. І тады Баторы загадаў прывезці ў Вільню, дзе на высознай гары, гэтак і названай, Бекешавай, парэшткі ягоныя навек склаў, выбудаўшы пахавальню з вежамі.

— Адна сцяна ўжо ў Віленку скацілася, і пазасталыя хутка зруйнаюцца, — адважыўся падаць голас Сялява-малодшы, прыладкаваны праз сваякоў у Вільні на неблагой судовай пасадзе.

— Усё на свеце прамінае, слава адна даўжэй трывае.

— А слава Стафана як караля пачалася з умовы, што Батура возьме за жонку Ганку Ягелонку, сястру нябожчыка Жыкгмонта Другога Аўгуста, — зазначыў Жаброўскі. — А ёй ужо тым часам каціўся шосты дзесятак. А Стафану мінулася трохі больш за сорок...

— З жонкай старой як з чапалой! — гукнуў Сялява, гістарычныя веды якога найбольш абмяжоўваліся рэцэптураю выпіўкі і адпаведнай закусі. А таму зноў пераскочыў да часоў саскага каралевання. — За Саса было хлеба і мяса, а як стаў Панятоўскі — стаў хлеб не такоўскі...

Сіндыкат падробкаў

Брычка звывкла падкаціла пад канцылярыю і на раскацістае фурманавое «Сто-о-ой!» гучна цокнулі ўсе дванаццаць падкоў. Тамаш гопнуўся з перадка і спрытна адчыніў дзверцы.

Прыпсаванае надвор'е і вераснёвы каламутны ранак не дадалі гумору менскаму губернатару Сямёнаву. Аднак што дзень выдасца гэткім тлумным анічога не прарочыла.

Вылазчы, найперш угледзеў губернатар постаць мужыка, які ўзнік між экіпажам і будынкам «прісутствія». Шарачковы армяк на фоне свежафарбаванай жоўтай сцяны здаўся брудным. Наблізіўшыся, Сямёнаў пераканаўся не толькі ў нясвежай адзежыне. Маршчыністы пакамечаны твар меў на сабе сляды ўжывання гары. Але чаканым «водарам» перагару не патыхнула.

— Ваша светласць, маю пільную справу да...

— Ці быў у *«прісутствіі»*? Няхай складуць чалабітную.

З дзвярэй казёнага будынка ўжо шнураваў вартавы Рыгор Фалей. Губернатар ведаў, што загад ягоны пачуты і будзе выкананы належна.

— У мяне вельмі важнае, пра падлог дакументаў на...

— А-а, калі так, тады адразу да Чмыхава.

Мужычок затрымаўся з Рыгорам, і губернатар прайшоў у дзверы, кіруючыся проста да сябе ў кабінет. Губернатарскія апартаменты месціліся на другім паверсе.

Якім жа было здзіўленне, калі менш чым за паўгадзіны да яго пастукаліся і ўвайшоў сам Іван Чмыхаў. За плячыма віцэ-губернатара ў праёміне віднелася знаёмая ўжо Сямёнаву постаць. Каб вось так, без належнага даклада, віцэ-губернатар наважыўся турбаваць зрання...

— *Ваше Высочество, дело срочное, неотложное, требующее Вашего вмешательства...*

Расейская мова з вуснаў віцэ-губернатара гучэла бездакорна. Толькі мяккі спеўны акцэнт выдаваў ураджэнца поўдня Маларасіі. Так і было. Сын гарадавога магістратара дзесь з-пад Пераяслаўля, Іван Хведараў Чмыхаў першыя гадоў дваццаць і служыў на радзімай Палтаўшчыне, падымаючыся ад сакратара тамтэйшага ніжняга земскага суда праз павятовае казначэйства да губеранскага рэгістратара. Найбольшым узлётам ягонай маладосці сталася служба ў крымскай саяной экспедыцыі 1812 года, калі падчас нападу карсіканца на Ра-сею ўвачавідкі, быццам снег увесну, таялі запасы солі. Гэты востры дэфіцыт народ мог і перачакаць, а вось царскае войска, падраслае на добрых 300 тысячаў апалчэнцаў, патрабавала ў варыва штодня хоць дробку тых крышталікаў, без якіх і галоднаму страва не смакуе. «Хлеб, соль і вада — ваяцкая яда» — у тым пераканаўся кожны, сёрбаючы на прывалах з кацялка.

Векам Чмыхаў быў старэйшы за губернатара. Значыць, і доседам чыноўніцкім багацей. Што немалаважна ў справах важных.

— Што здарылася? — Сямёнаў ссунуў бровы і ўнутрана сабраўся. Прадчуваючы, што зараз, бы генералу на полі бою, давядзецца неадкладна прымаць рашэнне.

— Вось няхай раскажа ад пачатку. Заходзь! — Чмыхаў энэргічна махнуў рукою, ведаючы, што ад гэтай хвіліны з яго здымаецца адказнасць ад пачутага. Што б цяпер ні набрахаў гэты дзюк-дзюкаў.

Спатрэбілася гадзіна, пакуль паўстала ясная карціна. Завуць яго Юзук Душкевіч, з прыгонных паноў Любаньскіх-Клімантовічаў, што ў Мнішанах Пяршайскай воласці. Поруч ляжыць Люцінка, не больш як гады тры-чатыры набытая Вінцэнтам і Юзэфай Марцінкевічамі. Вінцэс той падрадзіўся на арандатара Мнішанаў, а часткай платы за арандатарства старая Любаньская аддала яго, Юзука, ды яшчэ сваячку ягоную, Юстыну, у «паслугу» Марцінкевічу, які апроч Люцінкі мае яшчэ і ў Менску дамкі. Вось на Салдацкай Слабадзе жывучы, пасылаў яго гаспадар неаднойчы да Сцяпана Ключынскага за нейкімі паперамі. Яно нічога, ды дзіва тое, што паперы тыя «белавыя», ніколі нічым не спісаныя. Але старадаўнія. З даўнімі гярбамі, не цяперашнімі двухгалолага арла... Дзе сам Ключынскі іх браў? Немаведама. Толькі веда-

ма, што той Ключынскі раней служыў сталаначальнікам у меставым магістраце Менска. Стары, паважны чалавек. Нічога ніякага. А вось Марцінкевіч, філют, спісвае іх пад даўнія прывілеі каралеўскія падрабляючы. Бо паводле разбору, учыненага ўладамі пасля Лістападаўскага закалату, аніхто не мае права інакш лічыцца й называцца шляхтай, калі не мае таго патэнту шляхецакага, каралеўскага. Дык Марцінкевіч прадае іх усёй шляхце, не толькі губерні Менскай, але й далей. Найбольш наяджаюць сваякі-крэўнікі ягоныя з Магілёўшчыны ды Ашмяншчыны, ён іх на шляхту чысцюсенькую вырабляе, што потым не толькі Герольдыя мясцовая, але і ў Пецяярбургу правяраюць і за чыстую манету прымаюць.

«Яшчэ адзін падпольны сіндыкат» — мільганула ў Сямёнава. Зразумела, чаму віцэ-губернатар не ўзяў адказнасць на сябе. Тут, калі што не так, да сталіцы рэха дакоціцца. І паздымаюць ордэны разам з пенсіёнам. Не паспела аціхнуць справа вядомая, з махляром Марцінам Чапкоўскім, ажно новая насоўваецца.

Году не мінула, як тую справу, пад амністыю падведзеную, у архіў спісалі.

«...делатель подложных документов Мартин Чапковский в Дисненском уезде с бумагами подобными найденным в сундуке пойман и на допросах в Дисненском земском суде 6-го а в Минске в присутствии полицмейстера Чоглокова и чиновника Каменского 10-го сентября 1835-го года показал: а, Познакомьсь с служащим в Минской Римско-Католической Духовной консистории переводчиком Марцинкевичем, сперва составили композицию на снятие моделей с печатей под разными привилегиями и документами, потом делали печати Королей Польских Станислава Августа и Августа 3-го. Сам же он Чапковский сделал печать Короля Яна Казимира, и все оные печати остались у Марцинкевича...»

Той Чапкоўскі аціх, сібірам напужаны, дык гэты не супакоіўся. Ну, галубчык, сібір па табе плача! Тады, як казалі, цесць Бараноўскі, менскі рэнт, адмазаў зяцька. Цяпер ўжо не адкруціцца, камедыянт няшчасны. То «Рэкруцкі жыдоўскі набор» на кантрактах восеньскіх ставіць, то «Чарадзейную ваду» прыдумвае. Ясна, якая вада па начах гатуецца. З сінільных арэхаў ды кавы чорнай пад атрамант старадаўні робленая. Каб пісалася, быццам золатам па мармуру. Вось выпішу

сходу ордэр на ператрус.

— Паклікаць сакратара!

Паслужлівы маладзён Вярбіцкі пудка прысела за самім губернатарскім сталом, каліграфічна выводзіў пад дыктоўку.

«... В г. Минске. 16 сентября 1844. № 195.

Секретно - Господину чиновнику особых поручений Буцевичу Крестьянин помещика Любанского Иосиф Душкевич находящийся на услужении у помещика Марцинкевича являсь ко мне сего числа, между прочаго сделал мне донос, что Марцинкевич занимается якобы составлением подложных документов на дворянское происхождение, для чего имеет и печать, спрятанную под полом.

Препровождая снятое с Душкевича показание, поручаю Вам по указанию доносителя произвести в доме Марцинкевич внезапный обыск и против означенного доноса произвести формальное исследование и таковое представить мне...»

Накіраваны на Салдацкую Слабаду паліцэйскі нарад спраўна выканаў загад. Толькі вынік – ну аніякі. Аніякія пячаткі ні ў сене, ні ў саломе, ні ў хаце пад падлогай, ні ў аўсе ў свіронку не адшукалася. Папераў — тых назбіралася. І свежых, і старажытных аркушаў. Ды прыналежнасць іх Дуніну-Марцінкевічу (шкодную ці не) яшчэ належала давесці.

2008

**АТЛАНТЫ
ЗЯМЛІ
КЕНАТАФАЎ**

www.kamunikat.org

«Ты — Скала...», або Незапатрабаваная вяршыня

Памяці Пятра Бітэля

*«..і ўсе пілі адно і тое самае
духоўнае пітво,
бо пілі з духоўнай скалы,
якая ішла следам за імі...»*

Першае Пасланне да Карыньянаў
Святога Апостала Паўла; 10, 4

Кожны дуб сваёй дуброве шуміць.

Усе ягоня вершы — пра Радзіму: родную Літву. А ўсё ягонае жыццё — служэнне на хвалу Бацькаўшчыне. Хай сабе незваротна страчанай, але тым больш жаданай. Да паталагічнага. «Прыпасці ў слязах ды сырой зямлі, // Сляды цалаваць дарагія, // Хвароба гэтая ў дактароў // Завецца настальгія» (Генрых Гайнэ). І гэты выбар, асэнсаваны і пройдзены ім да канца, не пакідаў яму анічога іншага, апроч несмяротнасці. Бо «жыццё кароткае — Радзіма вечная». Ці хай сабе іначай: «жыццё кароткае — Мастацтва вечнае».

І так яно ёсць пад вечным небам: збудаванае на Духу — нятленае.

Зямля наваградская нарадзіла яго. 25-гадовым выгнаннікам ён праехаў расійскую імперыю, пасябраваў з Пушкіным. Правандраваў па Германіі, дзе ў Веймары наведваў старога Гётэ. Прайшоўся ля Капітолія плошчамі Вечнага места, затрымаўся ў Парыжы, жыццёвы шлях скончыў у Канстанцінопалі, прах яго на веку спачыў у сталіцы Пястаў пад скляпеннямі каралеўскай рэзідэнцыі на Вавелі. Не жыўшы на зямлі Кароны (этнічнай Польшчы) – стаўся яе геніем.

Такім быў зямны шлях паэта-рамантыка і пілігрыма Адама Міцкевіча. На тым пакутным шляху віфлеемскай зоркай яму ззяла

Наваградчына — Радзіма. Тут, 24 снежня (на Куццю) 1798 года, геній пабачыў свет. Ён прыйшоў, каб вырваць з нябыту цэлы край, што паволі западаў у небыццё на задворках Еўропы, стаўшы геаграфічна акраінай царскай імперыі, якой пачала лічыцца Беларусь у выніку трох заборчых падзелаў канца XVIII ст. Занепадаў эканамічна, але не духоўна. Бо, як засведчылі яшчэ старажытныя грэкі, дзяржава павінна абапірацца больш на мужнасць духу, чым на сілу зброі. Дзякуючы таленавітым сынам (у сузор'і іх, апроч зоркі Міцкевіча, імёны Яна Баршчэўскага, Яна Чачота, Юзафа Крашэўскага, Уладзіслава Сыракомлі, Элізы Ажэшка) зноў і зноў выплывала Атлантыда старадаўняй Беларусі-Літвы з еўрапейскай культурай. Атлантыда старажытная і вечна новая, бо нязводна хвалюючая. Краіна Вялікага Княства Літоўскага, якая за тры з паловай гады да нараджэння славянскага тытана слова ў выніку згаданых падзелаў перастала існаваць на мапе Еўропы, — працягвала жыць у мастацкіх палотнах. Гэтаксама як працягвала жыць Карона — Рэч Паспалітая ў творах Ю.Славацкага, З.Красінскага, Ц.Норвіда, С.Жаромскага, Б.Пруса, Г.Сенкевіча, М.Канапніцкай...

(Так, у аўтара найвялікшых гістарычных палотнаў «Патоп», «Крыжакі», «Quo Vadis» Генрыка Сянкевіча, ёсць невялічкае «сучаснае» апавяданне «Наглядчык маяка», галоўны герой якога «паляк» Скавінскі, удзельнік паўстання 1863 – 1864 гадоў, апынуўся як тысячы ягоных суродзічаў, у эміграцыі. «У многіх кутках зямлі ён змагаўся за вызваленне іншых народаў. Прыйшла старасць. Апошнія гады свайго жыцця ён рашыў правесці на востраве ў Карыбскім моры, на спакойнай пасадзе захавальніка маяка. Усё было добра. Але аднойчы ён атрымаў паэму Адама Міцкевіча «Пан Тадэвуш». Скавінскі, проты салдат, які ўвесь час быў у паходах, не чытаў гэтага твора. Паэма ўзрушыла яго, выклікала прыемныя і балючыя ўспаміны пра далёкі пакінуты край. Зачытаўшыся паэмай, ён забыў запаліць маяк. У выніку адзін карабель сеў на мель. Герой траціць працу, адпраўляецца ў далейшыя вандраванні па свеце» (А.Верабей).

Дык ці «палякам» быў ліхтаршчык Скавінскі?)

Сапраўды: дзеці не выбіраюць сабе бацькоў, а паэты — народаў. Бацька генія Мікалай Міцкевіч, эканом, шляхецкі радавод якога пецяярбургскі Сенат так і пакінуў пад пытаннем, вырабіўся на адваката ў Наваградку, куды пераехала сям'я ў 1801 годзе, і змалку пер-

шая сталіца Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага стала для Адама зямлёй заповітнай. Удзельнік паўстання Касцюшкі, чалавек перадавых поглядаў, Мікалай нават пісаў вершы, аднак на станаўленне паэтычнага таленту сына, можна сцвярджаць пэўна, найбольшы ўплыў зрабіў парабак Блажэй (па мянушцы Уліс), які сыпаў беларускімі казкамі нібы з рукава, ды служанкі (з шляхецкімі прозвішчамі) Гансеўская і Гарбатыўская, што ведалі безліч розных песень, якіх «і на валовай скуры не спісаць». Пад іх уплывам чуйны да паэтычнага слова Адаць пачаў складаць уласныя вершы, бо айчыны фальклор — жывая граматыка, дзякуючы якой не адзін геній спасціг не толькі асновы народнага жыцця, але і вечнай прыгажосці. 11 кастрычніка 1811 года Наваградак напаткаў вялікі пажар; полымя выкаціла ладную частку места (у 1881 г. яшчэ большы пажар зруйнае радзінны дамок Міцкевічаў ушчэнт). На людское гора Адаць адгукнуўся вершам. Дырэктар Наваградскай дамініканскай школьні, дзе з 1807 года вучыліся два старэйшыя сыны Мікалая Міцкевіча, Францішак і Адам, не паверыў, што кранальная лямантацыя складзена самастойна (верш атрымаўся вялікі, не змясціўся ў школьным сшытку), і пакараў дванаццацігадовага вучня карцарам. Так нібыта выглядаў першы ганарар юнага пііта. Падлетак яшчэ не ведаў, што яму самому лёсам будзе наканавана пражыць пагарэльцам-бяскутнікам, бо «у чужым краю як на пагарэллі», бо «на чужыне што на ражне».

У 1815 годзе Адаць стаў студэнтам Віленскага універсітэта — найстарэйшага адукацыйнага асяродка краю (1579). Там разам з сябрамі заснаваў Таварыства філаматаў (1817), якое акрэсліла мэтай не толькі ўзаемадапамогу моладзі ў паглыбленні ведаў, не толькі творчае ўдасканальванне юных талентаў, а падымала — як найвялікшы гонар — грамадскую працу для дабра паняволенай Бацькаўшчыны. Гэта быў класічны выпадак, калі «зерне падала не на камень». Прафесары Лявон Бароўскі, Ігнат Даніловіч, Іяхім Лелевель чыталі ў старадаўняй Вільні лекцыі, а Готфрыд Гродэк абудзіў у здольнага студэнта прагу да гамераўскіх вобразаў (сам Гродэк у 1784 г. вучыўся ў семінары славутага філолага Хрысціяна Готліба Хайнэ; адтуль, з Германіі, пераможна крочыў па Еўропе новы літаратурны напрамак — рамантызм). Наогул, як заўважыць пазней Міцкевіч у некралогу «Пушкін і літаратурны рух у Расіі» (падпісаным «Сябра Пушкіна»), «прамежак

паміж 1815 і 1830 гадамі быў спрыяльным для паэтаў». Характэрнай рысай адзначанага перыяду лічыцца і тое, што ў пачатку XIX стагоддзя ў еўрапейскай паэзіі панаваў «голад» на эпапею. І калі вялікі Гётэ стварыў несмяротнага «Фауста» (1808—1832), Пушкін увасобіў норавы сучаснага яму жыцця ў «Яўгеніі Анегіну» (1830), дык сам Міцкевіч у «Пане Тадэвушу» пакінуў энцыклапедычна дакладныя, шматпланавыя і па-мастацку яркія постаці старога ладу жыцця ў Літве. Апроч дамінантных матываў кахання Тадэвуша і Зосі, драматычна-таямнічай гісторыі ксяндза Робака, геній з Наваградчыны навек высек пяром постаці-паняці апошніх «возных трыбуналаў» (Пратазы Бальтазар Брахальскі), «ключнікаў» (Гервазы), падкаморых і цэлую галерэю ахвочых да буйнага жыцця шляхціцаў з сакавітымі мянушкамі (Брытэўка-Брытва, Конаўка, Крапіла-Крапіцель-Хрысціцель, Лейка, Прусак). Да сваіх персанажаў, дзяцей высокага творчага духу, псянр ставіўся як і да гамераўскіх герояў: людзі жывыя роўныя багам, але адыходзяць у нябыт. Так атрымалася разгорнутая эпапея, у якой перад Берлінам, Масквой, Парыжам, Пецярбургам, Рымам — перад усім светам, занятым высокімі палітычнымі інтрыгамі, панарамна зазіхацела краіна чужая для іх, святая для яго. Бо чым для халоднага жалеза агонь і гарніла, накавальня і молат у дужых кавальскіх руках, тым для шэдэўраў Міцкевіча стала Бацькаўшчына-Літва.

*Глоткія, якія крычаць за народ, збрыдзяць нарэшыце народу,
Твары, якія цешаць народ, палічыць народ за шкоду.
Рукі, што цягнуцца за народ, народ адсячэ па локаць.
Іменамі, што палюбіу народ, будуць народ палохаць.
Стоміцца тлум і ацішыцца шум, скогат свае адбудзе,
Спадчыну ціха возьмуць сабе цемныя людзі.*

(Пераклад Рыгора Барадуліна)

«Паўбярцуца ў сілу, як дубы стануць» — здаўна кажуць у краіне над Нёманам і Дняпром пра падлеткаў. Не ўсе юнакі з віленскіх таварыстваў філаматаў і філарэтаў змаглі наталіцца моцай роднай зямлі. Выкрытае ў 1823 годзе (было арыштавана больш за 100 чалавек) краёвае студэнцтва з карэннямі вырвалі з радзімай глебы і

параскідалі па вялізнай імперыі. Настаўнік лацінскай мовы ковенскай гімназіі Адам Міцкевіч за 5-гадовую высылку зведаў арыстакратычныя салоны Пецярбурга і Масквы, дзе пазнаёміўся з будучымі дзекабрыстамі Рылеевым і Бястужавым, з паэтамі Баратынскім, Вяземскім, Грыбаедавым, Дэльвігам, Жукоўскім, Палявым. Пушкін, якога памылкова падмаладзіў аўтар «Дзядоў» і «Свіцязянкi» («маладзейшы за мяне на два месяцы») назваў маладога выгнанніка-літвіна «празарлівым і крылатым паэтам». Зведаў пілігрым таксама чарнаморскую Адэсу і крымскія стэпы — мясціны, куды з каханай Літвы не далятала ніводнае рэха. І якую геній так болей і не пабачыў. 15 траўня 1829 года выгнаннік назаўсёды адплыў з Пецярбурга ў Германію. Зямляк Фадзей Булгарын, вядомы сувязямі з III-ім аддзяленнем, дабіўся афармлення пашпарта, даўшы 30-гадоваму дзецюку магчымасць вырвацца з учэпістых кіпцюроў Мікалая I «Палкіна». (Цень жандарскага сакрэтнага аддзялення падзе на высакароднага літвіна плёткай, нібы той выкупіўся ад царызму, даўшы згоду на агентурнае супрацоўніцтва.) Пазней, калі з Пушкіна стануць пацвельвацца — чаму ж таксама не жадае павандраваць па Еўропе? — класік рускай літаратуры дзеля адгаворкі скарыстае аўтарытэт геніяльнага сучасніка. Маўляў, навошта ўзірацца ў пейзажы, калі ў маім уяўленні яны больш прыгожыя, чым на самай справе. Паехаў бы, хіба, каб пазнаёміцца з вялікімі людзьмі, аднак я знаёмы з Міцкевічам і ведаю, што больш вялікага, чым ён, не знайду. Бо ўжо з-пад пяра «певца Літвы» (Пушкін) паўстаў «Пан Тадэвуш» — найвялікшы ў славянскім свеце шэдэўр, які цяпер слушна называюць эпапеяй польскага нацыянальна-вызваленчага руху пачатку XIX стагоддзя, а тады ўсе замежныя сучаснікі (ад славянафіла І.Аксава ды аўтара «Мёртвых душ» М.Гоголя) намагаліся прачытаць у арыгінале. Па ахопу падзей, пачуццю гістарызму, майстэрству рэалістычнага бытапісання гэты неўміручы гімн параўноўваюць з сусветна вядомымі помнікамі народнага эпасу «Іліядай» і «Калевалай».

Задума напісаць «шляхецкую быліцу» узнікла восенню 1831 года, калі адчайны пілігрым з Італіі дапаў на Пазнаншчыну, дзе яго напатакала пякучая вестка пра разгром Лістападаўскага паўстання. Роспач ад няўдачы (паэт спяшаўся прыняць удзел у барацьбе з царызмам са зброяй у руках), расчараванне ва ўяўнай аднасці кіраўнікоў, надзея на

новы рэвалюцыйны ўздым палякаў — усё гэта на пазнанскай зямлі, прырода якой балюча нагадвала родныя наваградскія абшары, абвастрыла ў Міцкевіча настальгічнае пачуццё, якое і прывяло да задумы напісаць гімн-успамін пра вольны край, дзе жыло хоць трохі шчасця: край маленства. Памяць пра яго чалавек носіць у сэрцы са святой пашанай, як пілігрым жменю бацькоўскай зямлі. Бо чужына не грэе.

Глыбокай восенню 1832 г. Міцкевіч вярнуўся да ранейшага намеру і ў лісце сябру Стафану Гарчыньскаму 12 студзеня 1833 года паведамляў з Парыжа: «Паволі пішу вясковую паэму». Далейшае развіццё задумы можна прасачыць па чарнавых аўтографрах паэмы і пісьмах творцы. Напісаўшы IV-ю песню, паэт лічыў працу амаль завершанай. Праз паўгода вымушанага перапынку над працягам «Пана Тадэвуша», скончыўшы V песню, у лісце да Адынца, удакладняў: «Засталося яшчэ тры». Пазней, на думку аўтара, памер твора не павінен быў перавысіць 10 песень, і ў такім аб'ёме «Пана Тадэвуша» рэкламавалі парыжскія кніжныя каталогі. Урэшце, з аўтографу бачна, што кніга XI мела падзагалавак «Кніга апошняя». Дакладны памер шэдэўра не ўяўляўся, пакуль 13 лютага 1834 года геній не паставіў кропку і з радаснай палёгкай ад здзейсненага не ўсклікнуў: «Песень вялікіх дванаццаць!» Мо так доўга вымалёўвалася гэта агромністае палатно славянскага тытына, што падчас яго напісання аўтару мроілася, быццам жыве ў каханай Літве.

Выход у свет «Пана Тадэвуша» французскія бібліёграфы занатавалі 28 чэрвеня 1834 года. Наклад выдання склаў тры тысячы асобнікаў. У адрозненне ад папярэдняй кнігі «Дзяды. Частка III» (1832), якая на працягу двух гадоў двойчы перавыдавалася, новая кніга паэта разыходзілася вельмі марудна. Здарылася нават наступнае: калі ў 1838 годзе рыхтаваўся першы Збор твораў Адама Міцкевіча, выдаўцы яго ў V—VI тамах змясцілі «Пана Тадэвуша», змяніўшы папярэдне толькі вокладку экзэмпляраў першавыдання, што заставаліся на складах кнігарняў.

Тагачасная польская літаратурная крытыка, і «айчынная» і «парыжскай эміграцыі», успрыняла паэму, мякка кажучы, неадназначна. Аўтару выстаўлялі поўнасьцю супрацьлеглыя абвінавачванні. Напрыклад, газета «Demokrata Polski» (1838) папракала паэта ў «непачцівых» адносінах да высокіх грамадзянскіх ідэалаў Волі,

Роўнасці, Братэрства, абвешчаных Вялікай французскай рэвалюцыяй 1789 года. Меліся на ўвазе пэўныя радкі з першай песні «Пана Тадэвуша», за якімі крытыкі ўгледзелі ў Міцкевіча непавагу да разумовага стану Польшчы. Прадстаўнікі правага крыла рабілі паэту закіды за фальшывае, згубнае, ганебнае імкненне да ўсяго замежнага. На думку аднаго з апанентаў, аўтарам паэмы з аднолькавым поспехам мог быць француз, немец ці англічанін, паколькі польскі дух («*polszczyzna*») у творы адсутнічае. Апошнія з прыведзеных выпадкаў нагадваюць наскокі варшаўскіх апалагетаў класіцызму на творчасць віленскіх філарэтаў і філаматаў канца 10-х—пачатку 20-х гадоў XIX ст., пераклікаюцца з прамымі папрокамі Міцкевічу: «Вы для Літвы, а не для Кароны пішаце... менш дбаеце пра тое, каб Вас разумелі ў Варшаве, абы толькі разумелі Вас у Вільні ці Літве...».

Спрэчкі вакол «Пана Тадэвуша» перажылі ягонага аўтара і перакаціліся ў наступнае стагоддзе. Бо кожнае буйное мастацкае палатно — неспадзяванка для прафесійных крытыкаў, не кажучы пра паспалітага чытача. Але не пра палеміку тут мова. Пачынаючы шляхецкае паданне, Міцкевіч спачатку задумаў паказаць галоўным вобраз манаха Робака, пра што сведчыць першапачатковая назва паэмы — «Жагота». Так у чарнавіках называўся манах (у былым гулякападпанак, пыхаваты «шляхціц на заградзе роўны ваяводзе» — карцей, увасабленне бздурства колішняй Рэчы Паспалітай), які пазней становіцца барацьбітом за адраджэнне маладой Польшчы. Аднак прысутнасць гістарычнага погляду, уласцівага кожнаму сапраўднаму творцу, падказала паэту, што асноўным змагаром у будучым вызваленчым руху стане не бунтарна-рамантычны герой (тыпу створанага ім у 1828 годзе ў варожай Маскве вобраза барацьбіта-адзіночкі Конрада Валенрода), а народ. І тыя, хто быў захоплены апошнім міцкевічаўскім творам «Дзяды», чакалі ад генія працягу ў тым самым рэвалюцыйным духу. Але сапраўдны пясняр заўсёды пракладвае новае рэчышча, дзе вада не застаіцца стагоддзямі.

Незразуметая афіцыйнай крытыкай квінтэсенцыя, закладзеная Міцкевічам у эпапеі, знайшла гарачы водгук сярод прыхільнікаў ягонага таленту і найперш у сэрцы зямляка — Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (1808–1884), класіка беларускай літаратуры, які першым сярод славян наважыўся перакласці велічную сагу на родную

мову. Мажліва, пад уражаннем пякучай весткі ў лістападзе 1855 года пра смерць змагарнага літвіна ў далёкім Канстанцінопалі Беларускаі Дудар вырашыў аддаць даніну павагі найвялікшаму паэту XIX стагоддзя, зрабіць пераклад ягонага шэдэўра на мову таго народа, чым багатым і цудоўным фальклорам узгаданы талент Міцкевіча. Здзейсніць мрою «літоўскага вестуна», выказаную ім у «Эпілогу» (пры жыцці генія неапублікаваным) да «Пана Тадэвуша», каб яго вершы, простыя, бы песні сялянак, трапілі пад мужычыя стрэхі. Каб вечным болем і прыгажосцю ўзвышалі свой люд. Каб на радзіме, сагрэтай таленавітым словам, ніхто не пачуваўся сірацінай.

У родным краі паэзія Адама Міцкевіча шанавалася святарна. Трапяткі піітыт падтрымліваўся і тым, што ў адрозненне ад еўпейскага чытача, жыхары найвялікшай імперыі (нават прадстаўнікі «пануючай» нацыі) былі пазбаўлены права вольна знаёміцца з творамі аўтара «Гражыны» і «Конрада Валенрода». Царскі ўрад спецыяльнымі ўказамі ад 13 верасня 1834 г. і 14 красавіка 1839 г. забараніў перадрукоўваць выдадзеныя ў 1829 г. у Санкт-Пецярбургу вершы А. Міцкевіча і перавозіць у Расію аддрукаваныя ў Парыжы, Кракаве, Варшаве зборнікі паэта. Калі ў 1856 г. кнігавыдавец М. Аргельбрант звярнуўся ў Віленскі цэнзурны камітэт з просьбаю дазволіць яму перавыдаць творы Міцкевіча, камітэт у сувязі з дзеючымі законамі адмовіў Аргельбранту і адаслаў яго скаргу ў Галоўнае ўпраўленне цэнзуры ў Пецярбург. Сталічныя цэрберы друку падцвердзілі, што перавыданне «залежыць асабіста ад Галоўнага ўпраўлення цэнзуры» з мэтай «папярэдзіць тайнае распаўсюджванне ў імперыі друкуемых за мяжою твораў нябожчыка Адама Міцкевіча, сярод якіх ёсць вельмі многа шкодных артыкулаў».

У святле прыведзеных фактаў велічна паўстае спроба Дуніна-Марцінкевіча яшчэ ўчора забароненую паэму выдаць па-беларуску. У «Прадмове перакладчыка» (перад якой стаяла прысвячэнне «Панам і сялянам з-над Нёмана, Бярэзіны, Свіслачы...») ён, відаць, наўмысна, з мэтай прыспаць увагу цэнзараў да свайго перакладу, між іншым, згадаў, што «Пан Тадэвуш» «ужо цяпер перакладаецца на рускую мову». Сапраўды, на той час перакладчык М. Берг апублікаваў невялікія ўрыўкі з розных песень «Пана Тадэвуша», а даследчык славянскіх літаратур П. Дуброўскі прысвяціў прайзачынам перакла-

ду паэмы А. Міцкевіча грунтоўную публікацыю. (Праўда, была яшчэ публікацыя ў далёкім 1845 годзе, пры жыцці Міцкевіча, калі часопіс «Москвитянин» надрукаваў «переложение» ўрыўка з «Пана Тадэвуша» ў перакладзе таго ж самага М.Берга. Надрукаваў, натуральна, без адсылкі на аўтара арыгінала, паколькі творы Міцкевіча ў імперыі распаўсюджваць забаронена. Але твор увесь пранікнуты настальгіяй па «літоўскіх» абшарах. Як падаць гэтыя велічныя пейзажныя малюнкi? Таму «літоўскія» рэаліі (пейзажы, прырода, неба, лірычныя звароты) называліся «рускімі» і нават «украінскімі»!).

Зварот да несмяротнага робіць і цябе ў нейкай ступені такім. Збеларушчаны «Пан Тадэвуш» паўплываў, што яшчэ пры жыцці Дуніна-Марцінкевіча ягонае імя апынулася ў ганаровым пераліку. Упершыню побач з геніем Адама яго паставіў сябра А.Ельскі, у энцыклапедычным артыкуле пра Менск і Менскую губерню: «Сярод заслужаных людзей Меншчыны ... Дамінік, Казімер і Станіслаў Манюшкі (кампазітар), Антон Марцінкаўскі, Вінцэнты Марцінкевіча, Адма Міцкевіч, Язэп Несялоўскі...». Вось так, проста, звыкла. Згадаў, як пашанотнае «дзень добры» даў пры сустрэчы з шляхетным чалавекам на менскіх польных гасцінцах.

Адначасова з пачынальнікам новай беларускай літаратуры за пераклад эпопеі ўзяліся і рускія літаратары, пра што было адмыслова адзначана Дуніным-Марцінкевічам у знакамітай «Прадмове перакладчыка». Захады да апублікавання «Пана Тадэвуша» на рускай мове сапраўды мелі месца ў канцы 1850-х гадоў. Журналіст і вайсковы перакладчык Мікалай Берг змясціў у «Русском вестнике» невялікія ўрыўкі з розных песен гімна (цалкам бергаўскі пераклад выйшаў асобным выданнем у Варшаве ў 1875 г.), а даследчык славянскіх літаратур П.Дуброўскі апублікаваў прэзічны пераклад паэмы ў 11-й кніжцы «Отечественных записок» за 1858 год. Пазней эпопею перакладалі В.Бенедзіктаў (першае шматтомнае рускае выданне твораў А.Міцкевіча, 1882), Зузанна Мар-Аксёнава (яе пераклад увайшоў у 5-томны збор твораў польскага паэта, што выходзіў у 1948—1954 гг. і потым неаднаразова перадрукоўваўся ў дапрацаваным выглядзе). Ёсць таксама пераклад М. Паўлавай, які выходзіў асобным выданнем (1954).

Лёс жа першага беларускага перакладу паэмы Адама Міцкевіча

«Пан Тадэвуш» склаўся трагічна. Пачатковыя дзве «быліцы», што пабачылі свет у Вільні ў 1859 годзе, царская цензура канфіскавала і, па няпэўных звестках, увесь наклад выдання спаліла. Не менш трагічны лёс напаткаў і другі беларускі пераклад, здзейснены ў 1931—1932 гадах у лёхах польскіх турмаў вядомым беларускім грамадскім і палітычным дзеячам Браніславам Тарашкевічам (1892—1938), які ў выніку абмену палітвязнямі з верасня 1933-га жывіў у СССР, дзе ў 1937 годзе зноўку быў арыштаваны і як «агент панска-буржуазнай Польшчы» расстраляны. Вывезеныя ім з «белапольскіх» турэмных сутарэнняў пераклады «Іліяды» Гамера і «Пана Тадэвуша» А. Міцкевіча апынуліся ў нетрах падвалаў НКУС, адкуль здолеў выплыць толькі апошні рукапіс, каб праз паўстагоддзе стаць здабыткам културы (Менск, 1981; Ольштын, 1984).

Таму калі чарговы (ужо пасляваенны) вязень сталінскіх лагераў Пятро Бітэль узяўся перакладаць шэдэўр сусветнай паэзіі, ён нічога не мог «падгледзець» у сваіх двух пакутных папярэднікаў. Больш шырокаму чытачу на Беларусі П. Бітэль (1912—1991) вядомы пакуль як аўтар паэм «Замкі і людзі» (1968), «Дзве вайны» (1990) і інш. Магчыма, гадаванец Барунскай і Віленскай настаўніцкіх семінарыяў (1925—1931) і не заняўся перакладам, калі б не малою сталінізму, які ў 1950 годзе кінуў настаўніка нямецкай мовы з Валожыншчыны за турэмныя краты, а потым у Сібір. Там, у лагерных умовах напрудвесні 1953-га хтосьці з нявольнікаў атрымаў з Варшавы на самым дне харчовай пасылкі том паэзіі вялікага генія. Ды лічаныя беларусы разумелі польскую мову, асабліва з маладых (у савецкія «папраўча-працоўныя» лагеры траплялі нават вучні старэйшых класаў). Як вялікая рака пачынаецца з крышталёна бруістай крынічкі, так і гэты пераклад паклікала да жыцця неаднаразовая просьба вязня-падлетка, які прагнуў паэтычнага слова ў тых нялюдскіх варунках. І вось для юнака Лёні Мазуры з Дзятлава пачаў «пераствараць» паэму П. Бітэль. Першыя слухачы — зняволеныя беларусы, летувісы, ды «крэсовыя» палякі — натхнялі ў адзін голас: перакладай далей!.. Ніхто не дзяліў Міцкевіча на «свайго» ці «чужога». Так ад самага пачатку бітэлеўскі пераклад, як і сам твор, насычаўся духам інтэрнацыяналізму.

Пераклад Пятра Бітэля паўстаў у 1953—1955 гадах паміж лесапавалам-будоўлямі Кемераўскай вобласці і меднымі руднікамі

Джэзказгана (новабудоўлі тыя потым залічалі ў актыў маладым камсамольцам-добраахвотнікам). І мала каму цяпер вядома, што замест асадкі скарыстоўваўся самаробны «аловак» з алавынага дроту, выцягнутага патаемна з ізаляцыйнага кабелю. Што замест атласнага чорнага атраманту не адна тысяча звонкіх радкоў выводзілася зялёнкай, вынесенай пакрыёма з медсанчасці знаёмым санітарам. Што замест белых аркушаў паперы разразаліся запыленыя трохслойныя мяхі з-пад цэмента. І першы «ганарар» яму вызначылі канваіры: калі ўжо «Кніга другая» (менавіта з яе пачаў пераклад П. Бітэль) была скончаная і пайшлі сотні радкоў першай кнігі, яго пасля адбою залавілі за гэтым маларазумелым (і ад таго яшчэ больш небяспечным) заняткам. Кара — трое сутак карцару. Так знакаміты твор, перакладзены на нашу мову, увайшоў у кроў і плоць, знітаваўся з імем перакладчыка, які праробленую працу лічыў сваім найгалоўным творчым здабыткам. П.Бітэль прадэманстраваў бліскучае веданне беларускай і польскай моў, здзяйсняючы свой пераклад без адпаведных слоўнікаў пад рукой. Толькі пакутны пераклад каторае дзесяцігоддзе не мог пабачыць свет, і нарэшце гэты «лагерны помнік» выходзіць да 200-гадовага юбілею А. Міцкевіча. Пераклад, які з’явіўся ў далёкай Сібіры дзякуючы рупнасці пчалы, што шчыравала над свойскай кветкай, узрослай на родным палетку. Твор, які паўставаў у салонным Парыжы ў коле блізкіх сяброў-эмігрантаў, перакладаўся ў мядзведжай Сібіры, — вяртаецца на радзіму.

Пройдзе час, паўстануць новыя пераклады «Пана Тадэвуша» — несмяротнага польскамоўнага шэдэўра пра Наш Край. І ў той, ужо недалёкай будучыні, калі беларусы абавязкова зоймуць «свой пачэсны пасад між народамі», на покуці сярод першых нацыянальных песняроў яны з гонарам пасадзяць і Адама Міцкевіча. Гэтаксама, як ужо сёння, напрыканцы XX стагоддзя (чаго не назіралася яшчэ паўвека таму) поруч з першадрукаром Францішкам Скарынам велічна суседзіць Мікола Гусоўскі, што ў далёкім XVI стагоддзі ўславіў Беларусь-Літву на адной з класічных моў Сярэднявечча — латыні. І калі Мікола Гусоўскі, заснавальнік лацінамоўнай рэнесансавай паэзіі на Беларусі, напісаную па просьбе тагачасных вышэйшых іерархаў сваю паэму назваў «Песня пра зубра» (першы эпічны шэдэўр пра нашу зямлю адрасаваны еўрапейскаму чытачу, напісаны ў 1520–1522 гг. у Рыме,

выдадзены ў 1523 г. у Кракаве) — дык Адам Міцкевіч у XIX стагоддзі склаў «Іліяду», падзаглавак да якой чытаецца «Песня пра Літву». А дакладней, спеў пра Наваградчыну. Развітальны лебядзіны кліч над нёманскімі дубравамі, над якімі ў паднябессі крыляюць верныя буслы і жураўлі перад вечным выраем. Як рэха гэты пракавечны покліч роднай зямлі падхопіць, ужо ў XX стагоддзі, зямляк з-над Нёмана і фаміліят паэта — Кастусь Міцкевіч, вядомы ў свеце як Якуб Колас (1882—1956). Абапіраючыся на неруш шматмоўнага пласта ў нашым прыгожым пісьменстве XIX стагоддзя, што прадвызначыў з’яўленне і праклаў шлях да ўласна нацыянальнай літаратуры, ён складзе гімн «маладой Беларусі» — паэму «Новая зямля» (1911—1923).

«Пан Тадэвуш» — гэта нескароны дух генія, які смагу па родных загонах зганяў летуценнямі ў крынічных, чыстых, як паэтава сэрца, хвалях ракі маленства, памятаючы глыбінную мудрасць свайго народа: чым за морам віно піць, лепей з Нёмана вадзіцу. Кожны дотык да радзіннай зямлі загартоўваў паэтаву душу. Гарт, якому пазайздросціў Фрыдэрык Шапэн, назваўшы Адама «здольным вытрымаць яшчэ некалькі эміграцый і не страціць ні розуму, ні энэргіі». Сапраўдны літоўскі дуб-волат, што каранямі ўчапіўся ў радзімы палетак, «усклаўшы на гарбаты карак цяжар пяці стагодзяў» (III, 565). Прымаючы, нібы ўдары маланак, пакуты мільёнаў. Бо вялікага літвіна заўсёды ахінала адвечнае «літоўскае неба» (гл. пачатак кнігі X). Бо пад тым узвышаным небам навекі засталіся магілы бацькоў, дзядоў і прадзедаў (яны надаюць вечную сілу нябёсам). Бо Свіцязь — найчысцейшая Кастальская крыніца на еўрапейскім Парнасе.

«Пан Тадэвуш» — вечна жывая кветка з парыжскага бруку на шляхетную Атлантыду Бацькаўшчыны. Колькі нябеснага нектару, зямнога водару, сыноўняй тугі і святла ў гэтай кветкі? Не ведаю. Спытайцеся ў жытніх хваляў, «у лугоў духмяных, Шырока над блакітным Нёмнам разасланых», у сонца, якое штодня ўзыходзіць, як у часы Адася, з-за волатаўскіх плячэй наваградскіх узгоркаў над Вільняй, Завоссем, Рутай і Туганавічамі, над абломамі наваградскага замка, над крыжамі Наваградскага фарнага касцёла, дзе быў ахрышчаны Адам Бернард Міцкевіч — наш зямляк, наш суайчыннік, аўтар аднаго з найцудоўнейшых твораў сусветнай паэзіі.

Смерць заспела генія 25 лістапада ў далёкім Канстанцінопалі, дзе фармаваліся апалчэнцы на змаганне з расійскім войскам. Цела вялікага Адама ляжала на знятых з завесаў дзвярах, як на катафалку. Паабалал палалі грамнічныя свечы. І ляжаў той вялікі Літвін у чамарцы, з канфэ-дэраткай на галаве як ваяр. На Беларусі адным кенатафам стала больш (сімвалічнай пустою магілай-курганком-капцом), паколькі на радзіму геній больш не вярнуўся: у студзені наступнага года быў пахаваны ў Парыжы. І няма на Літве-Беларусі сучаснай новага Ваньковіча (аўтара слыннага «Міцкевіч на скале Аю-Даг»), каб адлюстраваць веліч генія ў развітальны дзень. Бо той строй паплечнікамі паэта-ваяра быў абраны невыпадкова. «Вы насіце чамаркі паўстанцкія, і старыя, і маладыя, бо ўсе вы з’яўляецеся жаўнерамі паўстання Айчыны... І шмат хто з вас памрэ ў паўстанцкім строю. Таму няхай ўсе будучы гатовыя памерці».¹

І цяпер мне зразумела напоўніцу, чаму на хрэстаматыйным, кананічным (бо адзіным нам вядомым) здымку Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч увечнены з паплечнікамі менавіта ў чамарцы. Тое, што сёння наша найбліжэйшая суседка-Польшча – вольная краіна — у значнай меры здзейснілася дзякуючы і нашаму вялікаму земляку, грамадзяніну Еўропы і свету. Так, бо лёс Рэчы Паспалітай Адам Міцкевіч ясна прарочыў у сваіх «пілігрымных кнігах: «Бо кажу вам, што і Француз і Немец, і Маскаль, павінны быць як Паляк і Літвін!». Так што пакуль яшчэ не ўсё з накрэсленага вялікім Літвінам здзейснілася.

Смерць Адама Міцкевіча ў далёкай Турэччыне дазволіла яму вярнуцца да радзіму духова. Пра гэта сімвалічна выказаўся ягоны вялікі наступнік У.Караткевіч («Слова Міцкевічу (Верш у прозе)»): «Кажуць, што ў ноч на дваццаць шостае лістапада ты з’яўляешся на зямлю, якая цябе нарадзіла, і ходзіш па ёй, заглядаючы ў кожную хату, ў кожную адрыну, на дно кожнага глыбокага возера. Нячутныя крокі твае, а вочы з пашчотнасцю нябачанай глядзяць на гэтую простую і мілую зямлю.

¹ Mickiewicz Adam. Księgi narodu i polskiego i pielgrzymstwa polskiego / Wstęp i komentarze Maria Grabowska. Warszawa: Czytelnik, 1986. S. 76—77.

Рукі твае дакранаюцца да кары дрэваў-манументаў, галубяць кожны ліст на прырэчнай каліне, а вушы чуйна прыслухоўваюцца да новых спеваў, што гучаць на берагах чыстых, як сэрца тваё, беларускіх рэк. Неабсяжная зямля наша, але паўсюль, дзе пачуеш ты «кугаканне» савы над акном хаты, ты, непрыкметны, заходзіш у хату і глядзіш у вочы новаму чалавеку, які нарадзіўся ў той дзень, калі ты памёр. І дзіцёнак маўчыць і ўсміхаецца, бо ён бачыць тое, чаго не бачаць дарослыя: не прывід, а проста добры чалавек, толькі больш маўклівы, больш паглыблены ў сябе, нахіліўся над ім. А ты глядзіш на яго і калі бачыш, што сумленныя вочы ў яго бацькоў, даеш яму добры і сумленны лёс...»

Не пішучы на роднай мове, Міцкевіч значна паўплываў на мову польскую, дадаючы ёй непаўторны (бо наш) каларыт і смак. Той самы У.Караткевіч выказаўся пра гэта так: «У новы час скон немагчымы для кожнай больш-менш развітай мовы. Нават неразвітая ўладна ўплывае на сваіх сыноў. [...] Міцкевіч піша па-польску, але рэаліі яго твораў цалкам беларускія, але і старэйшыя і навейшыя яго даследчыкі лічаць, што сам склад яго мыслення быў беларускі, але творы ягоныя страката перасыпаны вялікім мноствам беларускіх слоў і тых беларуска-польскіх барбарызмаў, што былі ўласцівы шляхце беларускага паходжання. Нездарма ж у паэта Канстанты Галчыньскага ёсць верш, герой якога, чытаючы Міцкевіча, нападае на слова «свежоп», перагортвае ўсе, якія ёсць, слоўнікі польскай мовы, не знаходзіць такога і, не смеючы не верыць Міцкевічу, з'язджае з розуму.

Ужо шэпчуць вакол:

Што гэта зрабілася

з хлопца!

Дзякую, пане Адам!!!

Я ахвяра свежopa.

(Пераклад У.Караткевіча)

А на самай справе Міцкевіч проста «паляннізаваў» звычайную беларускую «свірэтку» або «свірэп». Не толькі беларусізмы былі ў яго творчасці. Чытаючы ў Парыжы лекцыі аб славянах, ён сказаў пра беларускую мову, што гэта найбагацейшая і найчысцейшая з

усходнеславянскіх моў, адзначаная ўзнёслай прастай».

Што ж, чытаючы пра аматара міцкевічаўскай паэзіі ХХ стагоддзя і незразумелы «свежо» у Галчынскага, зноўку прыгадваюцца нараканні на шубраўцаў-філаматаў пачатку ХІХ ст., маўляў, «шмат нават саміх вашых прыхільнікаў скардзяцца, што для палякаў па-хіньску [г.зн., па-кітайску] пішаце, нават вас зразу мець не могуць». ¹

На радзіме спадчына вялікага літвіна належным чынам пакуль незасвоеная. «Беларускаму міцкевічазнаўству яшчэ трэба будзе вярнуцца да паэта, каб вярнуць яго не толькі ў кантэкст нашай гісторыі культуры, але і ў свядомасць яго землякоў — нашых сучаснікаў. Адам Міцкевіч гэта пакуль аддаленая ад нас вяршыня. Мы яе бачым і як быццам вызначаем контуры, але не набліжаемся і тым болей не ўзыходзім на яе... Да Міцкевіча яшчэ трэба прыйсці. Яго творчасць — няспынны рух на вышыні чалавечага духу і разам з тым выпрабаванне беларускага духу польскаю моваю» ²

Сапраўды: з усіх духоўных вяршыняў чалавецтва, што засталіся чалавецтву ў спадчыну ад ХІХ стагоддзя (Байран, Гётэ, Гейнэ, Міцкевіч, Пушкін, Шаўчэнка) — наш зямляк найбліжэй нам. І не толькі па месцы нараджэння, але і духоўнасці, скандэнсавана выяўленай у ягонай немалой спадчыне, па ранейшаму ў нас невядомай, бо не запатрабаванай.

---

¹ Wiadomości Brukowe. 1819. № 147, 27 верас.

² Мархель У. Дзеля асэнсавання ўласнага шляху: Чытаючы Адама Міцкевіча // Роднае слова. 1993. № 12. С. 12.

Спатканне з легендай

Кастусь Каліноўскі

1864 год. 22 (па-старому стылю 10-га) сакавіка. 11 гадзін раніцы. Пляц на Лукішках у Вільні.

«Была ясная халодная раніца. Каліноўскі ішоў на кару смела. Прайшоўшы на плошчу, ён стаў проста тварам да шыбеніцы і толькі часамі кілаў позірк у далёкі натоўп. Калі яму чыталі канфірмацыю, ён пачаў рабіць заўвагі. Так, напрыклад, калі назвалі яго імя: «Дваранін Вікенці Каліноўскі», ён усклікнуў: «У нас няма дваран, усе роўныя!». Паліцмайстар паківаў яму галавою і прасіў змоўкнуць...»

Гэты малюнак пакарання Кастуся Каліноўскага пакінуў у сваіх «Віленскіх нарысах 1863—1865 гг.», напісаных як «воспоминания очевидца», царскі чыноўнік Масолаў. Па трапнаму выказванню даследчыка Генадзя Кісялёва, гэтае апісанне стала «класічным»: без чыго не абыходзіцца ніводная манаграфія...

Вясна 1984 года. Менск. Зайшоў у будынак роднага філфака, што месціцца на ціхай вуліцы каля Ленінскай бібліятэкі. Прысеў пагаманіць з даўнім знаёмым. Калі ласка, пазнаёмлю і вас: Мікалай Дука, «першы чалавек», хто сустрэне вас у вестыбюлі факультэта (мае пасаду вахцёра). Нарадзіўся на Наваградчыне роўна праз 50 гадоў пасля пакарання Каліноўскага, але залічвае сябе ледзьве не ў сучаснікі легендарнага «мужыцкага караля» Белай русі. Каб пераканаць мяне ў сваёй прыналежнасці да эпохі, калі выходзілі мяцежныя «Колокол» і «Мужыцкая праўда», з выглядам бывалага, хоць і простага («без граматы вялікай», як кажа пра сябе) чалавека, адно ўзрадаванага ад нечаканай мажлівасці пагаварыць з незанятым дзецюком, учыніў мне іспыт:

— А ці ведаеш ты, калі Яську-гаспадара павялі да шыбеніцы, — яе там на Лукішках у Вільні з паўгода трымалі, стаяла сабе, не паўставала (удакладніў так, між іншым, нібыта гамонка ідзе пра суседскую адырну, напакаваную з восені сенам і не спустошаную за зіму, бо сусед цяжка занядужаў і збыў скаціну), — дык ці ведаеш, які

верш ён прачытаў людзям?

— Не. Ведаю адно, што запырэчыў пра сваё шляхецтва.

— Э-э... — нецярпліва перабівае дзед Мікалай. — Дык слухай далей. Народу прыйшло — ні ў які вялікі касцёл не сагнаць гэтулькі на фэст! (Зноў у вымаўленні, жэстах натуральнасць непасрэднага назіральніка, аднаго са сведкаў з таго далёкага натоўпу, які потым дзесь у карчме перад аднавяскоўцамі імкнуўся ўзнавіць жудасную карціну, пабачаную ім у вялікім горадзе). — Дык вось, калі яму ўжо пятлю ўскінулі былі, ён узяў кулак і голасна прамовіў...

Тут дзед Мікалай рэзка падняўся, ажно адляцеў ад стала самавіта «вахцёрскі трон», і ў цішы фае залунаў не па ўзросце трубны голас:

*Хай злыдні над намі
Скрыгічуць зубамі, —
Любі сваю ніву, свой край!
І колькі ёсць сілы
Да самай магілы —
Ары, барануй, засявай!*

Першым рухам у маёй душы было запырэчыць старому, маўляў, гэты верш узнік пазней.

Але ці выпадала мне, нашчадку касінераў, маладзёну з «навукай за плячыма» абразіць сваімі ведамі 70-гадовага старога? Гэта значыць, бязлітасна разбіць легенду, з якой Мікалай Дука пражыў доўгае і няпростое жыццё і застаўся чалавекам, гордым ад усведамлення свайго далучэння да апошняй хвіліны жыцця аднаго з выдатных сыноў беларускай зямлі, — які сваім кароткім, але яркім, як бліскавіца, жыццём разарваў панаванне векавой няпраўды над роднымі загонамі, пасеяў у сялянскіх душах асэнсаванне, што яны — не быдла, а роўныя з іншымі народамі ў праве на шчаслівейшую долю і волю. Што яны ў грамадзе не «племя» са сваім «малоразвітым наречіем», а нацыя, якая на крутых заломх гісторыі памірала, але не памерла.

Калумб Беларусі

Яўхім Карскі

Што гаворыць табе, шаноўны чытач, прозвішча Навіцкі Яўхім?
Нічога.

А Карскі Яўхім?

Між тым, гэта адна і тая ж асоба, сын вясковага настаўніка Хведара Навіцкага і Марылі Каршчанкі, што ўзяў сабе дзявочае прозвішча мамы. Тым самым чарговы раз сцвердзіў старажытную мудрасць: Non est nomen sine gloria! Няма імя без славы!

Праўдзіва, няма такога імя, якое нельга ўславіць. Калі нашым слынным асветнікам ды песнярам, пачынаючы ад Францішка Скарыны з Міколам Гусоўскім да Янкі Купалы з Максімам Танкам уключна яшчэ можна падабраць-адшукаць тоесныя імёны творцаў у іншых славянскіх культурах, дык з Яўхімам Карскім (у чым скрушна прызнаюцца самі славісты) — аналагічнага, знакавага імя і адпаведнай постаці вучонага-мовазнаўца не знаходзіцца...

Ні Павел Шафарык у славакаў і чэхаў, ні Вук Караджыч у сербаў, ні Капітар і Міклашыч у славенцаў, ні Стэфан Младэнаў у балгар, ні Аляксей Шахматаў у рускіх не могуць перакрыць тое, што прарабіў сам-адзін — адзінаю параю рук — на полі ўласнага нарадазнаўства гэты шыракаплечы, магутны волат («буйнога целаскладу; вялізны рост, шырокія грудзі, трымаўся прама, галаву нёс высока — сапраўдны «Святорусскі богатырь» — так за вочы і ў вочы называлі карыфея-беларусазнаўцу ў сценах Расійскай акадэміі навук). Тое, што ў новай беларускай літаратуры XIX і асабліва пачатку XX стагоддзяў паўставала ахвярнымі высылкамі кагорты таленавітых літаратараў, якія надалі роднаму пісьменству «паскоранае развіццё», тое на суседняй, мовазнаўчай дзялянцы здзейсніў сам-адзін Яўхім Карскі. Бо калі ў яго калег-сучаснікаў сярод іншых славян ужо меліся значныя,

важкія набыткі, дык у нашых мовазнаўцаў з напрацоўкамі было скупавага.

У такой ацэнцы няма памкнення скінуць з шалюў праробленае папярэднікамі Карскага — Станіславам Мікуцкім, Хведарам Шымкевічам, Іванам Насовічам ды іншымі.

Аднак сінтэтычны вобраз беларусазнаўства ў славiстыцы паўстаў толькі пасля шматлікіх глыбока навуковых прац нястомнага першага беларускага акадэміка.

* * *

Будучы філолаг-славiст, заснавальнік беларускага мовазнаўства і літаратуразнаўства, этнограф, палеограф, бібліёграф, фалькларыст, акадэмік расійскай імператарскай (беларускай тады і ў сьне прарочым нікому не снілася) Акадэміі навук Яўхім Навіцкі-Карскі нарадзіўся 20 снежня 1860 г. у вёсцы Лаша Гарадзенскага павета Гарадзенскай губерні (цяпер Гарадзенскі раён). Або паводле новага стылю — 1 студзеня 1861 года. На выбар імя (ад грэц. euphemos — набожны, святарны) паўплывала матчына радня Карскіх: дзед Нупрэй, бацька Марылі, усё жыццё праслужыў дзякам Лашанскай Свята-Мікалаеўскай царквы.

«Дзякоўна папоўне не роўна» — кажуць у народзе. Таму значнага прыбытку за Марыляй Каршчанкай настаўнік Навіцкі не ўпасажыў і ў пошуках лепшай долі не раз перабіраўся з кута ў кут: Лаша на Гарадзеншчыне, Ятра і Бярозавец на Наваградчыне, Волма на Міншчыне. Вымушанае тулянне па родным краі дазволіла будучаму філолагу з маленства глыбей спазнаць Беларусь, яе духоўную культуру, уласным вухам падслухаць непрыкметную, здавалася б, розніцу між гаворкамі Гарадзеншчыны і цэнтральнай Міншчыны.

Аднак зададзімся пытаннем: што паслужыла вырашальным штуршком для станаўлення Карскага-вучонага? Хто абудзіў да стваральнай працы непараўнальнага філолага-славiста? Вучонага, спадчына якога ўражвае пералікам зробленага: тысяча друкаваных прац, з іх амаль сотню складаюць... кнігі ды манаграфіі!?!

Адказ надзіва прасты: найбольшы ўплыў на станаўленне Карскага-нарадазнаўца зрабілі матчыны сваякі, што падсвядома прызнаў і ён сам, добраахвотна выбраўшы ў маладыя гады маціна, а

не бацькава прозвішча, пад якім прыйшоў на свет. На жаль, уласных сведчанняў пра важныя, знакавыя моманты біяграфіі Карскі не пакінуў, прадэманстраваўшы дзіўную нялюбасць да біяграфічна-мемуарнага жанру. Калі ўжо яму, чалавеку аўтарытэтнаму, сталаму, прапаноўвалі напісаць падрабязны жыццяпіс, стары нібыта аднекваўся, спасылаючыся на рэпліку героя Ф. Дастаеўскага: «Одно знаю наверно: никогда уже больше не сяду писать свою автобиографию, даже если проживу до ста лет. Надо быть слишком подло влюбленным в себя, чтобы писать без стыда о самом себе» .

Магчыма, Карскі лічыў, што аўтабіяграфія для яго — выкананне пэўных даследчыцкіх задач, развіццё асабістага інтэлекта і пашырэнне кругагляду, адлюстраваных ва ўласных працах.

На шчасце, знайшліся людзі, бязмежна закаханыя ў свайго слыннага земляка, узялі ды аднавілі радаводную Карскіх. Таму для цябе, шаноўны чытач, ёсць зайздросны шанец прасачыць вытокі і даведацца пра Карскіх куды больш, чым ведалі сучаснікі-калегі акадэміка напрыканцы мінулага і ў пачатку нашага стагоддзя .

Дзе жылі-вандравалі Карскія перш чым атабарыліся і праславілі беларускую вёсачку Лашу — пакуль невядома. Згодна мясцовым «гістарычным аналам» (а такімі з пэўнасцю можна лічыць метрычныя кнігі-запісы пра нараджэнне-хрышчэнне мясцовага люду), прозвішча Карскі ўпершыню з'явілася ў Лашанскай парафіі ў 1805 г., калі Вінцэнт Карскі наняўся «служыць дзячком у старой царкве са званіцай на чатырох драўляных слупах».

У аднаселлі і поп чалавек, і дзяку не апошняе месца адведзена. Лаша, пракаветнае ўладанне паноў Бухавецкіх, разам з усёй краінай дзяліла часіны ўздыму, а таксама нэндзу, галечу, спароджаную грабежніцкімі паходамі розных заваёўнікаў. З усяго гэтага ткаўся тутэйшы эпас. Падлеткам чуў Яўхімка мясцовую легенду пра войны са шведамі, калі напачатку XVIII стагоддзя, у лютым 1708 года ў суседніх Індурках адбылася жорсткая сутычка з войскам Карла XII пад кіраўніцтвам генерала Меерфельда. Тагачасныя варагі часова атабарыліся і ў самой Лашы. Адзін з чужаніц прывёў у царкву недалужнага каня варапая (сляпога) і паставіў перад цудадзейным абразом святога Міколы. Логіка чужацкая паядналася з народнай філасофіяй тутэйшай зямлі: калі й не дапаможа, дык і не пашкодзіць...

Конь ваяцкі нібыта насамрэч вылечыўся ад слепаты, ды абраз пасля адведак псяюхі-шведа страціў цудадзеіную моц. Але відаць не ўсю, бо паўз лашанскі абраз пралёг лёс Вінцэнта Карскага і ягоных нашчадкаў, якім продак здолеў вымаліць лепшую долю. Што ж, даў Бог дзяцей, дасць і на дзяцей.

У лашанскай старане Вінцэнт успрымаўся прыхаднем нядоўга, і з божай ласкі запачаткаваў лашанскі род Карскіх. Абжыўся. Ведама: доктар ды дзяк і ў лесе з голаду не памруць. Займеў Вінцэсь, як у казцы, трох сыноў: Ігната (1800 г. н.), Нупрэя (Ануфрыя, 1802 г. н.) ды Сцяпана (1805 г. н.). Серадольшы Нупрэі пайшоў па бацькавай сцяжыне, пераняўшы месца Лашанскага дзячка. Яно зразумела: чым касою махаць лепш грахамі людцаў пужаць (ці пра тое ж, ды нібы табакай-перцам у вочы: ідуць у папы дзяля смачнейшай яды; тым больш што і касою не было дзе махаць). Хоць колісь Карскія, трэба думаць, не толькі кадзідламі, але і шаблямi спраўна шыхтавалі, бо род іх паходзіў «з дваран», і ў пагрозлівую для айчыны гадзіну станавіўся ў паспалітае рушанне.

Узгадаваў Нупрэі сваю паркy дзетак — Яна і дачку Марылю. Марылька Каршчанка выйшла за вясковага настаўніка Хведара Навіцкага. У іх і нарадзіўся першынец — Яўхімка. У дваццацігадовым ўзросце ён змяніў бацькоўскае прозвішча «Навіцкі» на маміна — Карскі.

Пісар жыве з каламара (пяра), поп з алтара, ды ўсе — ад мужыка. Паводле этнаграфічных нататак, вёска Лаша ў той час мела несамавіты выгляд: паабапал адзінай вуліцы ліпелі хаціны пад саламянымі стрэхамі. У наваколлі гучэла незласлівая ды праўдзівая прыпеўка:

*Калі хочаш жаніціся,
Бяры жонку з Лашы,
Адна нага ў настале,
Другая — ў камашы.*

Да 1861 года амаль ўсе прыгонныя сяляне жылі ў курных хатах, дзе дым з печы ці ад смаліных лучын (тагачасных «таршэраў») выходзіў праз «вяршок» — адмысловую адтуліну ўгары: з 90 хат толькі сем мелі комін. Ва ўсёй Лашанскай парафіі коміны мелі ўсяго 40 хат. То адкуль возьмецца лішні рубель для вясковага настаўніка, каб у прыходскай школцы навучаць падлеткаў «аз, буки, веди...»

Ад часу скасавання ўніяцтва на Беларусі (1839 г.) выкладанне ў парафіяльных школах вялося па-расейску, за адпаведным удзеўбаваннем у галаву ідэалогіі трыадзінства: самадзяржаўе, праваслаўе, народнасць.

Да апошняй «філасофска-патрыятычнай катэгорыі» тутэйшы люд падыходзіў не проста па-мужыцку разважна, хітравата, але і з меркай гістарычнай. Калі святар загадваў лашанцам цягнуць «Госпадзі, памілуй», некаторыя сяляне адказвалі: «Мы не маскалі, каб спяваць «Госпадзі, памілуй!». І дзіўнага тут нічога няма: на Гарадзеншчыне да 1855 года амаль уся царкоўная служба правілася на уніяцкі лад. У суседняй Менскай губерні, куды неўзабаве пераедзе вясковы настаўнік Хведар Навіцкі з сям'ёй, паводле афіцыйных звестак на 1830 [1840?] год насельніцтва размяркоўвалася наступным чынам: 310.373 уніаты, 262.024 праваслаўныя, 199.597 каталікі. Выходзіць, да самага нараджэння Яўхімкі тутэйшы люд, прымусова «вернуты» ва ўлонне праваслаўнай царквы ў 1839 г. (па першым часе сяляне амаль не наведваліся ў «перавернутыя» храмы) заставаўся пераважна уніяцкім, дзе пад кожнай страхой жыву гаспадар-апостал, прыхільнік «веры дзядоў», звычаем продкаў штодня ў поце чала здабываючы нішчымны хлеб на няхітры абед. Таму і пацеры да Ёсвышняя гучалі тут не на ўзор песняў біблейскага цара Саламона, а проста, няхітра, зразумела змалку нават дзецям, якіх «ад 4-5 гадоў маці навучалі перажагнацца і адгаварыць ранішняю малітву: «Нейца Сына, Духа свентэга, амен. Дзякуй табе, пане Божа, што захаваш ночаньку і прыждаш дня святога». Увечары — «Дзякуй табе, Пане Божа, што дзянёк пражыў і ночанькі святой даждаўся». У 8-9 гадоў маці вучыла іх больш доўгім пацерам, складзеным-вышаптаным ёй самой. Так было аж да 1868 года». З пяці тысяч душ Лашанскай парафіі хіба пяць чалавек (тысячная доля!) умела адгаварыць пацеры па-расейску. Лашанцы ў тыя часы не называлі сябе ні рускімі, ні беларусамі, а ў большасці тутэйшымі, або «ліцвінамі». Але калі хто казаў: «Ліцвін — божы сын», то атрымліваў адказ: «Ты сам ліцвін». А калі дражніўся «Ліцвін — чортаў сын», то чуў у адказ: «Хоць чортаў, але не твой». У большасці ж называлі сябе: «Мы тутэйшыя. Наша старана ні руска, ні польска, а забраны край». А калі хто запытаецца: «хто ж вас забраў?», то адказвалі: «Нас Кацярына забрала».

Прыведзеныя некаторыя лічбы і каларытныя малюнкi «з жыцця» Лашы захаваліся ў этнаграфічных запісах... дзядзькі будучага вучонага!

Мы ніколі б не мелі каштоўных і каларытных абразкоў штодзённага побыту лашанцаў, калі б не Ян (Іван) Карскі — родны брат Марылі Карскай. Прыродны этнограф, фалькларыст (нашыя энцыклапедычныя даведнікі пакуль што не прысвяцілі яму асобнай персаналіі-артыкула), Іван Ануфрыевіч для біёграфаў акадэміка Карскага заслугоўвае на першаступенную ўвагу. Бо ён, бяспрэчна, постаць, асоба, лёсавызначальная ў жыццяпісе карыфея славістычнай навукі. Менавіта Ян Карскі зрабіў каласальны, адмысловы ўплыў на станаўленне характару і светапогляду пляменніка.

Будучы выдатны фалькларыст і этнограф нарадзіўся у той самай Лашы ў сям'і Нупрэя Карскага ў 1837 г. Побыт вясковага люду мала адрозніваўся ад пададзеных вышэй абразкоў. З той хіба розніцай, што забабоны і галеча яшчэ больш прыгнятала тутэйшы люд. Разам з лашанцамі роду Карскіх давялося перажыць «пакаранне нябёс», калі ў 1848, 1855 і ў 1856 гг. у Лашанскай парафіі лютавала эпідэмія халеры. Яе адчайна намагаліся суняць не толькі абрадамі, дазволенымі хрысціянскімі канонамі (тройчы абходзілі вёску працэсіяй — крыжовым ходам), але і старадаўнямі, несумнеўна паганскімі варажбiтнымі чарамі: абворвалі вёску паркай — чорным і белым, — валоў, каб утаймаваць смяротную стыхію.

Вось пра ўсё гэта і пісаў пазней у сваіх карэспандэнцыях Ян Карскі. А колькі наогул яму давялося пабачыць на сваім немалым жыццёвым шляху! Тут не да месца падаваць разгорнуты жыццяпіс дзядзькавага лёсу. Адзначу толькі, што ад 1855 па 1861 год ён служыў дзячком у вёсцы Капцёўка (10 вёрст ад Лашы), потым у мястэчках Шаўлі і Расіены Ковенскай губерні; з 1886-га па 1898 год — у мястэчку Цігаўляны Расіенскага павета Ковенскай губерні; у 1898 г. — у сяле Сабакінцы Шчучынскага павета; з 1899 г. — у Вяліка-Бераставіцкай царкве (прыблізна да 1908 г.). Наогул адслужыў дзячком каля 47-мі гадоў. Досыць працяглы час Ян Карскі дасылаў Паўлу Шэйну адметныя этнаграфічныя матэрыялы. У лістах да Шэйна сам І. Карскі зазначаў, што частыя пераводы з месца на месца — вынік ягонаў адкрытай прыхільнасці да уніятаў (каталікоў наогул), свед-

чаннем і каштоўным помнікам чаму можна назваць запісаную ім «Песню пра Бамболю» («Свентый Андрэю, свентый Бомболею! Да дай нам рады ў свем вінаградзе...»). Шырокараспаўсюджаная ў свой час песня пра «пінскага апостала», заступніка- апекуна Беларусі («вучоныя» тыпу Шэйна народныя песні пра Бамболю адносілі ў шэраг штучных, іх нібыта «навязвалі насильно православному народу»), разам з сотнямі іншых магла б і не дайсці назад, каб не руплівасць самадзейнага фалькларыста і этнографа. Сабраныя і залісаныя ім фальклорныя і этнаграфічныя матэрыялы («Хітрая навука», «Песня аб грэшнай дзеве», «Песня аб Бамболі», «Аб смерці і страшным судзе», «Аб смерці Спасіцеля», «Аб мэнках і смерці пана Езуса»), алроч навуковага, мелі вялікае значэнне на станаўленне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, іх прызнання іншымі народамі за самастойную нацыю. «На аснове сабранага матэрыялу Карскі-старэйшы паказаў, што беларускі народ мае сваю старажытную культуру, шматвяковыя традыцыі і невычэрпную крыніцу вусна-паэтычнай народнай творчасці» (А.Цыхун).

Апроч таго, абцяжараны шматлікай сям'ёю, Ян знаходзіўся ў адвечнай нястачы. Галеча, безграшоўе сталі асноўнай прычынай, што дзядзька хапаўся за любую працу, каб падзарабіць на кавалак хлеба дзецям. І невыпадкова стаў адным з найбольш плённых карэспандэнтаў Паўла Шэйна: у трохтомным даследаванні апошняга «Матэрыялы для вывучэння побыту і мовы беларускага насельніцтва Паўночна-Заходняга краю» (1887—1902) у двух тамах амаль траціна матэрыялаў належыць Івану Карскаму (каляндарныя і сямейныя абрады беларусаў, вонкавы выгляд жылля, адзення, размаітыя стравы, штодзённыя заняткі па гаспадарцы; песні, казкі, легенды, паданні). Заслугі Карскага-старэйшага перад беларускай фалькларыстыкай і этнаграфіяй не меншыя, чым іншых карэспандэнтаў П. Шэйна — слынных вучоных-этнографаў: Адама Багдановіча, Міколы Нікіфароўскага, Уладзіміра Дабравольскага, Мітрафана Доўнар-Запольскага (усяго ў Шэйна налічвалася да паўсотні дабраахвотных карэспандэнтаў; беспрэцэдэнтнае выкарыстанне чужых напрацовак дало падставу некаторым даследчыкам казаць пра ролю Шэйна ў «калектыўным пачатку збірання фальклору»). Для П. Шэйна Ян Карскі стаў проста каштоўнай знаходкай, а для пляменніка Яўхіма Навіцкага дзівосным прыкладам, што і з навукі

можна мець падзаробак (агромністая колькасць прысланых дзядзькам у Пецярбург матэрыялаў аплочвалася неблагой ганарарнай капейчынай). Бо дзядзьку пасля заканчэння ў 1853 г. Жыровіцкага духоўнага вучылішча не ўдалося ад псалтыра скочыць да алтара: у 1855 годзе яго выключылі з духоўнай семінарыі і ад 18 гадовага ўзросту ён самастойна зарабляў на хлеб надзённы (пачынаў працу настаўнікам у мястэчку Валожын) .

Сам Яўхім Навіцкі пачатковую адукацыю атрымаў на Наваградчыне ў Ятранскім народным вучылішчы. Пасля заканчэння ў 1874 годзе згаданай вясковай школы бацька не меў сродкаў накіраваць сына ў гімназію, таму аддаў падлетка ў Менскую духоўную вучэльню, а пазней у семінарыю. Семінарскае жыццё агульнавядома з «Нарысаў бурсы» Памялоўскага. Для Яўхімкі яно ўскладнялася тым, што, галадаючы ў вучэльні над Свіслачай сярод чужых людзей, падлетак і ў час зімовых вакацый заставаўся ў інтэрнаце, не прыязджаў у Ятру да бацькоў, не маючы на тое адпаведнага адзення. Бурсацкае харчаванне спарадзіла расейскую прыказку: бурсацкая страва «вкусна и питательна — умреш обязательно».

Яўхіму належала выжыць не толькі цела, але і духам, паколькі бурса калечыла сваіх гадаванцаў і маральна. Яўхімка Навіцкі годна вытрымліваў жыццёвыя іспыты. Паводле сямейнай хронікі-падання, каб дапамагчы сваім бацькам, выкрываў кожную вольную ад семінарскіх заняткаў часіну на прыватнае рэпетытарства. Пэўную рату заашчаджаных грошай адсылаў бацьку. «Вяскковы настаўнік меў вельмі малы даход. Сям'я была вялікая, а паколькі хацелася ўсіх падняць на ногі, то старэйшаму даводзілася дапамагаць. У нас у сям'і расказвалі, што, калі дзядуля вучыўся, то ён даваў прыватныя ўрокі, быў рэпетытарам, і яму ўдалося назбіраць гэтулькі грошай, што ён дапамог свайму бацьку купіць неабходнага ў гаспадарцы каня...» .

Конь у гаспадарцы — таксама бацька. Без яго і сваё поле — чужое. Хоць ты выракайся. Зрэшты, у летапісных зводах часту назіраецца анахранізм. Не выключана, прысутнічае ён і ў сямейным паданні: выпадак «з канём» мог адбыцца ўжо падчас вучобы Яўхіма Навіцкага ў Нежынскім інстытуце. Але ўчынак сведчыць пра адно: і пакінуўшы бацькоўскую хату, Яўхім заставаўся верны роду, дзе немалая радзіна вясковага настаўніка не раскашавала: у штодзённым побыце мала

чым рознілася ад мясцовых сялян, хіба вялізнай прагай да навукі.

У 1881 годзе пры паступленні ў Нежынскі гісторыка-філалагічны інстытут Яўхім Навіцкі падае ў дырэкцыю прашэнне з просьбай памяняць бацькоўскае прозвішча на дзявочае прозвішча мамы. Такое звычайна практыкавалася пры змене духоўнай кар’еры на цывільную. Прыслухоўваючыся поклічу нябёс і падуладны таемнаму бегу адвечных зор, што вызначаюць лёс кожнага народжанага, Навіцкі-Карскі выбіраў свой шлях. Ужо ў юначым веку будучыня бачылася яму ў слугаванні Бацькаўшчыне на ніве асветнай дзейнасці. Студэнцкія семестры на славяна-рускім аддзяленні можна залічыць да ўдалага працягу адукацыі і самаадукацыі Карскага. Духоўныя ўстановы, дзе першапачаткова здабываў веды маладзён, давалі адмысловае веданне стараславянскай, грэцкай моў (апошнія вельмі прыдадуцца для прафесіі лінгвіста). Тут, у Нежыне, дзе раней у сценах ліцэя графа Кушалева-Безбародкі гучалі галасы дасціпнага Міколы Гогаля і няўрымслівага Францішка Багушэвіча (праўда, адзінкі ў нашага паэта стаялі куды горшыя), адбыўся дэбют будучага філолага-славіста: у 1883 г. на старонках «Рускага філалагічнага весніка» за подпісам Яўхіма Карскага мільганула рэцэнзія на працу М.Бадрова «Слово «человек» в производствах», апублікаваную ў Варонежы.

Пра лёс радзімы яе верныя, лепшыя сыны і дачкі думалі ўсюды, куды б не закідваў іх лёс на абшарах Расійскай імперыі. У тым самым годзе, калі ў Нежыне з’явіўся неафіт Карскі, дырэктар дэпартаменту дзяржаўнай паліцыі В.Плеве склаў справаздачу для цара Аляксандра III, сфастрываную з вывуджаных паліцэйскімі агентамі звестак, што «заслугоўваюць на ўвагу». Адзін з пунктаў проста закранаў землякоў Карскага: «Апошнім часам сярод студэнтаў С[анкт-]Пецярбургскага універсітэта ўтварыўся таемны гурток ураджэнцаў беларускіх губерняў, якія гектаграфічным чынам распаўсюджваюць складзеныя імі адозвы да беларускай моладзі, дзе праводзіцца думка, што яны павінны згуртавацца ў адмысловы гурток — «Беларускую грамаду», які шляхам мірнай барацьбы з урадам за інтарэсы беларускага народа мог бы ў будучым дабіцца самастойнага існавання Беларусі і змяніць яе грамадскі і эканамічны лад».

Чым выклікана трывога і пільная ўвага найвышэйшых паліцэйскіх чыноў да нараджэнцаў заходніх ускраін? Нагадаю, першым сакавіцкім

днём 1881 года выбух на Кацярынінскім канале скалануў сталіцу расійскай імперыі. Рэха ад бомбаў нарадавольцаў разляцелася да самых глухіх закуткаў. Цара-вызваліцеля сялян і душыцеля паўстання 1863-1864 гадоў пакараў Ігнат Грынявіцкі (менавіта ягоная бомба сярод паўдзiesiąтка падрыхтаваных стала смертаноснай).

Ці па тым шляху пайшлі «нарадавольцы» да Волі і Свабоды? Хмара, узнятая выбухам на Кацярынінскім канале, ахутала імперыю, здранцвелую ад жаху магчымага перавароту. Обер-пракурор Сінода шавініст і прыхільнік «моцнай рукі» Пабеданосцаў ануляваў практычна зацверджаную Аляксандрам II за лічання гадзіны да смерці «канстытуцыю», падрыхтаваную Лорыс-Мелікавым. Чарговы раз на прасцягах аграмаднай краіны шлях да ліберальных рэформаў, не паспеўшы акрэсліцца, сплыў у нябыт.

Але дзе шукаць рады-парады на змаганне з царызмам, «наступаючай цемрай» (як выказаўся сваім часам Адам Міцкевіч)? Што можна прапанаваць для дзейснай барацьбы з дэспатычнай манархіяй? Адозва «Да беларускай моладзі», прыкладзеная Плевэ да вернападданіцкага дакладу, падказвала іншы шлях:

«...наш народ складае пераважную большасць насельніцтва цэлага краю і, нягледзячы на гэта, ён зусім безгалосы, не мае прадстаўнікоў для абароны сваіх правоў і інтарэсаў. Такое бяспраўе і безгалоснасць ў становішчы цэлага народу трымаецца выключна на эксплуатацыі бедных багатымі, і раней або пазней шляхам гвалтоўным або міралюбным, аднак гэта анамалія павінна быць знішчана. Ніхто не стане аспрэчваць, што мірны шлях без катастроф і без масавых ахвяраў у кожным разе найлепшы. Прымеркаваўшы гэта напачатку, мы, моладзь, прасякнутая дэмакратычным светапоглядам, павінны падрыхтоўвацца да дзейнасці, мэтай і вынікам якой будзе мірная рэвалюцыя...

Першае, на што нам пры такой падрыхтоўцы належыць звярнуць увагу, — уздым маральна-разумовага і эканамічнага быцця народа. Тут паўстае пытанне: якога ж народа? Бо не кожны народ мае аднолькавыя правы на нашы сілы, на нашы здольнасці і г.д.? Адказ ясны: бяспрэчна, размова пра нас, беларусаў, таму мы павінны працаваць выключна на карысць таго народа, які гэтулькі стагоддзяў працаваў на нашых продкаў, чья адвечная праца дала нам магчымасць атрымаць тую колькасць пазнання, дасягнуць такога развіцця, якім мы на сёння валодаем».

Асэнсаванне агромністага цяжару адказнасці і хуткаплыннасці адзінададзенага Богам жыцця (пазней гэта думка ярка запульсую Багдановічавым радком: «Жывеш нявечна, чалавек! Перажыві ўмомант век!») прывялі не па гадах сталую моладзь да важнай высновы: «Балазе, у сілу знаёмства з сваім народам, ведання яго нястачыгалечы і запатрабаванняў, ідэалаў і памкненняў, кожны з нас сярод гэтага народа прынясе найбольшую карысць у мінімальны час».

Так упершыню за паднявольныя вякі існавання «Маладая Беларусь» напрыканцы XIX стагоддзя апярэдзіла сваіх наступнікаў нашаніўскай пары, агледзілася і свядома абрала накірунак на незалежнасць краіны. Сродак і характар, з дапамогаю якога дасягалася выбраная мэта — арганічная (стваральная) праца на карысць народа. Роднага народа, бо дагэтуль усё — талент, розум, інтэлект, навука — аддавалася суседзям. «Калі б мы пажадалі агледзіцца ў нашым новым становішчы, дык заўважылі б, што мы знаходзімся ў куды больш горшым стане чым нашыя аднадумцы іншых нацыянальнасцей, таму што хоць наш народ і мае патрэбу ў нацыянальных сілах больш за іншыя, аднак дагэтуль, як мы ўжо мелі магчымасць згадаць, гэтыя сілы для яго марнаваліся, ішлі на карысць або Расіі, або Польшчы».

Толькі моладзь у пару рамантычнага ўспрымання жыцця магла не забаяцца цяжару, што ляжаў менавіта прад ёй, не разлічваючы на дапамогу продкаў, бо самі бацькі, з чыёй мазольнай працы дзеці здолелі ўзняцца на крыло, каб памкнуцца здабываць веды, гэтую святую крыніцу з чарадзейнай вадзіцай, заставаліся жыць у «забраным краі». Моцны гарт поўніў сэрца зрабаванага, аднак духоўна непаняволенага, народа. У маладых душах цепліўся досвед дзядоў, усведамленне, што розум і сілу адолее. Нават такую, імя каторай — расейскае самадзяржаўе з незлічоным чыноўніцка-адміністрацыйным, пераважна каланізацыйным, апаратам (мужны наш Кастусь Каліноўскі называў іх «саранчою»).

Ададаць хамут (каня, каптан, сярмягу) ў навуку азначала ў продкаў пакінуць рэч у заклад. Колькі начыння з няхітрай гаспадаркі шляхты і аднадворцаў-арандатараў, колькі дробнапанскіх маёнткаў і зямлі пайшло ў заставу чужакам-ліхвярам, каб здабыць магчымасць атрымаць адукацыю падлеткам з забранага краю, пазбаўленым усіх вышэйшых навучальных устаноў!! У пазыкі і век даўжэйшы. Сплочваць

яе давядзеца дзецям куды даўжэй, бо прадаць-заставіць маёмасць можна адным махам, а выкупіць за адным заходам мала хто здольны. Бо нацыянальныя эліта, інтэлігенцыя вырастае не ў адначасе.

Прыход Карскага ў айчынную навуку абумоўлены папярэднім развіццём духоўнай культуры роднага народа. Юны нарадазнавец сталей ва ўмовах інтэнсіўнага фармавання беларускай нацыі, абвастрэння барацьбы за сацыяльнае існаванне і нацыянальную годнасць. Апошняму шмат у чым спрыялі аналагічныя працэсы ва ўкраінскім грамадстве. Ад пачатку 1880-х гадоў акрэслілася пэўнае паслабленне антыўкраінскай палітыкі, асабліва адчувальнай пасля здушэння Студзеньскага паўстання. У 1882 г. пачаў выходзіць часопіс (праўда, па-расейску) «Киевская старина». Старонкі адметнага выдання напаўняліся дакументальнымі крыніцамі, гэтак неабходнымі для вывучэння мінулага Украіны. Хаця перыядычны друк (правінцыйны і ў сталіцах імперыі) поўніўся закідамі супраць нацыянальна-культурнага руху ўкраінцаў. Апошнія не мелі магчымасці абараніць сябе, трымаючы ў памяці свежыя карна-рэпрэсіўныя меры 1876 года. На Украіне, як пісаў рускі славіст Аляксандр Пыпін ў 1881 г., «небяспечна нават выяўляць асаблівае замілаванне да сваёй малой (местной) радзімы і народнасці». У такім становішчы, падсумоўваю славіст, застаецца пажадаць, каб «наступіла, нарэшце, магчымасць адкрытага і свабоднага абмеркавання ў друку» ўкраінскага пытання.

Абмеркаванне беларускага пытання ў навуковым асяродку для Карскага пачалося з ягонай першай буйной працы «Обзор звуков и форм белорусской речи», выдадзенай у Маскве ва ўніверсітэцкай друкарні Каткова ў 1885 годзе (на вокладцы пазначаны 1886 г.). Насамрэч гэта асобны адбітак з «Известий историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине». (1885. Т. 10. № 5). У прадмове нядаўні гадаванец прызнаецца: «Агляд» задумваўся аўтарам яшчэ «гады чатыры таму», «при первом знакомстве с записанными произведениями белорусского творчества и языка», аднак прапанаваную для друку форму публікацыя атрымала «толькі ў апошнія паўтары гады».

Што паклікала да жыцця філалалагічны опус невядомага тады ў славістычным асяродку маладога Карскага? Прызнанне — у другім абзацы:

«Будучи природным белорусом, получив воспитание и образование среди белорусов, следовательно, с самого детства до последнего времени вращаясь почти только в белорусской среде, автор приобрел некоторую опытность в белорусских говорах, которую потом подкрепил знакомством с записанными произведениями белорусской речи. Но чем больше приходилось знакомиться с ними, тем чаще бросалась в глаза неудовлетворительность записи этих произведений; совершенно ненаучная, а часто даже совершенно превратная передача звуков белорусских. Причина этого безотрадного явления совершенно понятна. Бралась за изучение белорусской речи люди по большей части лишь по наслышке знакомые с нею или же заранее составившие об ней превратные суждения».

Выключэнне складаюць «туземцы» Станіслаў Мікуцкі, Хведар Шымкевіч ды Іван Насовіч, аднак ніхто з іх не звяртаў «належамай увагі на граматыку».

Так акрэсліўся, вымаляваўся і паўстаў уласны шлях. Асноўнае — не адно слоўнікавы склад, як у вышэй названых папярэднікаў, не фальклорна-этнаграфічны накірунак (як у дзядзькі Яна ды дзесятка іншых карэспандэнтаў П.Шэйна), а шырокі («сінтэтычны») — лінгвістычны, які ўбірае ўсе ўзроўні мовы ў іх гісторыі і прасторы. Нераспрацаваны, а часам проста сфальсіфікаваны няведаннем або наўмысным «збліжэннем» да «великого и могучего». Некранутае поле, агромністы абсяг даследзін ляжаў перад 24-гадовым філолагам. («Что касается ученых исследований по белорусской речи, то их, можно сказать, еще не существует»).

Карскі не перабольшваў. Вонкавыя адносіны да Беларусі ў другой палове XIX стагоддзя можна назваць еўрапейска-славянскім афрыканізмам. «Беларусь — гэта сапраўдная падчырка ў сям'і славянскіх народнасцей, якая шмат нацярпелася ад долі-мачахі і да гэтай пары застаецца якімсьці забытым, занябаным краем, які нікога не цікавіць і нібыта не варты ўвагі...» — з болей канстатаваў назіральны малады этнограф Мікола Янчук у сваіх нататках з вандроўкі па Менскай губерні ў 1886 г. (Янчук, дарэчы, адзін з рэцэнзентаў згаданай першай асобна адбітай працы Карскага «Агляд гукаў і формаў беларускай мовы»). У прыведзеным выказванні беларускага вучонага-славіста, мовазнаўца, фалькларыста і літаратуразнаўца гэтаксама

перабольшання мала. Аналагічным прызнаннем пра Беларусь як пра годны аб'ект навуковага даследавання працята ўся кароткая прадмоўка Карскага да агляда гукаў і форм: «Вот в каком положении было дело, когда автор принимался за работу. Собрав всё, что только можно было достать, он стал писать настоящее сочинение, имея в виду главным образом сгруппировать сырой материал и указать некоторые новые законы белорусской речи, а также проверить уже открытые.»

Прадмова паўставала ў Вільні, куды, можна сказаць, панакіраванню трапіў Яўхім, паспяхова закончыўшы Нежынскі інстытут ў 1885 годзе (атрымліваецца, «Агляд гукаў і формаў...» — студэнцкая дыпломная праца). Інстытуцкае начальства і прафесура (асабліва пратэжавалі прафесары Р.Брант і М. Сакалоў) прапаноўвала здольнаму выпускніку застацца ў Нежыне, адразу заняцца напісаннем дысертацыі. Такой раскошы Яўхім дазволіць сабе не мог. Паехаў у Вільню, каб матэрыяльна акрыяць, стаць на ногі, дапамагчы сям'і пазбыцца адвечнай нястачы. Дзякуючы энэргіі, працавітасці, Яўхіму гэта ўдалося.

Працавітасці яму было не займаць. Трывушчы, нібы вербало-зы пры гасцінцах, што год ад году пераносяць летні сквар і зімовую стынь, Карскі, надзелены ад прыроды здароўем і набытым за гады жыцця цяпленнем, паспяваў не толькі па казённай частцы адрабіць аклад (пасля заканчэння інстытута на працягу 8 гадоў выкладаў рускую і стараславянскую мовы, а таксама рускую літаратуру ў 2-й Віленскай гімназіі — парэштках колішняга слаўнага забароненага Віленскага універсітэта), але знаходзіў час для самастойных архіўных пошукаў, паглыбляў веды самаадукацыяй, праводзячы адначасова з педагогічнай працай (у гімназіі да 1889 г. малады выкладчык яшчэ займаў пасаду сакратара, а ў 1890—1892 гг. «выборного члена хозяйственного комитета») шырокія даследаванні ў багатым рукапісным аддзяленні Віленскай бібліятэкі. Там вывучалася мова старажытных беларускіх летапісаў, хронік, перакладных і арыгінальных мастацкіх тэкстаў — несмяротных помнікаў, што і праз тысячагоддзі будуць сведчыць пра нас.

З крыніцаў, скарыстаных маладым філолагам, у прадмове да «Агляду гукаў» прыведзены дзесятак сучасных выданняў фалькларыстаў, этнографав, мовазнаўцаў, даследчыкаў беларускай культуры — працы П.Шэйна, П.Бяссонава, М.Дзмітрыева, П.Гільгэбранта,

І.Насовіча, С.Мікуцкага, У.Дыбоўскага. Адзінаццатай пазначана ўласная публікацыя Карскага, філолага-неафіта: Беларусские песни села Берёзовца Новогрудского уезда Минской губ. (запіс 59 народных песенъ, надрукаваных ў 12 томе «Рускага філалагічнага весніка» за 1884 г.)

Што вылучае Карскага ўжо першай ладнай публікацыяй — грунтоўнасць, кваліфікаванасць, паважнасць, нейкая не па гадах уласцівая, а таму яшчэ больш прывабная, сталасць назіранняў. Ва ўступнай частцы прааналізаваны працы вышэйпералічаных даследчыкаў, карэктна і разам з тым прынцыпова звернута ўвага на іх недахопы. Так, у Шэйна «большинство ошибок объясняется стремлением записывающих песни подделаться под грамматическое написание, следствием чего является та замечательная непоследовательность в письме, какую мы видим часто не только в одной и той же песне, но даже в одной и той же строке». У зборніку Бяссонава «язык песенъ сильно подправлен на великорусский лад; везде видим сохранение мягких гласных после -р... Встречаются даже домышления издателя, часто совершенно несогласныя с духом белорусской речи, напр. окончание глаголов на -ям, -яця и т.д.» (апроч таго, маляды Карскі фіксуе момант плагіяту ў лядашчага Бяссонава: маўляў, зборнік «утварыўся з песенъ нябожчыка П.К.Кірзеўскага»). У запісах П.Гільтэбранта «сильное подправление белорусской речи на великорусский лад», больш таго — «многие из песенъ подложны». Нават у зборніках патрыярха беларускага нарадазнаўства Івана Насовіча ёсць, на думку Карскага, заганы: тая ж самая «подправка форм на великорусский лад», а ў слынным «Слоўніку беларускай мовы» галоўным недахопам, пахібкай называецца рэгіянальнасць лексікі. Маўляў, слоўнік складзены пераважна «по говору Могилевской губернии» і таму не можа прэтэндаваць на агульнабеларускасць.

Напрыканцы «Агляду», на 158-й старонцы, аўтар прыходзіць да кароткай, але важкай высновы: «... белорусское наречие должно считаться самостоятельным: совокупность его характерных черт не повторяется ни в одном славянском языке» («беларуская гаворка павінна лічыцца самастойнай: сукупнасць яе характэрных рыс не паўтараецца ні ў адной славянскай мове...»). Гэта прагучала тады, калі не толькі ў афіцыйных колах палітыканаў, але нават і ў навуковых асяродках за

беларускай мовай не прызнавалася права самастойнасці сярод іншых славянскіх моў. «Працай Я. Ф. Карскага «Обзор звуков и форм белорусской речи», якая абагуліла важнейшыя даныя аб жывых беларускіх гаворках, была закладзена аснова для сапраўднага навуковага вывучэння беларускай мовы» (Апанас Цыхун).

Разам з іншым даследаваннем «К истории звуков и форм белорусской речи», выдадзеным накладам усяго 50 асобнікаў (Варшава, 1893), названая праца з’явіліся дзвюма часткамі магістарскай дысертацыі, абароненай Карскім у Кіеўскім універсітэце 23 кастрычніка 1893 г.

Так паўстала першая ў гісторыі дысертацыя па беларускай мове.

Сваімі шматлікімі, пераважна беларусазнаўчымі, працамі па філалогіі Карскі імкліва набіраў вагу ў славістычных колах. Яшчэ ў 1888 годзе на падставе грунтоўна распрацаваных лекцый малады выкладчык выдаў у Вільні «Граматику древнего церковнославянского языка сравнительно с русским (курс средних учебных заведений)». Немагчыма паверыць, аднак яна перавыдавалася 19 разоў — да самага кастрычніцкага перавароту 1917 г. (Вільня, Варшава; апошняя выданне здзейснена ў Сергіевым Пасадзе) — яркае прызнанне «класічнага» падыходу да распрацоўкі філалагічных праблем. Віленскі і пачатак варшаўскага перыяду шчодро пазначаны шматлікімі публікацыямі; нават да сённяшняга дня «адкрываюцца» невядомыя даследаванні, неаднаставаныя ў бібліяграфіі акадэміка. Так, сучасная віленская даследчыца Л.Судавічэне папоўніла «кананічны» спіс дзвюма пазіцыямі: «Пособие при изучении русского языка и словесности» (1886) і «Православные святыни г. Вильны» (1899). Таму калі адносна нядаўна даследчыкі жыццёвага шляху называлі Карскага аўтарам «больш васьмісот навуковых прац, артыкулаў і манаграфій — такі вынік шматгадовай высакароднай працы вучонага», цяпер лік пераваліў за тысячу.

Адразу пасля паспяховай абароны магістарскай Карскі пачаў летуценіць пра абарону доктарскай. Жонка, Зося Сцепуржынская, пра незабыўны віленскі перыяд маладосці згадвала як пра адзінства вясёла-карнавальнага жыцця і карпатлівай працы: «Раз на тыдзень мы хадзілі ў тэатар, па суботах да нас прыходзілі госці. Яўхім Хведаравіч сярод выкладчыкаў лічыўся адмысловым, нават дырэктар адносіўся да яго інакш, чым да іншых... Яўхім Хведаравіч цвёрда крочыў да

акрэсленай мэты, шмат працаваў і рыхтаваўся да прафесарскай дзейнасці...»

У 1893 г. па асабістай просьбе Я.Карскі пераводам афармляецца на працу ў Варшаўскі ўніверсітэт, дзе з 1 лютага прызначаецца «лектаром рускага языка». Горад над Віслай рабіўся родным: гады паўтары таму, 17 верасня 1891 года, Яўхім вытрымаў тут магістарскія іспыты пры гісторыка-філалагічным факультэце. Паненка-Варшава і стала ягонай абранніцай на цэлых 18 гадоў, да пачатку Першай сусветнай. Тут ён адпрацаваў экстраардынарным прафесарам па катэдры рускай і стараславянскай моў і гісторыі рускай літаратуры, а ў апошнія гады выкладаў славянскую палеаграфію, рускую дыялекталогію і граматыку царкоўнаславянскай мовы. Тут, карыстаючыся заслужанай пашанай за шматлікія публікацыі, двойчы — у 1905 і 1908 гадах — выбіраўся рэктарам.

Прынята лічыць, што вучоны апынуўся ў Варшаве, бо «служба ў Варшаўскім універсітэце вабіла Я.Ф.Карскага творчымі магчымасцямі: тут творча працаваў моцны калектыў славістаў...». Яно так, але «лектар расійскай мовы» падаўся ў горад над Віслай не адно дзеля высякародных памкненняў паслужыць навуцы. Падштурхоўвала само жыццё. У 1893 г. сям'я акадэміка паболела на аднаго сына — Сяргея (старэйшаму, Яўгену, споўнілася 5 гадоў). Па-ранейшаму Яўхіму належала дбаць пра матэрыяльны дабрабыт. Гэтым разам уласных сямейнікаў. А служба ў «прывіслінском крае» (тым больш у адным з прэстыжных расійскіх імператарскіх універсітэтаў) істотна здымала фінансавыя праблемы, дадаючы да белаў пшанічнай лусты важкі кус масла. На мове царскіх законаў расійскай імперыі гэта гучала так: за «прослужение первого пятилетия в губерниях Царства Польского» расейскаму чыноўніку належала «прибавочное жалованье в размере 25% от штатного оклада, а за второе пятилетие — в размере 50%». Апроч таго, «служба Е.Ф.Карскаго на научно-преподавательском поприще неизменно щедро поощрялась: он был удостоен орденов Св.Станислава III степени (1889) и II степени (1899), Св.Анны III степени (1895) и II степени (1903), Св.Равноапостольного князя Владимира IV степени (1911); медалей «В память царствования императора Александра III» (1896), «300-летия царствования дома Романовых» (1913). Он имел титул действительного статского советника». Так

што дзеці акадэміка (у 1894-м у Карскіх з'явіцца дачка Наталля) не зведалі ў маленстве і дзесятай долі лашанска-ятранскай нэндзы і галечы. Гарота і злыбеда вернуцца разам з ліхалеццямі XX стагоддзя — сусветнымі войнамі і рэвалюцыямі, зойдуць плачкамі ў разбуранае, як і ў мільёнаў іншых, жытло Карскіх.

А пакуль... За адмысловыя заслугі ў галіне этнаграфіі рада Рускага геаграфічнага таварыства 15 студзеня 1894 года ўзнагароджвае Я.Карскага Вялікім залатым медалём. Прафесар Аляксей Іванавіч Сабалеўскі, колішні рэцэнзент першай буйной працы Карскага пра «Агляд гукаў», пасля прадстаўлення калегі да ўзнагароды, радасна паведамляў свайму пратэжэ ў Варшаву: «Любезнейший Евфимий Федорович! Вчера состоялось годовичное собрание Императорского Русского Географического Общества. На нем объявлено, что Вам за труды по белорусской этнографии присуждена Большая золотая медаль этнографического отделения».

Акрылены ўзнагародай, шчаслівы «медаліст» напрыканцы месяца звяртаецца да свайго апякуна Сабалеўскага з просьбай дапамагчы сфармуляваць тэму доктарскай дысертацыі. Выбіраючы накірунак даследзін, Карскі жадаў аднаго: «Мне хотелось бы держаться той же западнорусской области» (у мінулым годзе Яўхім паспеў выдаць бібліяграфічны нарыс «К вопросу о разработке старого западнорусского наречия», падрыхтаваны яшчэ ў Вільні; у «Варшавских университетских известиях» ўжо ляжала даследаванне «О языке так называемых Литовских летописей», а ў наступным, 1895-м годзе «Рускі філалагічны веснік» апублікуе «Особенности письма и языка Мстиславова Евангелия»).

Сталічны прафесар Сабалеўскі (старэйшы за Яўхіма ўсяго на 4 гады!) прыязна даў параду, фактычна падказаў тэму будучай доктарскай: «Западнорусские переводы псалтыря в XV—XVII веках».

Паплылі дні руплівай працы. Пра яе часткова можна даведацца з «Отчета экстраординарного проф. Евфимия Карского о научных занятиях в библиотеках С.-Петербурга, Москвы и Вильны в течение летних месяцев 1895 года («Варшавские университетские известия». 1895. № 7.). Як вынік, 27 студзеня 1896 г. Карскі ў лісце да славіста В. Ф. Мілера паведамляе: праца па напісанню доктарскай не толькі скончана, але і аддадзена ў друкарню. Ужо пайшлі друкаваныя арку-

шы, нейдзе за месяц манаграфія пабачыць свет. Пытанне ў тым, каб выйсці на абарону да канца навучальнага года (да лета).

Адказ Мілера прагучаў несучышальна. Папярэдне азнаёміўшыся з карэктурай і прызнаўшы даследаванне наватарскім, «вполне заслуживающий искомой Вами степени доктора», але з нагоды каранаві новага цара імператара Мікалая II заняткі ва ўніверсітэце загадана скончыць датэрмінова. Таму абяцаць абарону раней восені цяжка.

Што ж, чакаць не толькі мужыцкая звычка. Але пакуль наступіць абарона, Карскі ўжо будзе лічыцца і аўтарам «Программы для собирання особенностей белорусского наречия». Дактарант мог пакласці яе перад строгімі апанентамі ў дзень абароны 9 лістапада 1896 года. Праз 5 дзён, 14 снежня 1896 г. Рада Маскоўскага ўніверсітэта ўганаравала Карскага ступенню «доктора русской словесности». А яшчэ праз тыдзень, 22 снежня, Археаграфічная камісія Маскоўскага археалагічнага таварыства абрала Я.Карскага сваім сябрам, прызнаўшы тым самым ягоныя значныя дасягненні ў вывучэнні старажытнаславянскай пісьменнасці.

Дысертацыя «Беларускія пераклады псалтыра ў XV—XVII стагоддзях», у якой прааналізваны складаныя працэсы ўзаемадзеяння старабеларускай мовы з мовай стараславянскай (царкоўнаславянскай) і польскай, канчаткова зацвердзіла для Карскага галоўны абраны ім накірунак — беларусазнаўства. Вывучэнне старажытнабеларускіх помнікаў стала найпільнейшай мэтай вучонага бліжэйшых часоў (Западнорусский сборник XV-го века, принадлежащий императорской Публичной библиотеке: Палеографические особенности, состав и язык рукописи. Спб., 1897; Западнорусское сказание о Сивилле-пророчице по рукописи XVI века: Текст сказания, его состав и язык. Варшава, 1898; Особенности письма и языка рукописного сборника XV века, именуемого летописью Авраамия. Варшава. 1899).

Каб даследаваць старажытныя помнікі, належыць выдатна авалодаць палеаграфіяй — спецыяльнай гісторыка-філалагічнай дысцыплінай, якая вывучае вонкавыя прыкметы старажытных рукапісных помнікаў для вызначэння часу і месца іх напісання, а таксама для правільнага чытання тэкстаў, выяўлення сапраўднасці рукапісаў, падробак. Асноўнае ў палеаграфічных даследаваннях — прасачыць змены абрысаў літар у часе і прасторы. Карскі і ў гэтай

галіне стаў пачынальнікам — пачынальнікам беларускай палеаграфіі. За палеаграфічныя даследаванні «Из лекций по славянской кирилловской палеографии (1897); Очерк славянской кирилловской палеографии: Из лекций, читанных в Варшавском университете» (1901) Пецярбургская акадэмія навук узнагародзіла Карскага (у год выдання апошняй) малой Ламаносаўскай прэміяй. У прадмове да альбома «Образцы славянского кирилловского письма с X по XVII век» (два варшаўскія выданні пабачылі свет у 1901—1902 гг.) варшаўскі выкладчык гісторыі сцвярджаў: «Имея ввиду, что успешное преподавание палеографии возможно только при условии, если в руках слушателей будут в достаточном количестве снимки с разных рукописей, я решился для указанной цели выпустить настоящий альбом, воспользовавшись готовыми клише, оставшимися от издания «Очерка славянской кирилловской палеографии», вышедшего в свет в 1901 году...». Гартаючы цуд-альбом з сотняй размаітых мастацкіх ўзораў, гледзячы на гэтае багацце, разумееш, чаму Вацлаў Ластоўскі так багата, шчодро і хораша падаў вонкавае аздабленне «Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі». Фактычна Карскі першым звярнуў пільную ўвагу на мастацтвазнаўчы аспект выдання старажытных нашых фаліянтаў — упрыгожанне кнігі застаўкамі, ініцыяламі, арнамантам.

Напачатку 1902 года «Могилевские губернские ведомости» (№ 8, 9), а ў кастрычніку (у значна дапрацаваным варыянце) акадэмічныя «Известия Отделения русского языка и словесности» (ОРЯС. Т. VII, кн. 3) друкуюць артыкул «К вопросу об этнографической карте белорусского племени» (у снежні 1902 года неадменны сакратар Імператарскай акадэміі навук М.Дубровін блаславіць публікацыю чарговым асобным адбіткам; у біябібліяграфічным слоўніку «Беларускія пісьменнікі» пазначана чамусьці 1903 г.). «Основой для определения границ Белорусской области у нас исключительно служит язык» — праграмна задэклараваў вучоны першым сказам сваю канцэпцыю высвятлення межаў рассялення беларусаў. Цягнуком, жыдоўскай фурманкай з балаголамі ці на сялянскім возе або пехотою Я.Карскі спазнаў усю Беларусь, сабраў унікальны матэрыял па жывых беларускіх гаворках, якраз па мясцінах іх бытавання. На кірмах і фэстах, застольных бяседах, хрэсьбінах і вяселлях, у самотным доўгіх перездах услухоўваўся вандроўнік у гаворку простых людзей, як

кампазітар услухоўваецца ў спеўны тон каб зафіксаваць песенны лад народных неўміручых песняў.

Карскі наведаў больш як 114 мястэчак ды вёсак. «Самым северным пунктом, до которого достигают белоруссы на западе, является, примерно, станция Корсаковка С.-Петербургско-Варшавской жел. дор. (56,8° северной широты...) в Люцинском уезде Витебской губернии. Отсюда граница белорусских поселений направляется сначала к юго-востоку и идет, верстах в 10-5 не достигая Себежского уезда...». На поўдні, Чарнігаўшчыне, суседнічаючы з украінцамі (іх Карскі ўпарта называе «малорусами») «чистый тип белоруса является только в полной силе в уездах: Мглинском, Суражском, Новозыбковском, Стародубском и отчасти Городнянском». Праводзячы мяжу на Ўсходзе «в Орловской, Калужской, Смоленской, Тверской и Псковской губерниях» Карскі звяртае ўвагу на розніцу беларуса ад рускага (апошнія ў Карскага «великоруссы») не толькі па мове: «мировоззрение и народная поэзия у белорусов часто не сходятся с великорусскими». Спасылаючыся на сваіх папярэднікаў Максімава, Кеппена, Коласава вучоны дэтальна праводзіць моўна-этнічную мяжу так блізкіх між сабою славянскіх народаў: «По данным, имевшимся у Кеппена белоруссами населена Акулинская волость Брянского уезда, состоящего из 13 селений... В Смоленской губернии граница белорусского племени идет по меже между уездами Дорогобужским и Бельским, с одной стороны, и Юхновским, Вяземским и Сычевским — с другой; при чем большая часть губернии населена белорусским племенем; ...к востоку от Смоленска по железным дорогам (которых здесь много) белорусская речь уступает место великорусской... В восточной части Псковской губернии белоруссы не простираются дальше Западной Двины. Затем граница белорусской области идет по южным частям Великолуцкого, Торопецкого, Опочецкого уездов». Мітрафан Коласаў вызначаў беларусаў нават... у Маскоўскай губерні (паветы «Русский, Волоколамский и Можайский»). Праўда, услед за Карамзіным, Карскі схільны тлумачыць апошняе масавым паднявольным перасяленнем «пленных литовцев» («в 1503 г. вел. кн. Иоанн III уведомил кр[ынского] хана Менгли Гирея, что он из завоеванных им (возвращенных) от Литвы городов переводит в иные места всех худорасположенных к нам жителей»).

Нарыс заканчваўся пералікам 70 паветаў, дзе «белорусскую речь знают». Так упершыню быў навукова акрэслены арэал рассялення беларусаў паводле моўнай стыхіі.

За спісам, на думку вучонага, «належала б падаць этнаграфічную мапу. Яна і складзена, ды аўтар, перш чым выпусціць яе ў свет, просіць кампэтэнтных у дадзеным пытанні асобоў, выказацца ў друку або ў лісце да яго (адрас: Варшава, прафэсару універсітэта Я.Карскаму. Пенкная, 39) сваё меркаванне пра акрэсленыя межы».

Этнаграфічная карта упрыгожыла 1-ы том «Беларусаў» — «Введение в изучение языка и народной словесности», выдадзены ў Варшаве 1903 годзе (генерал-лейтэнант Святаполк-Мірскі даў дазвол на друк «ноября 19 дня 1903 года»); у наступным, 1904 годзе, з'явіўся асобны адбітак «Виленского временника»).

Упершыню цьмяную згадку пра грандыёзную задуму можна расчытаць між радкоў у лісце Карскага да славіста Сімані. 2 студзеня 1902 г. вучоны, дзелячыся клопатамі пра перавыданне «Образцов славянского кирилловского письма» з дадаткамі (пабачыла свет у тым самым 1902 г.), паспавядаўся: «Затеваю одну работу относительно белорусов: думаю прежде всего коснуться современной белорусской территории и населения (этнографическая карта Белоруссии); далее, древнейшего населения Белоруссии и древнейших влияний на язык; затем будет вся библиография по изучению белорусского наречия современного и старого; наконец, перечисление всех произведений на западнорусском наречии с древнейших времен до наших дней. Статья о белорусских говорах. Все это послужит лишь введением к истории белорусского наречия».

Сапраўды, першы том манаграфіі — толькі своеасаблівыя ўводзіны ў краіну навукі пад назвай беларусазнаўства, наогул у гісторыю Беларусі. Эпіграфам выбраны радкі «З аднаго беларускага верша» (аўтар Янка Лучына) як сімвал будучыні краіны, народа, мовы, даследаванне якіх паставіў мэтай жыцця вучоны:

*Сонца навукі скрозь хмары цёмныя
Прагляне ясна над нашай ніваю,
І будуць жыці дзеткі патомныя
Добраю доляй, доляй шчасліваю!*

У першым раздзеле, на падставе матэрыялаў сабраных у час вандраванняў па Беларусі, пададзена падрабязнае апісанне распаўсюджання беларускага народа (фактычны пераказ папярэдне разгледжанага нарыса пра этнаграфічную карту беларусаў).

Падзеяй ў беларусазнаўстве з'явілася і бібліяграфія, што ўпрыгожыла першы том «Беларусаў». Пасля выхаду ў свет капітальнага выдання Еўдакім Раманаў 21 снежня 1903 года пісаў Яўхіму Карскаму: «Я увесь знаходжуся пад уплывам Вашай цудоўнай кніжкі, неабходнасць якой даўно ўсімі намі адчувалася. Колькі экзэмпляраў у Вас ёсць? Я хачу распаўсюдзіць іх па ўсіх народных вучылішчах пакуль што свайго участка, а потым па ўсёй губерні. Яна па праву павінна быць настольнай кніжкай у кожнай пісьменнай беларускай сям'і: рэцэнзіі я пастараюся ў хуткім часе змясціць у некалькіх выданнях, каб абвясціць беларусаў пра яе выхад і пазнаёміць з яе зместам».

Беларуская стыхія напоўніцу загучала ў чарговых трох выпусках «Беларусаў», выдадзеных з кароткімі перапынкамі ў 1908, 1911 і 1912 гг.; яны і склалі другі том «Язык белорусского племени».

Агромністы матэрыял сабраны і выкладзены пад наступнымі загаловамі: «Выпуск 1. Исторический очерк звуков белорусского наречия». Эпіграфам узяты словы з прысвячэння Радзівілам у Катэхізісе 1562 г.: «Слушная речь есть, абы вси княжацкіе мати того народу язык міловаці рачили, в котором давные предки и их княжацкие мати панове отци ваших княжецких мати славне пренеишие преложеньства несуть». У прадмове, напісанай аўтарам у кастрычніку 1908 г. у Варшаве, дадзена характарыстыка цэлага тома, што рэальна паўставаў у аўтарскіх праектах і вось ужо пачаў здзяйсняцца: «Исходя из того положения, что появление научной грамматики русского языка и его истории возможно лишь после тщательного изучения живых русских наречий и истории последних, автор во 2-м томе «Белорусов» приступил к детальной разработке языка белорусского племени. Настоящий 1-ый выпуск, кроме нескольких вводных статей, посвящен историческому очерку звуков белорусского наречия, 2-й выпуск будет содержать морфологию (словообразование и словоизменение), а 3-й синтаксис». Адчуваючы неймаверны хуткі тэмп нацыянальнага адраджэння, калі за пяцігоддзе (1903—1908) беларусы займелі ўласныя друкаваныя трыбуны, дзе старонкі поўніліся мастацкімі тэкстамі,

якія яшчэ нядаўна даследчыку даводзілася шукаць, прыкладаючы пэўныя намаганні і ледзьве не кожны раз ускрыкваць «Эўрыка!!!», Карскі канстатуе:

«После выхода 1-го тома «Белорусов», содержащего между прочим перечисление источников, прошло пять лет. За это время успело выйти несколько ценных собраний белорусских народных произведений, равным образом издано и отчасти даже открыто несколько неизвестных дотоле старинных памятников; всё это заставило автора дать в виде сокращений на 24 страницах указатель источников ко всему тому; он облегчит чтение работы особенно для лиц, не имеющих 1-го тома».

З цяжкасцей, што паўсталі на першых кроках выдання «Белорусов» аўтарам адзначаецца графічны недахоп знакаў дзеля адлюстравання асаблівасцей яшчэ адной славянскай мовы, так мала даследаванай славістамі: «Современные белорусские говоры представляют богатое разнообразие звуков как гласных, так и согласных, для передачи которых далеко недостаточно знаков употребляющейся у нас азбуки: придется значительно пополнять их отчасти введением надстрочных знаков, отчасти даже внесением некоторых начертаний, взятых из других азбук. Но и при таких способах передачи звуков, мы все же не сумеем вполне точно отметить все оттенки звуков народной речи...». А гэтыя асаблівасці, як тое можна бачыць ужо ў першым томе «Белорусов», сустракаюцца ў пісьмовых помніках «очень рано (с XIII в.) и тянутся почти до конца XVIII столетия».

2-гі выпуск II тома Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском наречии, прысвечаны марфалогіі беларускай мовы, «основывается на тех же источниках, что и 1-ый вып., служа непосредственным его продолжением. И здесь целью автора было прежде всего по возможности полно собрать факты старого западнорусского наречия и современных белорусских говоров, расположив их по соответствующим отделам и статьям и дать сильное их объяснение применительно к установившимся в науке русского языковедения взглядам. Широкие обобщения, окончательное выяснение исторических процессов в жизни русского языка, равным образом точное и решительное установление отношения белорусского наречия к великорусскому и малорусскому, по мнению автора, в на-

стоящее время еще не возможны, так как необходимо закончить детальную разработку белорусского наречия и, кроме того, выждать появления трудов, всесторонне рассматривающих языковой материал великорусского и особенно малорусского наречия. Гипотезы, построенные теоретически, опирающиеся на незначительное количество фактов, часто случайных, со временем могут оказаться не имеющими под собой именно исторической почвы и, следовательно, лишеными цены, тогда как факты языка никогда не потеряют значения».

Напрыканцы прадмовы аўтар выказваў словы глыбокай падзякі «Совету Императорского Варшавского университета за доставленные средства на ея издание и Императорской академии наук за присуждение автору полной премии П.Н. Батюшкова за вышедшие 1 т. и 1 вып. 2-го «Белорусов», что поддержит энергию в продолжении предпринятого нелегкого труда по изучению языка и народной поэзии белорусского племени».

На гэты раз эпіграфам да чарговага выпуска Карскім падабраны словы Чарнарызца Храбрага: Оудобее есть послежде потворити неже первое створити (Лягчэй потым паўтарыць чым першае стварыць). Паўтараючы-праходзячы шлях станаўлення беларускай мовы да яе першавытокаў, узнаўляючы ўласнабеларускія формы і шукаючы этымалагічную сувязь цяпер забытых малаўжывальных слоў, Карскі прыводзіць тысячы прыкладаў, рупліва адабраных ім у старадаўніх помніках пісьменнасці і ў працах сучаснікаў. У аблюбованых узорах вучоны дае тлумачэнне (звычай у перакладзе на расейскую мову) тых рэдкіх слоў, якія ўжо ў мінулым стагоддзі лічыліся рарытэтамі. Што ўжо казаць пра наш час! Важкія нізкі прыкладаў яскрава сведчаць пра тонкі густ прыроджанага філолага (большасць узятая з слоўніка Насовіча): багатыр (богач), шамшур (косно-язычный), матор (труд; хоць дакладней тут ужыць неспакой, клопат), лапаны (взятки), канаплянка (платок из пеньки), лабзень (с большим лбом), ціхень (слабый гром), хвасцен (хвостун), под'ездзень бабскі (льстец), шугавеіна (расточитель), пярхун (часто кашляющий), лопацень (болтун), вырвас (сорванец), дырдас (шалун-мальчик)...

А колькі прыкладаў засталіся без тлумачэнняў! Падбіраючы іх, Карскі любіў шырока ўжыць народныя прыказкі, прымаўкі, выслоўі («Літвін як лін; жидова немелостивые; отбираем жито што на еме, а

што на семе; воўк ня еўшы, што мужык пагарэўшы: што ўвідзя, тое трэба). Аналізуючы ўтварэнне слоў з дапамогай суфіксаў, да прыкладу, звяртае ўвагу на вельмі рэдкія, тыпу -ат, -ет, -ота, -ут, -тух, -тай, -ст, -енц і інш.: дзявяротка, гарэтнік (горемыка), жывоты (животы короткии дело долго - *vita brevis ars longa est*), благата (застаецца забавіца самай благаце), малюта, Ясюта (Ванюша); суфікс -з (-зно, -аз): бабзно (пагарджальнае — баба), бабздыр («женский угодник»), мянтуз, драбзак; суфікс -н (ан, -цан, -ін, -нн): мясёный, распусны, блазен, патомныя часы (будущие времена), недалужны (слабосильный), шалберны (плутоватый), зацішны, абыдзённы, безпрыцямны (не наблюдательный), пархуцік, свінтухайла.

Трэці, заключны выпуск «мовазнаўчага» тома з скарынаўскім эпіграфам, узятым з прадмовы ў Псалтыр Наболее с тое прычыны іже мя миластивый Бог с того языка на свет пустил складалі «Очерки синтаксиса белорусского наречия». Замест уступу тут стаялі «агульныя заўвагі»:

В предыдущих выпусках мы дали на исторической основе обзор звуков и форм белорусского наречия. Но если бы мы на этом остановились, то задача наша по изучению языка белорусского племени была бы далеко не окончена. Язык, как средство общения между людьми и передачи наших мыслей, не состоит из звуков и форм слов, а из сочетаний слов, составляющих речь; эта же последняя только искусственно, но не естественно может быть расчленяема на отдельные слова, а последняя, в свою очередь, на звуки. В этом случае полную аналогию можно подыскать в мире органическом: можно изучать ткани, из которых состоит тело человека, или отдельные его органы; но все это еще не представит изучения человеческого тела. Для последнего требуется указать роль этих тканей и отдельных частей тела в целом организме, их значение. То же и в языке. Знать звуки и их изменение, знать формы слов — еще не значит знать язык. Последний мы постигнем лишь тогда, когда обстоятельно уясним себе значение как отдельных звуков, так и особенно форм слов, их отношение к нашей речи, из которой они для первоначального изучения были выхвачены...

Разглядаючы розныя тыпы сказаў, пачынаючы ад простых, з адным назоўнікам (Охохох! колиб то я мог, да не быв бы плох!; беда!

сором! добро! Пожар!; трасца табе; хвароба табе! божжа наказан- ня! а лиханько! а мамулька, о-ё-ёй! нічога; хай; дармо!) Карскі і тут падбірае яркія, запамінальныя прыклады (ночуйце на здорое. Вам жэшь своей хаты на одну ноч не будоваць. Шейн. Мат. II, 361; гдзе сала кіпіць, там людзей кішыць. Ляц. Посл. 7).

Так і хочацца ўсклікнуць: які россып смарагдаў-клеянотаў, найкаштоўнейшых пярлінак народнай мудрасці!! Сапраўдны невы- чэрпны скарб, сістэматызаваны, прааналізаваны і раскладзены адным чалавекам. І на кожны прыклад — дакладная адсылка (бо іначай пра- цу не назавеш навукай).

Як даваў рады гэтаму аўтар, як выглядала ягоная «творчая лаба- раторыя»?

Паводле ўспамінаў унукаў, Карскі запомніўся «чалавекам парад- ку, вялікай самадысцыпліны. У хаце ўсё зіхацела чысцінёй. Вопратка на ім была заўсёды акуратная, свежая. Устаўшы рана, апранаў белую кашулю, гарнітур, чаравікі, навязваў гальштук, і гэта на цэлы дзень, нават калі не ішоў ва універсітэт альбо ў Акадэмію. Ніякіх халатаў, піжам, хатніх туфляў. Летам, калі прыпякала, дзядуля насіў лёгкі ча- сучовы пінжак і светлыя суконныя нагавіцы.

Усе згадваюць пра дзядулю, як пра чалавека вытрыманага, які вы- датна валодаў сабою. Паходка і ўсе рухі ў яго былі не вельмі хуткія, мова выразная, спакойнага тэмпу.

Рытм жыцця ў доме строга падпарадкаўваўся яго рабоце як вучо- нага: уставалі рана, снедалі, дзядуля браўся за работу. Палуднавалі а другой гадзіне, у сем гадзін вечара — пілі гарбату».

Дачка Наталля захавала ў памяці пэўныя дэталі хатняга распа- радку, інтэр'еру татавага кабінета: «Нікога з дзяцей у сям'і ніколі не ўшчувалі, але аўтарытэт бацькі быў такі вялікі, што мы проста не ўяўлялі сабе, як гэта можна не паслухаць яго, спазніцца на сняданне, полудзень ці вячэру.

Лета мы звычайна праводзілі на лецішчы пад Гародняй. Калі тата не выпраўляўся ў чарговую, іншы раз вельмі цяжкую і далёкую, экс- педыцыю па вывучэнню беларускіх гаворак, дык і на лецішчы пісаў свае працы. Аднак надараліся для нас шчаслівыя дні, калі ўсёй сям'ёй накіроўваліся па грыбы ці ягады. Тата паходзіў з Гарадзенскай губерні і выдатна ведаў родныя мясціны — лясы, птушак і наогул жывёльны

свет. Мы, дзеці, прагна лавілі кожнае слова, калі ён пачынаў расказваць пра беларускую прыроду.

Кожны раз, калі ў маёй памяці паўстае вобраз таты, бачу яго за пісьмовым сталом. Не толькі нас, сямейнікаў, але і старонніх здзіўляла выключная працаздольнасць бацькі. Ён не ашчаджаў свайго магутнага здароўя і, яшчэ калі жыў у Варшаве, стаміўшыся, цяжка захварэў.

...Бацька ніколі і нікому не адмаўляў дапамогі — і так было літаральна да апошніх дзён жыцця. Бясплатна рэдагуючы ў Варшаве «Русский филологический вестник», чытаў дасланыя яму артыкулы, рыхтаваў іх у набор, сачыў за карэктурай.

І мы, дзеці, не заставаліся без працы: абгортвалі і заклеівалі толькі што надрукаваныя кнігі (адрасы падпісчыкаў тата надпісваў сам). І ніякага рэдакцыйнага апарату не было. Набіраў часопіс адзін наборшчык.

У татавым кабінэце заўсёды панаваў строгі парадак. Ён дакладна ведаў у якой шафе, на якой паліцы, на якім месцы патрэбная кніга, і мог узяць яе нават не гледзячы. Стол ніколі не быў завалены кнігамі і рукапісамі. На стале ляжала толькі кніга, патрэбная ў дадзены момант. Выключная памяць (тата і незадоўга перад смерцю чытаў на памяць цэлыя раздзелы з твораў на старажытнагрэчаскай і лацінскай мовах) дазваляла яму без асаблівых пошукаў знаходзіць належнае выказванне таго ці іншага аўтара.

Парадак на стале сведчыў пра «парадак у галаве». Часам адна старонка «Белорусов» утрымлівала больш за паўсотню прыкладаў (Т.2. вып. 2. С. 209: асновы на -й, асновы на -а etc.). А тамы Карскага складалі да 400 старонак. Вось і назбіраюцца дзесяткі тысяч прыкладаў. Так закладваўся трывалы грунт, падмурак фундаментальнаму беларусазнаўству.

Імкненне да паўнаты ахопу матэрыялу прымусіла Карскага паставіць да заключнага мовазнаўчага выпуску падзагалолак «Дополнения и поправки», дзе разгледжаны не толькі праміненія ім даўнія выданні («Евангелле учительное, напечатанное в Евьє 1616 г.»), але і дзесяткі сучасных беларусазнаўчых прац славістаў, гісторыкаў, выдзеныя ў самыя апошнія гады («Літва і Беларусь» Л.Васілеўскага, забыты артыкул Я.Чэрскага «Падарожжа праз частку Вількамірскага павета, Курляндыю і Інфлянты ў месяцах ліпені і жніўні 1819 г.»), матэ-

рыялы Рамуальда Зямкевіча, зборнікі А.Дэмбавецкага, В.Астаповіча, А.Пшчолкі, К. Анікіева, С.Малевіча, украінца Восіпа Бадзянскага, паляка А.Брукнера, чэхаў П.Шафарыка і Людвіка Кубы).

І тут пры аглядзе крыніц ці не ўпершыню акрэсліваюцца ўласныя грамадска-палітычныя погляды Карскага-грамадзяніна, ягоныя сімпатыі і антыпатыі.

Аналізуючы даследаванне Леона Васілеўскага «Літва і Беларусь. Мінулае — сучаснасць — тэндэнцыі развіцця» (Кракаў, 1912), Карскі падсумоўвае:

«Современное «белорусское движение» выродилось из естественного и невольного увлечения народностью, которое в отношении Белоруссии достигло заметного развития лет 30 тому назад. От собирания народных произведений с целями чисто этнографическими и лингвистическими, которое особенно процветало при Шейне, Добровольском, Дембовецком и в первые годы деятельности Романова, естественно было перейти и к попыткам самостоятельных проб пера на этом наречии... Эти первые произведения, как можно было видеть из рассмотрения их в соответствующем месте (I т. «Белорусов», 450-453), преследовали самые невинные цели: описывали бедную белорусскую природу и неприхотливую жизнь деревни, подчеркивали необходимость просвещения в стране, высказывали пожелание лучшего будущего, когда лучи науки проникнут в белорусския захолустья, наконец — старались распространить в простом народе правильные взгляды на вопросы нравственности... Но началось XX-ое столетие, и разлившаяся по всей Руси волна так называемого «освободительного движения» с разными самоопределениями и автономиями коснулась и Белоруссии. Простой народ и теперь был в стороне. Но к этому времени уже успела образоваться из него некоторая интеллигенция; к последней примешалось немало всякого люду из старой интеллигенции, в большинстве случаев не белорусского происхождения, и прежнее спокойное, естественное движение было нарушено».

Ставячы ў віну першым легальным беларускім газэтам «Нашай Долі» — «революционно-сепаратистическое направление», а «Нашай Ніве» — быццам у ёй «недостаточно ярко подчеркивается, что

белоруссы такая же ветвь русского народа, как и великоруссы и малоруссы», вучоны амаль выключыў, паставіў сябе па-за рэчышчам нацыянальна-вызвольнага руху, бачачы ў родным краі не самастойны славянскі народ, а толькі адгалінаванне ад магутнага расейскага дрэва, якому раптам стала пагражаць пагібель.

Трагічны парадокс шмат у чым паглыбіў трагедыю ўласнага жыцця, бо менавіта працы Карскага як ніякія іншыя спрыялі нараджэнню «Маладой Беларусі» XX стагоддзя.

Ужо нішто не магло адхіліць гэтую моладзь ад прагі ўбачыць родны край вольным, непаярэмнай імперскай ускраінай. А самога творцу ўжо нішто не магло адцягнуць ад грандыёзнай кнігі жыцця. У лісце да Уладзіміра Перцава (08.01.1914 г.) Карскім акрэслена: «Увесь вольны час я прысвячаю на «Русский филологический вестник» і на напісанне «Белорусов» (т. III — Народная словесность)». Першы выпуск «Народная поэзія» апошняга, трэцяга, тома (пад агульным загалоўкам Очерки словесности белорусского племени) паспеў выйсці да рэвалюцыі, але ўжо не ў Варшаве, а ў Маскве (1916). І цяпер больш чым праз 80 гадоў вяртаецца да масавага чытача, набліжаючы да нас каласальную спадчыну карыфея беларусазнаўства.

Наступныя выпускі апошняга тома запазнiліся з прычыны рэвалюцыйных віхур. У 1915—1916 гадах Карскі апынуўся ажно ў Растовена-Доне, куды эвакуіраваўся Варшаўскі універсітэт. Пасля выбарання правадзейным членам Імператарскай Акадэміі навук (1916) вучоны пераехаў у Петраград. Аднак напрыканцы 1917 года, у снежні, яго можна было сустрэць у Менску, сярод удзельнікаў I-га Усебеларускага з'езду. «Яго велічавая фігура ў пышнай шубе, бы тая скала, выдзялялася сярод мора сялянскіх кажухоў і сярмягаў, сярод шэрых вайсковых шынялёў народнай нашай інтэлігенцыі, сярод усіх дзвюх тысячаў чалавек, складаўшых першае Беларускае Нацыянальнае Веча. Я чуў і бачыў, як Карскі — прывычны да навуковай трыбуны і да зусім іншае аўдыторыі — проста і ясна расказаў многалюдному З'езду, як ён даследаваў межы рассялення Беларускага Народу, як улажыў карту этнаграфічнай Беларусі і г.д.

Шэрая, пераважна сялянская, маса слухачоў аднадушна ўшанавала вялікага вучонага: Карскі быў абвешчаны ганаровым старшынёю Усебеларускага З'езду». Толькі вытрымка, прыроджа-

ная інтэлігентнасць, добразычлівасць і «каменны спакой» велічнай постаці акадэміка здолелі «зачараваць камісара Крывашэіна», які з п'янай салдатнёй разганяў з'езд і дазволілі Карскаму пазбегнуць арышту і нават больш трагічных наступстваў. Па першым часе абвешчэння Беларускай Народнай Рэспублікай мы бачым Карскага сярод несумненых прыхільнікаў станаўлення Бацькаўшчыны як самастойнай эўрапейскай дзяржавы. Гэта менавіта з ягонай парады акт 25 сакавіка 1918 года атрымаў традыцыйны беларускі назоў — «устаўная грамата», дзе пералічаны губерні ды мясцовасці, заселеныя беларусамі (маладыя беларускія палітыкі за прыкладам украінцаў схіляліся да таго, каб гістарычныя дзяржаўныя акты называць універсаламі). Тады ж Карскі стаў адным з першых прафесараў Менскага педагагічнага інстытута: Язэп Лёсік, тагачасны загадчык курсаў па беларусазнаўству для настаўнікаў Міншчыны, вызваліў Язэпа Фарботку з курсаў і прызначыў на ягонае месца Карскага. Ведаючы «заходнерускае нутро» акадэміка, паважаў у Карскім прафесіянала.

Ды мінулае «нутро» акадэміка не спадабалася новай уладзе — савецкай. Чэкісты, правяраючы «паднаготную» (фармулёўка ЧК) Менскага педінстытута (рэфармаваны ў пачатку 1919 г.), у сакавіку месяцы арыштавалі цэлую групу выкладчыкаў (А.Трэпку, Б. Тарашкевіча, У.Фальскага). А ў сярэдзіне траўня хмары згусціліся і над самім акадэмікам.

«Выписка из протокола № 13 заседания Совета Минского педагогического института от 14 мая 1919 г. Под председательством В.М.Игнатовского.

Присутствовали: акад. Е.Ф.Карский, В.Л.Ивановский, А.А.Гагарин, А.К.Пигулевский, Н.Г.Маслоковец, П.А.Наковицкий-Урбанович, И.П.Корневский, К.М.Годыцкий-Цвирко, В.К.Дыдырко, Ф.В.Владимирский...

Об устранении от должности проф. [Педагогического института] акад. Е.Ф.Карского

Заслушано отношение комиссариата Просвещения от 14 марта с.г. за № 3141, согласно коему академик Е.Ф.Карский устраняется от должности профессора Педагогического Института.

Выражая свое глубокое сожаление Совет ПОСТАНОВИЛ: из-

братъ комиссию из трех лиц В.М.Игнатовского, В.Л.Ивановского и В.К.Дыдырко для выражения сочувствия академику Е.Ф.Карскому и для ходатайства перед Народным Комиссариатом Просвещения об отмене вышеуказанного постановления коллегии в виду тех затруднений, кои создаются для Института в связи с внезапным уходом академика Е.Ф.Карского» .

Назаўтра, 15 траўня, аднаго з сяброў «спачувальнай камісіі», Вацлава Іваноўсканага, самога арыштавалі чэкісты, а Яўхім Карскі так і застаўся адхіленым ад выкладання з фармулёўкай: «Да высвятлення палітычнага крэда».

Заканчваўся вучэбны год. Акадэмік палічыў за лепшае часовае пакінуць радзіму; у Менску ён ніхто, а там, у Піцеры, Яўхім Хведаравіч Карскі заставаўся акадэмікам Акадэміі навук, хай сабе рэфармаванай у расійскую савецкую... Пакідаў радзіму з думкай што гэта часова. Атрымалася — назаўжды.

Аднак пільны клопат не адступаў ад Карскага ні ў дзень ні ў начы. Хіба па-гаспадарску кідаць марнавацца пад голым крумкачыным небам такія багаты плён-ураджай, які збіраўся не адно дзесяцігоддзе? Так, належала падбаць пра завяршэнне выдання сваёй асноўнай працы. Яшчэ 25 студзеня 1919 г. з вуліцы Вясэлай у Менску ён даслаў ліст у Вільню (Антону Луцкевічу?):

«...Мне необходимо напечатать 3-ий вып[уск] III-го тома «Белорусов»: «Литература на белорусском народном языке», т.е. о писателях XIX и XX в. В Минске это сделать почти невозможно за неимением подходящей бумаги да и свободной типографии. Нельзя ли это сделать в Вильне? Книга будет листов 25 по 16 страниц, набор корпус в 42 строки по 6 1/4 квадратов ширины. Формат и приблизительное качество бумаги можно видеть из прилагаемого образца. Деньги на покупку бумаги могу доставить немедленно; набор и печать будут оплачиваться по желанию типографии или в известные промежутки, или по окончании всего труда. Издание это казенное Академическое, в количестве всего 630 экз., для чего потребуется бумаги не более 16 стоп двойных. Корректуру самым аккуратным образом буду читать я сам и доставлять из Минска немедленно. Шрифты нужны: русский, польский и белорусские знаки Ў — Щ, а также чеш-

ские С, Ж, Ш. Все печатание желательнo закончить до лета. Вот я бы просил Вас снестиcь с соответствующей типографией (Кухты?) и просить без замедления представить мне смету».

Адказ Антона Луцкевіча невядомы. Але ў гісторыі беларускай культуры вядома, што нават папярэдні, 2-і выпуск апошняга, III-га, тома выйшаў у Петраградзе толькі праз два гады («Старая западно-русская словесность» 1921).

«После рассмотрения белорусской устной словесности, хранителем которой со времени ее возникновения и до сих пор является простой народ, составляющий корень и основу белорусского племени, переходим к старой западно-русской письменности. Творцом ее был по преимуществу средний, интеллигентный класс общества: мещане, духовенство, мелкопоместное дворянство; высший класс (магнаты-помещики, епископы, митрополиты) больше являлись меценатами литературных деятелей, но иногда и сами выступали в качестве писателей, особенно в период полемики по религиозным вопросам. Образованный класс оказался менее устойчивым в хранении своего умственного богатства: в погоне за благами мира, под напором более крупных цивилизаций, а иногда и просто физической силы, он растратил свои сокровища, считая их малоценными величинами».

Вось гэты скарб упершыню і сабраў на агледзіны Карскі пад адной вокладкай. Ва ўступным раздзеле «Выступление народного языка в Западной Руси в роли литературного органа» пададзена агульная характарыстыка «заходнерускай пісьменнасці», якая ўзнікла на беларускай тэрыторыі. Шмат увагі ўзыхана Скарынаўскім кнігам, высокая ацэньваецца пераклад асветнікам Бібліі на родную мову, асвятляецца біяграфічны лёс першадрукара, падкрэсліваецца самастойны пачатак кнігавыдавецкай практыкі Францыска Скарыны на нашых землях і наогул у славянскім свеце. Не застаецца незаўважанай Карскім дзейнасць іншых сучаснікаў і наступнікаў тытана беларускай думкі ў «залатую эпоху» (пераклады Васілія Цяпінскага, развагі Іаана Златавуста, казанні Стафана Зізанія, «беседы Макария Египетского»). Разглядаюцца летапісныя помнікі, «записки современников» (дзённік Хведара

Еўлашоўскага, лісты Філона Кміты-Чарнобыльскага, прмова Івана Мялешкі)... Чытаеш і фізічна адчуваеш: з Карскага вырасла ўсё сучаснае беларускае літаратуразнаўства. Гэтаксама як і мовазнаўства. «Даўшы ў сваім III-м томе манаграфіі грунтоўны нарыс развіцця беларускай літаратурнай творчасці, пачынаючы ад яе вытокаў (ад вуснай народнай творчасці) і да апошніх год, Карскі заклаў асновы беларускай навуковай фалькларыстыкі і літаратуразнаўства і гэтым пакінуў глыбокі след у гэтых галінах нашай філалогіі» (Апанас Цыхун).

Апошні выпуск апошняга тома «Белорусов» — Художественная литература на народном языке — пабачыў свет ў апошні месяц 1922 года ў колькасці 600 асобнікаў з бласлаўлення неадменнага сакратара Расійскай акадэміі навук С.Ольденбурга. Зрэшты, сёмы том «Беларусаў» мог выйсці значна раней, аднак хада рэвалюцыйных падзей перавярнула свет дагары. І трэба мець мужнасць, настойлівасць, вытрымку і цярдлівасць Карскага, каб давесці сваю вялізную працу да заканчэння:

«Автор настоящего труда свои собирания произведений народной поэзии начал с 1884 г.; но попытку сделать сводку всего написанного по этому предмету дал только в III т., вып. 1 «Белорусов» (М.1916). Старой западной письменности им посвящен вып. 2 (Пгр. 1921). Настоящий очерк литературы на народном белорусском языке составлен еще четыре года тому назад; даже приступлено было в Вильне к печатанию этого выпуска. Но по несчастной доле, присо- савшейся ко всему белорусскому, и по недалновидности, а может быть и злой воле некоторых местных деятелей никак не удавалось подвинуть этого издания в период разных оккупаций, хотя для него и были отпущены средства. В 1919-1920 годах удалось лишь кое-что (около одной пятой части всех очерков) напечатать по-белорусски на страницах газеты «Звон» и «Беларусь», издававшихся в Минске. Полностью весь 3-й том «Белорусов» увидел свет только при поддержке Отделения Русского языка и словесности Российской Академии Наук, которому автор и выражает свою искреннюю благодарность».

У томе прааналізаваны шляхі станаўлення новай беларускай літаратуры ад канца XVIII ст. да самых апошніх дзён перад выхадам кнігі. Здзіўляе здольнасць аўтара адным сказам даваць характарыстыку складаным творчым натурам («Ольгерд Обухович — из прогоревших помещиков, одно время был учителем Кальвинской гимназии в Слуцке»). Часам характарыстыкі трапляюцца больш разгорнутыя, але па-ранейшаму насычаныя інфармацыяна. Так, уводзячы ў аналі гісторыі беларускай літаратуры імя Міхала Баброўскага («...Наконец, нельзя не упомянуть еще об одном белорусском деятеле и писателе половины XIX века, протоиерее Михаиле Бобровском. Имя его связано с Виленским университетом, где он состоял ординарным профессором на богословском факультете в числе нескольких других белорусов. Бобровский руководил белорусским кружком и собирал разные материалы по программам, им выпущенным... М.Бобровскому принадлежит и «*Krótkie zebranie*» 1835 сильно испорченное польской католической цензурой»), аўтар не ўстрымаўся ад падрадкавай заўвагі: «Мне неизвестно, что вызвало нижеследующую характеристику М. Бобровского, сделанную в официальном представлении в Министерство тогдашним ректором Виленского университета Пеликаном: «сей зловредный священник был уже в 1824 г. вместе с Лелевелем исключен из университета за дурной образ мыслей и преступныя свои действия... все его действия, поступки и связи показывают человека злого, неблагодарного...» (ср. «Русское богатство» 1909, № 11, стр. 66). Не находится ли эта характеристика в связи с руководством белорусским кружком?»

Часта ловіш сябе на думцы, што такі шырокі, аналітычны пералік аўтараў, пераважна малавядомых, можна сустрэць толькі на старонках Карскага: Беларус Язэп, Бржэскі Міхалюк, Буйло Эдвард, Валуш Язэп, Вартавы Паўлюк, Вехаць Захар, Гаротны Адам, Гаротны Язэп, Дубровік З., Жакоўскі Р., Жыгалка А, Каласун Тышынскі А., Каравай Павал, Мяцёлка Міхась, Небарачэк Мікіта, Нядольны Геля, Сявец Якім, Таўрус Цюпа Юзік, Цягуновіч Адам, Шворан Саўка, Шыmanoўскі Ст., Яцкевіч Модэст. Шматлікія персаналіі, уведзеныя Я.Карскім у літаратуразнаўчы зваротак, меліся скласці матэрыял для будучага слоўніка беларускіх пісьменнікаў.

Ды ў жыцці склалася ўсё іначай. Да трагічнага.

«Сёмая кніжка «Беларусаў» Я.Карскага, нягледзячы на магічны ў народным уяўленні лік сямёркі, церабіла свой шлях надта няпроста і пры жыцці вучонага прынесла яму, напэўна, больш засмучэння, чым радаснай утрапёнасці ад завяршанай працы. Як ніводнаму з ранейшых, гэтаму тому быў наканаваны цяжкі лёс уваходжання ў жыццё — ад праблемы з надрукаваннем да праблемы ўспрыняцця яе тагачаснай грамадскасцю» (*Ігар Жук*).

У тым ёсць доля віны і самога акадэміка. У пасляслоўі апошняга тома Карскі выступіў не столькі ў іпастасі выдатнага навукоўца, колькі палітыка. А ў палітыцы, як вядома, раздаваць праўдзівыя прагнозы складана нават прафесіяналам.

Па глыбокаму перакананню акадэміка, беларускі рух «с самого своего зарождения (Богушевич), как это отчасти было замечено и у некоторых старых белорусских писателей (Верыга, Кондратович, Коротынский) из поляков, в известном круге своих представителей (обыкновенно католиков) питало сепаратистические тенденции. Для того, чтобы отвлечь внимание недальновидных читателей от главной цели своих стремлений более умные вожаки движения прибегали к импонирующим средствам, могущим льстить местному патриотизму: пытались создать из белорусов особую славянскую, отличную от русских нацию; старались подчеркивать «славное прошлое» Белорусского народа; выдвигали своеобразные особенности языка белорусского, избегая и преследуя название его наречием и видя в нем также не русскую разновидность».

Належыць з жалем прызнаць: у сёмай кнізе «Беларусаў» Яўхім Карскі «больш, чым у якіх іншых тамах сваёй капітальнай працы, дапусціў недакладнасцяў, а то і памылковых уяўленняў. Але яго памылкі — памылкі вялікага вучонага і іменна ў гэтым сэнсе нясуць у сабе асаблівую карысць. Наперакор выбранай для сябе афіцыйнай дактрыне аб «істинном общерусском происхождении» народа і культуры беларусаў Я. Карскі сцвердзіў нешта іншае: творчасць, народны дух унікальныя, іх каштоўнасць у тым і заключаецца, што яны — не падобныя і не паўтараюць суседзяў, ніадкуль не прывезеныя і не перасаджаныя штучна на родную глебу» (*Ігар Жук*).

Капітальная праца, здзейсненая тытанам навукі, перарасла ягоную асабістую, жыццёвую, хай сабе і волатаўскую плоць. А тым

больш уласныя палітычныя прыхільнасці, погляды.

Хаця... Ці стала сёмая кніга «Беларусаў» завяршэннем усёй працы, якая паўставала перад пільным і прагным да стваральнай працы поглядам навукоўца? Ясна, што не. Пра гэта выразна сведчыць кожны сказ прадмовы да апошняй кнігі гіганцкага даследавання: «Расставаясь с «Белорусами», автор далёк от мысли, что указанными работами всё исчерпано по языку и словесности этого племени». Буйнымі абзацамі-блокамі аўтар накідаў план-праспект будучай працы для наступных пакаленняў. Ён акрэслівае шырокую праграму дзейнасці ў галіне мовазнаўства, паказвае на неабходнасць зрабіць дыялектны атлас жывой рускай, беларускай і ўкраінскай моваў, звяртае пільную ўвагу на неабходнасць выдання поўнага слоўніка беларускай мовы і складання поўнага слоўніка беларускіх пісьменнікаў. Чацвёртым томам «Беларусаў», на думку вучонага, павінен стаць «Слоўнік беларускай мовы».

Ды надыходзіла ўжо іншая эпоха, даваўся ў знакі таксама і ўзрост. Трагізм існавання павялічваўся ўсведамленнем разрыву паміж уласным светапоглядам і запатрабаваннямі часу, роднага народа, што прагнуў здзейсніць прарочае «людзьмі звацца», каб апрануцца ў свае, не з чужога пляча пазычаныя, дзяржаўныя шаты.

Хоць яшчэ адгукаючыся на покліч роднай зямлі, які крынічыў энергіяй культурна-нацыянальнага адраджэння і вымагаў стварэння ў краіне вышэйшай навуковай установы, Яўхім Карскі ў Петраградзе разам з Уладзімірам Пічэтам у Маскве і Язэпам Дылам ў Менску выпрацоўваў статут будучай арганізацыі. І так паўстаў Інстытут беларускай культуры. Апроч таго, Карскі зрабіў ахвярны ўчынак: без жалю падараваў усё жыццё збіраны з заашчаджанага рубля свой каштоўны кнігазбор нованароджанаму беларускаму універсітэту (вось чыё імя павінна насіць сёння вышэйшая навучальная ўстанова сталіцы!). Ён нават звярнуўся да блізкіх калег, просячы падтрымаць ягонае, фактычна, дзецішча. У лісце да акадэміка Аляксея Сабалеўскага 13 жніўня 1921 г. Карскі пытаўся: *«В Минске организуется центральная библиотека при институте Белорусской культуры. В ней будут книги не только по белорусоведению, но и по другим наукам. Мне поручили спросить Вас, не продадите ли им Вашу петроградскую библиотеку, которою Вы все равно сейчас не*

можете пользоваться. Ваше собрание в Минске принесло бы пользу и нарождающемуся там университету».

Працяглы перыяд Карскі займаў пасаду дырэктара Музея антрапалогіі і этнаграфіі Расійскай Акадэміі навук у Ленінградзе. Ды савецкая ўлада чым больш умацоўвалася, тым менш мела патрэбу ў сапрадных навукоўцах. У верасні 1930 года падчас новых выбараў дырэктараў акадэмічных устаноў, якія ўваходзілі ў АДДзяленне грамадскіх навук, вучонага датэрмінова вызвалілі з пасады (хаця летась, у 1929 годзе, Чэшская Акадэмія Навук абрала Яўхіма акадэмікам).

Бясспрэчна, тут зноў спрычыніўся нораў незалежнай натуры Карскага. Незадоўга перад тым ён афіцыйна звяртаўся да кіраўніцтва Акадэміі, каб тое ў сваю чаргу апрагэставала «неапраўданыя паводзіны мытні», што хамскі ўскрывала бандэролі, дасыланыя акадэміку калегамі-славістамі з-за мяжы:

«В последнее время ... две книги — одна в конце мая из Праги Чешской, другая 6 июня из Варшавы — доставлены мне почтальоном досмотренными в таможене и опечатанными там же (первый пакет — оттиск моей статьи из журнала «Slavia», второй — книга Огиенко «Костянтин і Мефодій», Варшава, 1928). За первый пакет вместе с доставкой почтальоном на дом взыскали 66 коп., а за второй — 96 коп. Как можно видеть из прилагаемых документов, таможенные взыскания ничем не оправдываются. Академический устав (§§ 67—69) подобные стеснения всячески устраняет от академиков. Вследствие изложенного прошу заявить протест Управлению таможни по поводу неправильных и ничем не оправдываемых взысканий».

Карскаму рупіла не пра грошы, не пра капейкі. Хадзіла пра іншае, высокае, назва чаму — прынцып. (Нават у часы царызму, згодна 374 артыкулу паштовага статуту, усялякія пасылкі, адрасаваныя на імя Акадэміі Навук і здадзеныя ў паштовыя канторы, карысталіся дармовай перасылкай).

Але яшчэ больш да пераследаў слыннага акадэміка спрычынілася савецкая рэчаіснасць, калі публікацыямі ў менскай «Звездзе», а потым і сталічнай «Правде», у здзекліва-пагардлівым тоне была высмеяна

навуковая вандроўка Карскага па славянскіх краінах («паслядоўнасць у акадэміка Карскага — поўная, хоці і даволі дзіўная ў нашых умовах. Прысутнічаць у Белградзе на ўрачыстасці чарнасоценцаў; велічаць Львоў рускім горадам; усхваляць рэжым Пілсудскага за прыгнёт беларусаў, і лаяць савецкі ўрад Беларусі за нацыянальную палітыку — усё гэта цалкам паслядоўна калі не для савецкага навуковага работніка, дык для былога вернападданага рэктара імператарскага Варшаўскага ўніверсітэта»).

Ад слова горш балюча, чым ад рук. Найбольшай «мастацкасцю», гэта значыць з'едлівай фельетоннасцю, бессаромнай падтасоўкай фактаў вызначаўся артыкул журналіста «Правды» Міхаіла Кальцова (псеўданім Мойшы Фрыдланда). «У былыя часы, пры знакамітым царскім міністру асветы Касо, Карскі быў рэктарам Варшаўскага ўніверсітэта, што з'яўляўся галоўным асветным цэнтрам прымусовага абрусення...» . На першы погляд яно так, але паводле сямейнай легенды, пераабраны на новы тэрмін рэктара ў 1908 годзе, Карскі неўзабаве адмовіўся ад гэтай пасады якраз у знак пратэсту супраць самавольства рэакцыйнага міністра Касо.

Паклёп як вуголле, калі не абпаліць, то запэцкае. Спрабуючы апраўдацца, не паддацца маўкліва цкаванню, Карскі ў сваім звароце ў рэдакцыю «Правды» нагадае: «При Кассо я уже был в отставке.» Але ў вялікай краіне крыўда аднаго чалавека-шрубкі не бралася на вагу. Нават у званні акадэміка. Адказ не надрукавалі.

Рана загаіцца, а ліхое слова ніколі. Нават сэрца такіх асілкаў як у Яўхіма Карскага не вытрымлівала несправядлівых удараў, абылгання і фальсіфікацыі. Яно спынілася 29 красавіка 1931 года, калі савецкую імперыю ўжо ахапіла прадчуванне крывавай чумы.

* * *

Спадчына Карскага непараўнальная сярод іншых ягоных шматлікіх калег, імя якім — славісты.

Многія яго даследаванні з'явіліся асновай, трывалым падмуркам для беларускага мовазнаўства. І гэта трэба быць расійскай калоніяй, каб да пачатку XXI стагоддзя так і не перавыдаць на Беларусі усю спадчыну знакамітага карыфея славістыкі. Дык пра якое асэнсаванне,

усеабдымнае і глыбокае, можа ісці гаворка? Толькі пра павярхоўнае знаёмства.

Калумб беларусазнаўства яшчэ чакае свайго сапраўднага біёграфа і даследчыка.

«Не думаў заснавальнік беларускага мовазнаўства і філалогіі Яўхім Карскі, ні яго дзядзька Іван Карскі, што іх родная Лаша трапіць у лік перспектыўных, што яна пазбавіцца ад людзей, зняме. Закрыта школа, што насіла імя акадэміка Я.Ф.Карскага, ліквідаваны мемарыяльны музей. У былой школе, з мемарыяльнымі дошкамі на сценах, жывуць нейкія людзі. Не звініць школа, як раней, дзіцячымі галасамі. Усё знямела, прыціхла...»

Не дай Бог, каб і ўвесь наш народ напаткала доля, што і радзімую вёску Карскага. Немата.

Але дакуль будзе жыць мова, наогул пісьменства, працы Карскага будуць сведчыць за нас і пра нас пад любым найменнем — беларусаў, крывічоў, літвінаў, русінаў, паляшучоў, тутэйшых, чарнобыльцаў. Бо вучоны уласным лёсам задэманстраваў: няма такога імя, якое нельга ўславіць; без розніцы, ці ходзіць пра выбар асобнага чалавека ці найменне цэлага народа (абы, як кажуць, у печ не пхнулі). Сведчыць не адно стагоддзе-тысячагоддзе. Пакуль не згасне сонца. Сонца, якое праз хмары цёмныя праглянула над нашаю ніваю.

І адзін з магутных жыццядайных промняў, што насамрэч увасябляе свечач навукі на беларускім небасхіле, завецца Яўхім Карскі.

2001

Зямля кенатафаў

*Трохмоўная «Новая Зямля» Якуба Коласа
ў кантэксце нацыянальнай гісторыі*

Чэславу Сэнюху

Зямля для народа, як глеба для дрэва. А літаратура кожнай краіны, яе культура — плён гістарычнага развіцця нацыі. Пры ўмове, калі ён назапашваецца, а не марнуецца з веку ў век. Бо толькі на сваёй (роднай!) раллі пачуваешся, як на камлі.

Беларуская зямліца, гэтае, як мовіў наш несмяротны Мацей Бурачок (*alias* Францішак Багушэвіч; 1840-1900), «зерне ў гарэху» Вялікага Княства Літоўскага ў складзе Рэчы Паспалітай, разарваная грабежніцкімі падзеламі і перадзеламі 1772, 1793, 1795 і 1807 гадоў паміж Аўстрыяй, Прусіяй і Расеяй, апранутая ў XIX стагоддзі царызмам у шчыльна зашпілены казённы шинэль (з смеху вартай забаронай называцца «Беларуссю»), прымушаная па першым узмаху палкавога тамбурмажора аддаваць дзяцей у праклятыя рэкруты, сустрэла XX стагоддзе славянскай нявольніцай-парабчанкай, не стварыўшы панарамных мастацкіх паэтычных палотнаў на афіцыйна забароненай расейскай імперыяй мове і заставалася ў славянскай сям’і найбяднейшай. Не, не з прычыны абрыдлай да аскаміны ўяўнай «забітасці» беларускай; быццам жылі мы цішэй вады, ніжэй травы. Зусім не! Проста з мінулага над берагамі нашых верных рэк — Нёмана, Дняпра, Дзвіны, Бярэзіны, Віліі, Гайны, Лані, Прыпяці, Росі, Свіслачы, Чорнай Ганьчы, Шчары, Ясельды... ды адзінаццаці тысяч азёраў, дваццаці тысяч рачулак заставалася нашчадкам разам з казкамі і легендамі пераважна іншае: палыновыя прагорклыя папялішчы; сірочыя расстайныя слёзы. апаганеныя магілы. Бегам чарговага змагарнага XIX стагоддзя нашых суайчыннікаў у Сібіры апынулася больш чым іншых прадстаўнікоў еўрапейскіх народаў разам узятых — горкая плата за дзесятак вы-

звольных паўстанняў-інсурэкцый-рэвалюцый, няспынную дзейнасць шматлікіх патаемных таварыстваў-братэрстваў, скіраваных канкрэтна супраць расейскай акупацыі (1812, 1823-1824, 1830-1831, 1833, 1838, 1846, 1849, 1855, 1863-1864...).

Ссылалі, рэч ясная, лепшых. А насылалі генералаў прыбалдоўных, як бліскуча паказаў той самы Францішак Багушэвіч беларускамоўным (выключны для XIX стагоддзя выпадак) апавяданнем «Тралялёначка» (Кракаў, 1892). Прыбалдоўныя развальвалі эканоміку Беларусі, марнавалі зямлю («Гаспадарка ў яго там ішла кепска: мы сеем ужо на зіму, а ён сабе касіць зачынае; мы на зіму аром, а ў яго зажынкі...»). Прыбалдоўных большала, Радзівілаў менела — вось і ўсе «грамадска-палітычныя змены» на Беларусі апошніх стагоддзяў. У такіх варунках цяжка рэнегераваць звычайны прыплод людскі. А тым больш — таленты. Бо ў выніку шматгадовага паярэмляння пачалася падмена, раскраданне духоўных нацыянальных каштоўнасцяў, спаконвечных традыцый. Адно з нешматлікіх, што пераходзіла да нашчадкаў нязменным, продкаў запавет: «паміраць збірайся, а жыта сей». Таму паленае-перапаленае, патаптанае-ускапычанае талкавіска ўпарта рэгенеравала. Быццам разумела, як важна палавець коласу, роднаму слову не ў сібірскай адвечнай стыні, не над Сенай ці за Ла-Маншам, не пад Монтэ-Касіна або ў чылійскіх Андах, а на ўласнай раллі, дзе такое серабрыстае жыта расце.

Нарадзіўшы напрыканцы XVIII стагоддзя славянскага генія Адама Міцкевіча (1798—1855), прыёманскія выбітыя палеткі зачалі і спарадзілі на трэці лістападаўскі адвечорак 1882 года, пасля дня Усіх Памерлых (Дзядоў), яшчэ аднаго Міцкевіча: Кастуся, сына Міхала Казімерава і Ганны з Лосікаў (Лёсікаў). Паводле сямейнай легенды, тым вечарам ляснік Міхал Міцкевіч упоцемках вярнуўся з абходу, прынесшы з радзівілаўскіх пушчаў парку позніх баравікоў. Яно нядзіва ўпаляваць такое ў дзень святога Губерта, патрона заўзятага племя паляўнічых! Продкі ж паэта — спрадвечныя сяляне. Да слова, каталікі па-мячу і па-кудзелі: пераведзеныя ў праваслаўе ў 1866 годзе; у «мураўёўскай» Беларусі тагачасныя «воссоединения» сялян з «істинной верой» адбываліся цэлымі ваколіцамі; яно мо і лепш «добраахвотна» перайсці, чым усёй вёскай па этапу ў сіберную старану пайсці — разважыла-спанатрыла Мікалаеўшчынская грамада.

Вось як пра тое прамаўляюць дакументы.

*Его Высокопреосвященству
Высокопреосвященнейшему Михаилу,
архиепископу минскому и бобруйскому
и разных орденов кавалеру*

*Станьковского благочинного
Рапорт*

Жители местечка Минского уезда Николаевщины крестьяне-собственники в числе 279 душ мужского пола и 279 душ женского пола и крестьяне казенные в числе 66 мужеск[ого] и 67 женского, а всего в числе 691 души, с 15 по 28 текушего июля присоединились к православной церкви и в выданных подинсках на непоколебимое пребывание в православии просят, чтобы костел их со всеми годными для православной церкви и вещами и иконами был обращен в православную церковь и при оной открыто было народное училище. Местечко Николаевщина находится на границе Минского уезда с Игуменским и Слуцким среди населения католического, от м. Новосвержна отстоит в 8 верстах. Костел в нем деревянный, крепкий, построенный престолом на восток, снаружи благолепный, о двух куполах, годный к переделке на православную церковь.

Почтительнейше донося о сем вашему высокопреосвященству, честь имею покорнейше просить милостивейшего архипастыря сделать распоряжение: 1) о самоскорейшем обращении Николаевщинского костела в православную церковь и надлежащем внутреннем устройстве оной, 2) чтобы в м. Николаевщине, где присоединилось к православию 691 душа и не осталось ни одного католика, открыт был православный приход и назначен был священник с надлежащим обеспечением, 3) чтобы ксендзовский дом с хозяйственными службами и костельно[ю] землю отдан был в ведение приходского священника, о присылке которого усиленно просят новоприсоединенные прихожане, и 4) чтобы в м. Николаевщине открыто было народное училище.

*Благочинный священник Петр Трусовский
№ 429 Июля 30 дня 1866 года*

Рэзалюцыя архірэя — таропкая але чытэльная:

«2 августа. Консистерия изготовит отношение к г[осподин] у губернатору, прося распоряжения о передаче Николаевщинского костела со строениями и угодьями в православное ведомство, об устройстве оно[го] в православную святыню, об учреждении прихода и училища изготовить к завтраш[нему] дню».

Спяшаліся, каб і сяляне не перадумалі, і нябёсы не абурьліся гвалтоўнай падступнасцю.

Коласам жытнёвым тутэйшым, міфічнай птушкай-фенікс гадаваўся пакрыёма ў Радзівілаўскай Мікалаеўшчыне сын лесніка (у абсалютнай «адзіноце», як згадае праз гады сам паэт пра маленства ў леснічоўках). Ды што ў лесе родзіцца, то хаце кожнай згодзіцца. У заграбленай беларускай хаціне, выстуджанай жудаснымі секвестрамі і канфіскацыямі, рэкрутчынай і праклятым сібірам не хапала ўласных Міцкевічаў-песняроў, слынных у свеце, здольных «кінуць жальбу нашу ў неба — Няхай неба ўскалыхнецца!» (Якуб Колас. «Месяц»). Паўстагоддзе перад тым, пакутваючы над лёсам тутэйшага забранага краю, слынны фамільят-папярэднік Адам Міцкевіч у распачы звяртаўся да самога Бога: «*Odezwij się, bo strzele przeciw Twej naturze!*» («Імправізацыя» у III частцы «Дзядяў»).

І прынёманская плодныя палеткі паўтарылі непаўторнае.

Зрэшты, гэты край заўсёды быў годны называцца Зямлёй Волатаў.

Кожная глеба, дай толькі ёй догляд, «сама сабою родзіць спачатку зеляніну, потым колас, потым поўнае зерне ў коласе». Так сказана ў адным з біблейных новазапаветаў. Святое пісанне складаецца (у хрысціян) з 50 кніг. Вялікі пясняр Кастусь Міцкевіч, які ў гісторыі беларускай літаратуры застаўся пад біблейным і адначасова зямным псеўданімам — Якуб Колас, магчыма, працягнуў бы працу над сваім шэдэўрам — паэмай «Новая зямля», распачатай у царскім астрогу (1911), калі б не трагедыі канца 1920-х—пачатку 1950-х. (Да слова, вялікі Гётэ рупіўся над несмяротным «Фаустам» больш трох дзесяцігоддзяў). Але тады, калі 5 студзеня 1923 года 40-гадовы пясняр паспеў скончыць сваё паэтычнае палатно пра Зямлю на сімвалічнай XXX-й песні «Смерць Міхала», ён не памыліўся: колішняя асабістая сямейная трагедыя прарочыла агульнанацыянальную. Такі непамыс-

ны, на першы погляд, нелагічны фінал ліра-эпічнай паэмы толькі недасведчаным у беларускай гісторыі падасца недарэчным.

Мастацкая інтуіцыя — блізнятка палітычнаму прагнозу. Бальшавікі ўжо рыхтавалі смеротныя выракі на тысяч беларускіх Міхалаў. Таму беларускую Калевалу, ледзьве толькі народжаную, тутэйшыя «камуністыя» сустрэлі ў штыкі, намагаючыся загнаць на музейныя паліцы, адводзячы ёй месца побач з адвечнымі лапцямі, саматканымі посцілкамі ды нікому не патрэбнымі, на нішто няздатнымі (у іх уяўленні) народнымі песнямі.

Тут варта ў некалькіх штрыхах аднавіць грамадска-палітычную і літаратурную атмасферу 1923 года, калі выйшаў у свет поўны тэкст беларускага паэтычнага эпасу. Паводле даследаванняў Уладзіміра Конана, афіцыйная прапаганда сустрэла твор прахалодна. Нядзіва. Яшчэ напярэдадні, увосень 1922 года, тагачасны сакратар ЦК КПБ В. Кнорын у шэрагу «звяздоўскіх» артыкулаў называў адраджэнскі пафас Янкі Купалы і яго літаратурнай школы «дробнабуржуазным народніцтвам», а яго носьбітаў — «банкротамі», якія не здолелі «перабудавацца», паколькі для іх застаўся чужым пралетарскі пафас класавай барацьбы супраць «буржуазіі і дробнабуржуазнага» сялянства. Ва ўяўленні бальшавікоў беларускія літаратары — мерцвякі, што гародзяць шлях да светлага камуністычнага заўтра (адзін з кнорынскіх артыкулаў меў заглавак «Мертвый хватает живого»).

Гэтак распачыналася ў нас «напастоўская» крытыка (ад расійскага часопіса «На посту», пазней «На літаратурном посту», якія набылі сумную вядомасць пагромнымі выступленнямі супраць усяго таленавітага ў рускай літаратуры). Беларускі публіцыст Лявон Жыцень (пад гэтым псеўданімам хаваўся заходнебеларускі бальшавік, сакратар Гарадзенскага падпольнага камітэта КПЗБ Леапольд Родзевіч) заклікаў да чуйнасці, патрабуючы па прыкладу рускіх «напастоўцаў» заняць пазіцыю «наглядчыка і абаронцы пралетарскай ідэалогіі». І, на прыкладзе «Новай зямлі» Якуба Коласа, задэманстраваў класавую пільнасць. На ягоную думку твор гэты, адсталы і архіўны «як з ідэёвага боку, так і па форме». Адсюль выснова: належыць назаўжды «развітацца з устарэўшай «Новай зямлёй», прачытаўшы якую, «ставім яе з даволі несамавітым настроем на паліцы для кніг побач з Шэйнам ці Федароўскім — вось так, на ўсякі выпадак». «Крытык-напастовец

хацеў спісаць у архіў і народную творчасць і Коласавую народную паэму» (Уладзімір Конан).

Як ідэолага старазаветнага перажытку, уласніцтва, супраць якога і быў зроблены нядаўні кастрычніцкі пераварот, Якуба Коласа ўжо праз тры гады паспрабуюць распяць, пабіваючы камянямі абвінавачання па так званай справе Юркі Лістапада на Случчыне. А праз дзесяцігоддзе — чарговае выпрабаванне: «6 лютага 1938 года ў доме Якуба Коласа шукалі зброю, пісьменніка прымусілі ўзняць рукі і стаць тварам да сцяны». Як перад расстрэлам.

Так і жылося. З паднятымі ўгору рукамі, з чаканнем літасці ад гвалтаўнікоў. Аднак, згадваючы мінулае стагоддзе без гучных паўстанняў на нашых землях, мы можам паўтарыць, схіліўшы галаву перад продкамі: *Gloria invictis!* За створанае ды пакінутае папярэднікамі нам у спадчыну — Слава непераможным!

У тыя нялюдзкія дзесяцігоддзі Коласаўская «Новая зямля» ўспрымалася, дастасуючы словы іншага беларускага класіка пра ўласную творчасць, як «пераможны гімн сярод крыжоў, магіл» (Янка Купала). Сярод родных крыжоў і пустых магіл. Успрымалася, нібы біблейная кніга першымі хрысціянамі з выразным «поглядам на Сусвет як на жывы твор Бога» (Уладзімір Конан). Аднак любая рэлігія прагрэсу, камуністычная ў тым ліку, неміласэрная да мінулага. У XX стагоддзі па нараджэнні Хрыстовым цэнтурыёны «чырвонай імперыі» імкнуліся вытрусіць нанёт не толькі дух — веру продкаў, але панявольіць іх нашчадкаў фізічна, зганяючы падданых у калгасныя камуны. У «неабсяжнай і самай шчаслівай» краіне СССР абясцэньвалася боскае прызначэнне чалавечага жыцця. А што казаць пра гаспадаранне на ўласным загоне?! Бо ўжо ні палеткі над распалавіненай Рыжскай дамавай (1921) нашай хатняй рэчкай Нёман («Чуў ты смутак горкай долі // Свайго сына-мужыка, // Чуў не раз у пустым полі // Плач і слёзы бедака»), ні, па вялікаму рахунку, сама беларуская культура, як і дзесяткі іншых, не патрэбны былі ў постраманаўскай імперыі: 1/6 частка планеты Зямля, трэцяя па ліку ўдалечыні ад Сонца, круцілася вакол уласнай восі маркса-леніна-сталіна, пракладаючы жажлівы камуністычны троп у Галактыцы зямлян. Гэты Крывавы Шлях доўга яшчэ будзе пазнавацца па рэках крыві і мільёнах нявінных ахвяр «Колькі талентаў звялося, // Колькі іх і дзе ляжыць // Невядомых, не-

прызнаных, // Не аплаканых нікім, // Толькі ў полі адспяваных // Ветру поўвістам пустым!» (Якуб Колас. «Сымон-музыка»). Пазбаўленых паэтавага завету, як апошняга ўседаравальнага «Амэн»:

*У тваіх палях пазычыць сіду,
У тваёй зямлі сысці ў магілу...*

Так у XIX-XX стагоддзях край волатаў ператвараўся ў зямлю кенатафаў. Зямлю пустых магіл-курганоў. Мільёны сыноў і дачок не вярталіся на Бацькаўшчыну на апошні спачын...

Пустагрудая Беларусь...

Нездарма на Дзяды пад стрэхамі хацін на гэтай спакутаванай зямлі «малітва за памерлых» у вуснах спрацаванага гаспадара прамаўлялася не толькі ў памяць «дзядоў, прадзедаў, бабак, прабабак, татулек і матулек родных, татулек хросных і матулек хросных» ды «бабулі пупарэзнай». Поруч з сваякамі-крэўнымі ў даўжэзным пашанотным спісе продкі нашыя абавязкова паміналі таксама «зяблых, мёрзлых, у чужую зямлю заведзенных, заключаных, зацюрэмных»... Нават бліжэйшых сваякоў Якуба Коласа, дзядзьку па-кудзелі Язэпа Лёсіка (слынны беларускі мовазнаўца) ды роднага жончына брата Алеся Каменскага (швагра забіралі ўначы з 5 на 6 лютага 1938 года ў прысутнасці паэта), — арыштавалі і рэпрэсавалі.

Хто сказаў, быццам пустая труна лягчэйшая, чым з нябожчыкам? Ці сляза падлеткаў, пазбаўленых апошняга бласлаўлення з родных вуснаў, менш прапакое малечыя сэрцы скрухай і распаччу?

Гэтак сеялася горкае, чарнабыльнае, палыновае зелле звыроднасці. Словам, як вырвалася яшчэ напачатку XVII стагоддзя ў «прамове» смяленскага кашталяна Яна Мялешкі, за сваімі ды чужымі «баламутнямі нашынец выжывіцца не можа». І цяпер мы асуджаны на няўдзячную ролю сведак, калі ў 1990-ыя гады з'явілася магчымасць атрымаць ва ўласнасць надзел, хоць невялікі, ды свой, але ў розных кутках Беларусі прагучала: «А нашто мне гэтая зямля?!». З вуснаў не аднаго і не двух нашчадкаў спрадвечных сялян. Якія забыліся, што зямля — камель незалежнасці. Якія быццам ніколі не чыталі ўзвышана-афарыстычных радкоў:

*Зямля не зменіць і не здрадзіць,
Зямля паможжа і дарадзіць,
Зямля дасць волі, дасць і сілы,
Зямля паслужыць да магілы,
Зямля дзяцей тваіх не кіне,
Зямля — аснова ўсёй айчыне.*

Кола замкнулася. Кривавая чарнабыльная зямля стала непатрэбнай ды адыходзіць. Чаму? Пераемнік мастацкіх традыцыяў Якуба Коласа, народны паэт Беларусі Ніл Гілевіч як летапісец занатаваў у апошні год мінулага веку: «Дзе разбураюцца асновы ладу, // Усталяванага паміж людзьмі, — // Там немінуча ўсё ідзе к распаду». І адказ, выпакутаваны сучасным храністам, да вусцішнага ясны высновай:

*«А ўсё таму, што колькі ўжо вякоў,
Як нашу Бацькаўшчыну ў нас забралі».*

(Ніл Гілевіч. «Паланэз» Агінскага. 1999)

У такіх грамадска-палітычных і культурных варунках варшаўскі журналіст і літаратар Чэслаў Сэнюх пераклаў на польскую мову энцыклапедыю сялянскага жыцця, дзе ўвасоблены, геніяльна апеты ўвесь жыццёвы шлях беларуса. Ад калыскі да магілы.

*Эх, мілы край адвечнай мукі!
Пракляты будзьце, вусны, рукі,
Што на цябе ланцуг кавалі
І ў твар зняважліва плявалі!*

Гэтыя і іншыя строфы перакладчык пераасэнсоўвае ў новым кантэксце на новы лад, робячы Коласаўскі твор надзённым. Перакласці за 10 гадоў 11 000 радкоў — яно нямала. Невычэрпны вірлівы напор жывіла памятная размова ў лістападзе 1991 года ў коласаўскай Альбуці над Нёманам з народным пісьменнікам Беларусі Янкам Брылём (яшчэ адзін зямляк Міцкевічаў, хоць нарадзіўся ў далёкай Адэсе ў 1917 г.; род Брылёў паходзіць з Загор'я ля Міра). Прыгадаўшы, што «Пан Тадэвуш» ужо мае некалькі перакладаў на беларускую

мову, Брыль папракнуў польскую культуру ў тым, што на той момант духоўны пабрацім «Пана Тадэвуша», паэма «Новая зямля» не была перакладзена на польскую мову.

Такія размовы над Нёманам каштуюць дорага: прымушаюць задумацца над вечным.

Распачатым перакладам Чэслаў Сэнюх дыхаў штодзённа. Колькасць перакладзенага ад ліку 10 963 радкоў беларускага арыгінала паэмы-энцыклапедыі сталася для перакладчыка сэнсавым вымярэннем кожнага пражытага дня. Ужо ў 1992 годзе перакладчык адолеў песні: II ("Раніца ў нядзельку") і III. ("За сталом"). Да канца 1995 г. былі гатовыя тэксты: I ("Леснікова пасада"), VI ("Каля зямлянкі"), XXIII ("Панская пацеха"), VII ("Дзядзька-кухар"), X ("На панскай службе"), V ("Пярэбары"). У 1999 г. скончаны раздзелы: XX ("Каляды"), XIII ("Падгляд пчол"), XIV ("Дарэктар"), XXV ("Летнім часам"), XXVIII ("Дзядзька ў Вільні"; дагладжаны 27.06.1999 у Менску). Наступныя раздзелы шпарка пераклаліся ў 2000 годзе. Фінал усёй агромністай працы прагучаў 7 чэрвеня 2001 года перакладам песні XIX ("На рэчцы"). Як лірычны герой «Новай зямлі» летуценіў «баравіковымі» снамі, так Чэслаў часту знаходзіў патрэбную рыфму, хіба, і ў сне. Каб ранкам адно занатаваць высненныя, адчаканеныя радкі, у якія адліваліся родныя змалку вобразы і якія не заўсёды ўдавалася выкрышталізаваць у дзённым тлуме «панні Варшавы». Аднолькава, як шматлікія песні велічнай ліра-эпічнай паэмы высніў Якуб Колас у менскім турэмным «пішчалаўскім замку», калі ад 29-гадовага вязня адрываўся ягоны дух і на захадзе сонца, якое заковалася ў закратаваным праёме дзесь за Ракаўскім трактам, пакідаў сутоннем каменныя лёхі (хто з айчынных літаратараў толькі не «гасцяваў» ў тых скляпеністых «салонах», не ад Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча пачынаючы і не Вацлавам Ластоўскім заканчваючы!) ды крыляў у заповітныя прынёманскія далі. Лепш праз краты. Каб не сутыкацца лішнім разам у калідоры з турэмным наглядчыкам Пікулікам, які вераскліва падклікаў паэта: «Кін-сцін-цін!». Адкуль было ведаць вязню Міцкевічу, што мройлівыя сны пра родны кут расцягнуцца на чвэрць стагоддзя: 25 гадоў (1915—1940) «я бываў у Мікалаеўшчыне толькі ў мыслях ды ў сне», пачынаючы ад бежанскага «змушанага пераезду ў Маскоўшчыну».

Якуб Колас — першы значны сялянскі паэт Белай Русі. І калі «Пан

Тадэвуш» — шляхецкая аповесць XIX стагоддзя пра Літву-Беларусь, дык паэма Кастуся Міцкевіча «Новая зямля» — гімн-хваласпеў літвінскаму краю ў наступным XX стагоддзі. Спеў пра сялянскі рай. Апошні, зрэшты, мала чым розніўся ад намалёванага першым Міцкевічам, як мала чым розняцца кветкі і дубы, што стагоддзямі пазіраюць у срэбраводную плынь Нёмана. «Пан і мужык у калысцы аднолькава плачуць малымі...», — вывеў формулу агульналюдскага быцця класік суседняй, летувіскай, літаратуры Крысціёнас Данелайціс (1714—1780) у сваім палатне «Поры года» (1765—1775). Нездарма згаданы ўжо вышэй наш сучаснік, беларускі філосаф Уладзімір Конан назваў «Новую зямлю» эпасам, у якім «выяўлены духоўны сэнс беларускага нацыянальнага Космасу». А сучаснік Якуба Коласа, празаік Кузьма Чорны (псеўданім Міколы Раманоўскага, 1900—1944) парываўся адкінуць усе задумы, каб прозаі пераказаць «Новую зямлю» — невычэрпную скарбонку нацыянальных мастацкіх вобразаў...

*Мой родны кут, як ты мне мілы!
Забьць цябе не маю сілы!
Не раз, утомлены дарогай,
Жыццём вясны мае убогай,
К табе я ў думках залятаю
І там душою спачываю...*

На чытача з Англіі або Італіі, Нямецчыны ці Гішпаніі, нават на нашых суседзяў у Польшчы, Чэхіі, Славакіі — твор гэты, хіба, не будзе мець такой моцы ўздзеяння як на нас, з былых калоніяў расейскага царызму, адэпты якога па-ранейшаму адчайна стаяць на варце сваіх «горскіх» інтарэсаў.

З замілаваннем сустрэкаючыся на старонках паэмы з ГАСПАДА-РОМ — Дзядзькам Антосем, — усведамляеш найвялікшае злачынства нечалавечнай сістэмы, сталіншчыны. Яна здзейсніла непאпраўнае: перапыніла генетычную памяць цэлых пакаленняў, без якой немагчымы наступ зямной цывілізацыі. Без якой ніякія універсітэты, сельскагаспадарчыя акадэміі не вернуць ведання законаў зямлі, прыроды, што захоўвалі і перадавалі з пакалення ў пакаленне ў сканцэнтраваным выглядзе нашы продкі, Міхалы і Антосі, галоўныя героі «Новай

зямлі» — браты Міцкевічы («Снапы ў радочкі палажылі, // Так і дзяды яшчэ вучылі, // Каб каласы ды з каласамі, // А да прыялаў гузырамі»). Якуб Колас паспеў занатаваць для нашчадкаў воблік роднай зямлі перш, чым нам зрабілі ўсё, каб адбіць памяць пра яе. Карміцельку і апошні прыстанак прашчураў. Каб мы згубілі уяўленне пра «эстэтычную экзістэнцыю беларуса — бескарыслівае ўспрыманне свайго быцця» (Уладзімір Конан). Менавіта ў гэтым таленавіта увечненым, назаўжды жывым палатне колішняга «сялянскага раю», ператвораным каланізатарамі ў чарнабыльную духоўную пустэчу, эпічнасць створанага: былое не прамінула, не адышло ў нябыт. Бо Наша беларуска-літвінская ЗЯМЛЯ — гэта айчыннае прыгожае пісьменства, нацыянальная культура, якую можа спапяліць хіба што вечнае (угневанае) сонца над намі.

Толькі на такіх пакутных землях, як усходнеславянскія Беларусь-Расія-Украіна мог паўстаць светлы твор, што дачакаўся важкага трохмоўнага выдання пад адной вокладкай — шэдэўр, дзе чырвонай ніткай пралягла, галоўнай ідэяй пульсуе нязводная, да смерці, мара чалавека пра сваю зямлю, [Памятуй, чалавеча, на тья кары, // Як грэшнае цела тваё пакладуць на мары] даведзеная ў XX стагоддзі на ўсходняй славяншчыне да фантома, міражу ў пустыні, неадчэпнай мары — згадайма пошукі «безкалгаснай зямлі» Мікітам Маргунком у паэме Аляксандра Твардоўскага «Краіна Муравія» (1936; гэты расейскі класік паходзіў з Пачынкаўскага Загор'я на этнаграфічна-беларускіх землях Смаленшчыны).

Мала каму з творцаў дадзена за парогам «трэцяй маладосці», напрацягу сёмага дзесятка плённага жыцця так паслугаваць роднай зямлі, як Усявышні дазволіў і як распарадзіўся ўласным лёсам перакладчык паэмы Чэслаў Сэнюх. Ён нарадзіўся 9 ліпеня 1930 года на той самай прынёманскай Наваградчыне, зямлі Міцкевічаў, легендарнай зямлі волатаў (маці Стафанія, з уніяцкіх Смыкаў, паходзіла з наднёманскай вёсачкі Ваўкарэзь, што ў сямі кіламетрах ад Сэнюхавай радзімай Любчы; бацька Станіслаў, родам з Украіны, памёр увесну 1941-га ў канцлагеры пад Навасібірскам). Незгасальнай марай перакладчыка жыве прага, каб ягоная Беларусь перажыла Чарнобыльскую навалу ды стала ў XXI стагоддзі Новай Зямлёй у зорным суквецці іншых, Богам створаных народаў. «І ўгледзеў я новае неба і новую

зямлю; бо ранейшае неба і ранейшая зямля мінулі... І абатрэ Бог кожную слязу з вачэй іх...» (Апакаліпсіс; XXI).

Калі ў пачатку 2002 года да шырокага чытача ўпершыню выйдзе польскі пераклад «Новай зямлі» (завершаны 7 чэрвеня 2001 года; бадай, першы паўнаwartасны пераклад коласаўскага шэдэўра, бо чытаць па-польску ўмеюць не адны палякі, гэтаксама як ацаніць «wartасці» расейскага калектыўнага перакладу 1934-1949 гг. змогуць цяпер не толькі рускамоўныя, але і іншыя дасціпныя чытачы) — нам застаецца прычакаць заканчэння ў Лондане яшчэ аднаго — ангельскага перакладу спадарыні Веры Рыч).

Таму несмяротная паэма, якая да 120-годдзя Якуба Коласа выходзіць адначасна на трох мовах (і 13-ы раз асобным выданнем за ўсю сваю 80-гадовую гісторыю напісання) — наша паэтычная Біблія, візітка беларускай паэзіі XX стагоддзя. А Чэслаў Сэнюх, ганаровы сябра беларускага ПЭН-цэнтра — наш Францішак Скарына ў Польшчы, адзін з годных працаўнікоў, народжаных на абкарнанай беларускай зямлі. Лёс польскага перакладчыка Коласаўскага шэдэўра — з тых рэдкіх выпадкаў, калі, страціўшы рэпатрыянта паваяеннай Наваградчыны, 14-гадовага падлетка з Любчы над Нёманам, Беларусь прыдбала Чэслава Сэнюха ў XXI стагоддзі. На стагоддзі. Здзейсненаму ім перакладу жыць вякі. Як і самому коласаўскаму гімну пра зямлю.

Напрыканцы — невялікая параўнальная табліца. Рымская лічба азначае «кнігу» (раздзел) паёмы, першая арабская — колькасць радкоў у беларускім арыгінале, другая — у польскія перакладзе, апошніяе фіксуе радкі вядомага на сёння расейскага перакладу.

I	256	258	240				
II	319	304	265				
III	306	305	293				
IV	317	316	285				
V	351	361	340				
VI	319	316	302				
VII	296	300	275				
VIII	310	313	300				
IX	300	311	274				
X	343	334	264	XI	315	325	287

XII	408	417	387				
XIII	632	643	523				
XIV	301	323	273				
XV	312	312	310				
XVI	366	387	355				
XVII	319	321	293				
XVIII	312	308	292				
XIX	311	311	305				
XX	313	316	284	XXI	303	298	294
XXII	310	339	296				
XXIII	308	309	285				
XXIV	322	332	270				
XXV	648	662	582				
XXVI	556	554	521				
XXVII	436	456	388				
XXVIII	432	428	402				
XXIX	305	308	259				
XXX	637	626	544				

Разам

10963 11093 9988

Атрымліваецца, у расейскім перакладзе не хапае амаль 1000 (тысячы!) радкоў. Іншымі словамі, і на сёння расейскамоўны чытач пазбаўлены паўнавартаснага ўяўлення пра *opus magnum* Якуба Коласа. У сваю чаргу пераклад Ч.Сэнюха, як лёгка заўважыць, на 130 радкоў даўжэй арыгіналу. Мажліва, у будучыні польскі перакладчык, дапрацоўваючы, наблізіць свой тэкст да арыгіналу амаль эквілііарна.¹

¹ Такім эквілііарным (першым і пакуль адзіным) стаў украінскі пераклад «Новай зямлі», выкананы В.Стралком (гл. Колас Якуб. Нова земля: Поэма / Переклад з білоруськоі В. Стрёлка; Передм. А.Вертинського; Післямова, комент; Я. Янушкевича. — Київ, «Український письменник», 2006).

Кожнае чарговае перастварэнне паэтычнага шэдэўра на іншыя мовы будзе яркім мастацкім адкрыццём. І далёкаму чытачу стане хоць трохі зразумела, з якой літвінскай старонкі пад ахоўнымі буслінымі крыламі паходзілі Агінскі, Стравінскі, Твардоўскі, Шастаковіч, Апалінэр, Гедройць, Дастаеўскі, Орлік, Касцюшка, Манюшка, Міцкевічы... Яна была зямлёй Элады. На жаль, ужо шмат у чым міфічнай, як Атлантыда.

I... вечнай, як духовы скарб.

Непаўторна-адметнай часцінкай створанага нашымі, далёка не ўсімі пералічанымі, волатамі на палетках плодных людскай душы застанецца «песня песняў» беларускага народа, неўміручая «Новая Зямля» Якуба Коласа — валадара паэтычнага мастацкага слова.

Нашчадка незвычайнага літвінскага роду Міцкевічаў.

Сына звычайнага наднёманскага селяніна Міхала Казімерава Міцкевіча.

2002, 2009.

Ніяк

Уладзімір Караткевіч

Пры кароткіх спатканнях або працяглых размовах-гутарках толькі два паэты здольныя былі надоўга ўздываць мяне над радзімай зямлёй, каб зірнуць на яе, мілую й грэшную, з вышыні арлінага лёту; адарваць ад мітуслівай, жалю вартай дзённай мітульгі, дзеля асэнсавання ВЕЧНАСЦІ: Уладзімір Караткевіч і... Віктар Стрыжак (пэўны час, па-сталічнаму філфаку, мой аднакурснік, які наvek застаўся 40-гадовым).

Гэта не азначае, што цяпер не сябрую з выдатнымі асобамі... Але тады, у далёкую пару юначага станаўлення, імкліва сталеючая душа мая, штодня адкрываючы бяздонне мінулага Бацькаўшчыны, апошнімі стагоддзямі найчасцей паняволенай, сквапна глытаючы бязмеж роднай гісторыі, прагнула адчуць моц уласных крылаў. Каб, на ўзор годнай чарады папярэднікаў, самому пачаць самастойны шлях. Ужо не азіраючыся, не зважаючы ні на што...

Знаёмства з незабыўным Уладзімірам Караткевічам адбылося на самым пачатку траўня 1979 года ў радзімым Ракаве, куды пісьменніка прывёз Караткевічаў сусед па сталічнай кватэры, Вячаслаў Рагойша — наш зямляк і сусед таксама. Легендарны (ужо тады) творца айчыннай літаратуры чамусьці ўяўляўся мне нізкім, таўставатым, кругленькім, жавым — ну, выліты шляхціч Дубатоўк з «Дзікага палявання...». А тут уваходзіць у хату высокі чалавек, крыху сутулаваты (не раўнуючы, прыгорблены), але ўсё роўна вышэйшы за мяне, (больш 180 см), коратка падстрыжаны (напэўна, мае віхры, таму прычоска так і выглядала, як у хлапчука)... Твар бледнаваты, з складкамі, але сухі і выцягнуты. Нейкі спрацаваны, бы ў нашых местачковых кавалёў Мар'яна Залатара ды Віні (Вінцэся) Барткевіча, што днявалі-начавалі пры саўгасных горнах. Голас, калі не глядзець, а толькі слухаць суразмоўцу, здаваўся голасам маладзёна, прытым паважнага і няспешнага. Гэтак і адказаў на маё пытанне, якое адважыўся (дваццацігадовы студэнт) задаць: адкуль у ягонай «Зямлі пад белымі крыламі» ўзята лічба, быццам пры

акупыцыйным рэжыме пад расейскім царызмам непісьменнасць на нашых землях узляцела з 40 адсоткаў да 77 % ?? (скарыстаў гэты факт у сваёй курсавой і атрымаў ад рэцэнзентаў заўвагу). На што госць прытомлена, скрушліва адказаў:

— Каб я ведаў, дзе тое аднатавана ў маіх выпісках, якіх ў мяне — во-о-о! цэлыя стосы (кампутар тады анікому тут не сніўся). Але за дакладнасць вытрымкі даю заруку...

Здаецца, ён быў уражаны не столькі нашай новай, на два канцы, хацінай (немалой на тья часіны, 5-7 пакояў), у якой вабіла зала, дзе на столі красаваліся паўтары дзесятка каларытных партрэтаў (ад князя Ёсяслава Чарадзея да Янкі Купалы), намалёваных старэйшым братам Фэлікам, як тым, што мама нашая — маці-гераіня. І ўсе пяцёра — сыны! Гэтым не ў апошнюю чаргу тлумачыцца Караткевічаўскі аўтограф на зборніку «З вякоў мінулых», мудра паднесены мамай з паліцаў нябеднага ўжо тады хатняга кнігазбору ў гасцёўню, дзе сямейна частавалі знакамитага творцу (пра такіх на Беларусі й кажуць: «Госць у дом — Бог у дом»): «Вялікаму, сумленнаму, нашаму роду Янушкевічаў, каб ні перад кім не схілялі галоў, як Гервасій Выліваха, і каб заўсёды былі самімі сабой».

Годнасцю і нейкай пракаветнасцю павявала ад кожнага ягонага жарту, позірку, слова. Памятаю, калі пазней у сталічную кватэру Караткевічаў прынёс машынапіс паэмы «Сказанне пра Апанаса Берасцейскага» нашага паэта-земляка Пятра Бітэля (рэпрасаванага ўжо па вайне), таксама запытаўся: «Скажыце, а як вы ставіцеся да гістарычных раманаў, што апошнім часам часта-густа выдаюцца ў нас на расейскай мове; скажам «Белая Русь» Ільі Клаза?»

Пісьменнік ажно ўздыбіўся, адарваўшы пяты ад падлогі, але потым, намагаючыся, авалодаўшы сабою, хітнуў галавою: «Ніяк». І падалося, у думках сігануў кудысь далёка-далёка.

За гэтым кароткім, адсечаным, бы палашом, адмаўленнем, пасвойму гранічна шчырым, схваўся ад мітульгі і непатрэбшчыны волат роднага слова, якому здакучліва было назіраць за патугамі тых, хто імкнуўся шальмаваць родную гісторыю. Пра каго яшчэ юнаком у яго вырвалася глыбіннае, быццам стогн роднай зямлі ў буру: «Прадавалася Радзіма...».

І тады, за пісьмовым сталом, і штораз, пры кожнай сустрэчы-спатканні, у мяне спараджалася ўражанне, быццам пісьменнік знаходзіўся ў адвечным руху, ідучы аднаму яму толькі ведамым пуцінай-гасцінцам. Не запрашаючы, але і не адганяючы мажлівых спадарожнікаў. Маўляў, шлях немалы, адолее не кожны. таму майце на ўвазе...

Дата Вялікаднага дня на нашай зямлі, 22 красавіка 1984 года, засталася напамінам пра адно з апошніх спатканняў з пісьменнікам у Ракаўскіх ваколіцах, у санаторыі «Аксакаўшчына». Акурат выйшаў асобным выданнем доўгачаканы «Чорны замак Альшанскі» з непаўторнымі ілюстрацыямі Пятра Драчова. На самавітым каляровым асобніку, прэзентаваным мне тагачасным дырэктарам выдавецтва «Мастацкая літаратура» Міхалам Дубянецкім (вось хто моцна падтрымаў-заангажаваў творцу ў зыходныя ягонныя зямныя гады!) цвёрдым почыркам выразна выведзена:

*«Дарагім маім сябрам
усім-усім-усім Янушкевічам,
з пажаданнем узляцець высока-высока,
з пажаданнем шчасця».*

І калі ў маёй хадзе, у жыццёвым узлёце і крылах ёсць нейкая дужасць, нястомленасць — яна і ад гэтых слоў, якія можна лічыць тастаментам-бласлаўленнем.

У імя дабрыні і годнасці (дэфіцытнай за войнамі, высылкамі, расстрэламі, катаваннямі) на нашай спакутаванай зямлі.

Пушчанскі Конрад Валенрод, або Сувязны пакаленняў

Генадзь Равінскі

Пакаленні людзей праходзяць імкліва, перадаючы адзін аднаму найдаражэйшае – паходню жыцця.

На Беларусі змена пакаленняў у апошнія стагоддзі адбывалася яшчэ шпарчэй і — беспрэцэдэнта трагічна. Бо нават тое адзінае найкаштоўнае – боскі дар жыцця на зямлі – не заўсёды атрымлівалася ў нашай краіне перадаваць у спадчыну. Пра што яскрава і зламысна сведчыць дужа трывожнае: скарачэнне насельніцтва Беларусі напачатку XXI стагодзя. Цяпер ужо афіцыйна нас меней, чым 10 мільёнаў... Не дабіраем да гэтай важкай лічбы дзiesiąткі тысячаў суродзічаў. Нават прымаючы штогод імігрантаў з «блізкага і далейшага азіяцкіх рэгіёнаў» не адну тысячу асобаў. Значыць, страты нашыя сьмяротныя куды большыя, чым тыя афіцыйныя звесткі.

Пакаленні папярэднія нашых продкаў абрываліся жывасілам. Людзі не ведалі нават імёнаў бацькоў – ворагаў народа. А што ўжо там казаць пра дзядоў-прадзедаў... Жылы нашаму народу ліхадзеі-карнікі-зачышчальнікі надточвалі ўсе мінулыя стагоддзі. Доўга й мэтанакіравана. Народ, як тое дрэва, трымаўся да апошняга... Бо не бывае вялікага дрэва з малымі каранямі. І вось пачалося пагрозлівае, пацьверджанае й статыстыкай, скарачэнне. А на мове іншых катэгорый-паняццяў — выміранне...

Пра ўсё гэта, памятаецца, разважалася-прадбачылася Генадзе Равінскім на самым пачатку 1990-х гадоў мінулага стагоддзя падчас нашай сумеснай працы над складаннем гісторыка-дакументальнай хронікі Валожынскага раёна «Памяць». Так ужо склалася, што адну з першых роляў, на афіцыйным узроўні, даручана было весці мне ў якасці рэдактара-укладальніка. Тады спадзеўна верылася:

мы напішам праўдзівы летапіс нашай «малой радзімы» — Валожыншчыны. Старэйшы калега меў на тое сур'ёзныя засцярогі. І яны, на жаль, пацвердзіліся: далёка не ўсё з падрыхтаванага і прапанаванага Г.Равінскім, іншымі раённымі краязнаўцамі, трапіла ў той фаліант. Бо як можна было пісаць, нават у часы хвалёнай галаснасці, пра расстрэл вязняў-землякоў, гнаных на Менск з валожынскай дый іншых турмаў і пакладзеных энкавэдзістамі ў недалёкім ад сталіцы «Тарасаўскім лесе». Яшчэ адны малавядомыя Курапаты на спакутаванай зямлі...

Мяне заўсёды падзіўляла, як гэты чалавек мог адначасова памятаць не толькі дэталёвыя падрабязнасці таго ці іншага здарэння, але амаль на ўсе рэчы і з'явы паглядзець глабальна, эпічна, канцэптуальна. Мо гэтую шырыню ўскалыхала ў ім недалёкая пракаветная Налібоцкая пушча, на ўскрайку якой месцілася радзімая вёсачка – Баравікоўшчына. Адкуль уначы «савецкія партызаны» забралі ягонага тату Антона, асіраціўшы 8-гадовага Гэнуся... Так клікалі ўсе хатнія і аднавяскоўцы сына адмысловага музыканта-скрыпача Антона Равінскага. Разам з бацькам Вінцэнтам, Антоць меў фарт зарабляць на жыццё не адвечным сялянскім клопатам пры плузе й баране на палетку, а лёгкім смыком і звонкімі цымбаламі. Аніводнае вяселле ў івянецкім наваколлі не абыходзілася без Равінскіх. Нават мясцовыя графы Тышкевічы клікалі іх да сябе ў летнюю рэзідэнцыю — Вялае, шчодро адплочваючы за хвіліны іскрыстай радасці.

Музыцы Антося навучыў бацька Вінцэнт, які ў шлюбе з Вікторыяй Юхневіч (паходзіла з недалёкай Дайнавы) займеў шасцёра дзетак: трох сыноў — Аляксандра, Антона, Ізydора і трох дачок: Гэлену, Марылю, Францішку. Верылася – на добрае. Але ў большасці лёс кожнага з іх склаўся цяжка, да трагічнага. Апошняя вайна абкарнала-расцярушыла род Равінскіх. Аніхто не застаўся пры родным котлішчы. Так, Гэлена выйшаўшы першым разам за Вінцэнта Ждановіча з недалёкай Сівіцы, у вайну страціла не толькі мужа, але і трое дзетак: іх забілі немцы падчас блакады. Сама ж з гадавлым дзіцём цудам засталася жывой.

З Сівіцкай сям’і Ждановічаў Антось Равінскі узяў сабе за жонку Вінцэнтаву сястру, Гэлену. Мама Гэнуся, Гэлена Жданавічанка, разам з бабцяй, свяхрухай Вікторыяй, былі апошнімі блізкімі, якія малілі партызан не выводзіць Антося з дому. Аднак на галашэнне старой Вікторыі «Дзеткі, куды ж вы яго забіраеце», пачулася вусцішнае: «Три шага вперёд и куля в лоб». Але й тут, як кажуць, партызаны схлусілі. Бацьку Геніка яны забілі не за хлявом ці на загуменні, а пагналі на партызанскія «Курыныя грады». І там, страшэнна катуючы на распаленым кавалку бляхі, у нялюдзкіх пакутах аддаў душу 38-гадовы музыка Антон Равінскі. Пакінуўшы Гэнуся сіратою, а жонку Гэлену цяжарную. Народжаны пазней Станіслаў Равінскі ніколі не пабачыў свайго зухаватага тату. І ці не з гэтай прычыны лёс у малодшага нашчадка Равінскіх не склаўся...

Гэнусевы ж дзядзькі, сыны Вінцэнта, Аляксандар ды Ізідор, апынуліся ў Амэрыцы...

Шмат чаго з напісанага вышэй я даведаўся ўжо толькі пасля смерці нашага няўрымслівага земляка-краязнаўцы. Пазнаёміўся ж я з Генадзем Равінскім напачатку 1980-х, калі студэнтам-выпускніком сталічнага ўніверсітэта пісаў дыпломную працу пра невядомыя факты з жыцця Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Тады мне, у Падневічах, падказалі, што мелі аўтографы ўнучак пісьменніка, з якімі напачатку 1960-х гадоў наладзіў сувязь Генадзь Равінскі. Наагул у Падневічскай васьмігодцы існаваў школьны музэй, зладжаны Равінскім. Існаваў да той пары, пакуль настаўніка беларускай мовы і літаратуры не перавялі ў іншую школу. А новы, прызначаны ў Падневічы нехта дырэктар Казлоў, здзіўлена абурывіўшыся «А хто такі Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч?» – адправіў музэйныя стэнды у сталярную майстэрню, дзе яны й змарнаваліся. Лічаныя ацалелыя экспанаты і дазволіў мне перафатаграфавачь Генадзь Равінскі. З ягонай лёгкай рукі ўдалося мне шчасліва аднавіць ліставанне з праўнучкай пісьменніка, Стафаніяй Сасноўскай, адшукаць новых нашчадкаў...

Не адпускаў мяне гэты клопат і пазней, калі пісалася кандыдац-

кая дысертацыя пра славу тага дудары з Малой Люцінкі. Сведчаннем чаму – ліст са Старынак за Івянцом, дзе ў недалёкай Шыкуцёўскай школе Генадзь Равінскі працаваў дырэктарам.

Паважаны Язэп Іосіфавіч!

Па меры магчымасці задавальняю Вашу просьбу, даю некаторыя звесткі і матэрыялы пра В.І.Дуніна-Марцінкевіча.

- Капліцу ў Тупальшчыне, на магілках, дзе пахаваны В.І.Дунін-Марцінкевіч, пабудаваў у 1852 годзе Эдвін Вікенцьевіч Жаброўскі.

(Так значылася на бляшанай таблічцы ў капліцы на сцяне. Таблічка прапала. Пішу па памяці, выкарыстоўваю «Спісок землеўладальцаў Мінскай губерні за 1876 год»).

- У 1948 годзе П.У.Броўка быў абраны Старшынёй Праўлення СП БССР. У гэтым жа годзе ён прыслаў пісьмы ў райвыканкомы Валожына і Івянца з просьбай адишукаць магілу В.І.Дуніна-Марцінкевіча (пішу са слоў аднаго з супрацоўнікаў Івянецкага райвыканкама).

- Настаўнік беларускай мовы і літаратуры Пяршайскай СШ Мікалай Іванавіч Ламака недзе прачытаў, дзе пахаваны Дунін-Марцінкевіч. Сам адишукаў магілу, а 8 чэрвеня 1951 года павёў з сабой групу дзевяцікласнікаў, якія і прыбралі магілу пісьменніка. Тады былі зроблены два здымкі, якія Вам высылаю. Дастаў я іх у Данільчык Тарэсы Іосіфаўны, якая некалі была разам з іншымі пры добраўпарадкаванні магілы, а пасля працавала ў Курдуноўскай ВШ. Арыгіналы здымкаў знаходзяцца ў Падневіцкай ВШ у настаўніцы Гуд Феліцыі Браніславаўны. Ламака М.І. даўно памёр.

- 8 верасня 1957 года Івянецкі райвыканкам прыняў рашэнне № 47(?) «Аб пацвярджэнні магілы беларускага пісьменніка В.І.Дуніна-Марцінкевіча». Той жа восенню быў устаноўлены помнік на магіле . (Пішу са сваёй запіснай кніжкі).

З павагай

Г.А.Равінскі.

24. XI.1984 г.

P.S. Прашу Вас выслаць (пажадана хутчэй) знойдзеныя Вамі і апублікаваныя матэрыялы аб гаспадарчых справах Дуніна-Марцінкевіча і змест бляшанай таблічкі, што была на крыжы. З Вашых слоў, змест таблічкі спісаў і апублікаваў Мікола Ярмаловіч.

Мой адрас: 222370 Валожынскі раён, п/а Івянец, в. Старынкi Равінскаму Генадзю Антонавічу.

Так што калі ў сакавіку 2003 года, падчас святкаванняў з нагоды 195-годдзя Дуніна-Марцінкевіча сабраліся на Беларусі ягоныя нашчадкі (некаторыя зь іх перабраліся ў Амэрыку) — у тым ёсць істотная заслуга Генадзя Равінскага. Як і ў распрацоўцы радаводнага дрэва патрыярха з Малой Люцінкі.

Можа, з цягам знойдзеца хтось з краязнаўцаў Валожыншчыны і адновіць радавод самога Генадзя Антонава Равінскага. Зазначу толькі, калі шукаць у сiвых стагоддзях продкаў Генуся, яны насілі прозьвішча не Равінскія, а Равякі. Прынамсі, так яшчэ ў маладосці зваўся Генусеў дзед Вінцэнт, які памёр ці не ў 1940 годзе «у маразы вялікія», дажыўшы, па словах унука, да 85 гадоў.

Нашчадкі ягоных сыноў, Аляксандра ды Ізыдора Равінскіх, закараніліся за акіянам. Адзін з іх удаўся па прадзеду – адораны музычным слыхам і чуццём займаў прызавыя месцы на музычных фестывалях Амэрыкі. Туды ж, на музычныя фэсты выязджаў і ўнук Генадзя Равінскага – Ягорка. Толькі ўжо пад прозьвішчам свайго таты – Кавалёва. Магчыма, шляхі іхнія на амэрыканскай зямлі пралеглі недалёка адзін ад аднаго.

Толькі вось адмысловага сувязнога пакаленняў, якім мне бачыцца Генадзь Антонаў Равінскі, самім нашчадкам Равяка-Равінскіх з Баравікоўшчыны і не хапіла для сустрэчы.

Мажліва, яна адбудзецца ў больш шчаслівай будучыні.

04.04.2005.

КОЛАС НА КОЛАС

www.kamurikat.org

Рака Кіеў, або Памылкі, якіх Напалеон не рабіў

*Як Беларусь святкавала
200-годдзе Напалеона Арды*

Напачатку — тэст геаграфічны на эрудыцыю. На якой рацэ стаіць наш слынны (яшчэ з часоў «Слова пра паход Ігаравы») — Менск? Адказ траякі і аднакі (аднолькава слушны): на рацэ Менцы; на Нямізе гістарычнай; а цяпер над Свіслачай (поруч з ужыванай формай — Свіслаччу).

А Варшава далёкая? Над Віслай. А сталіца расейская, Масква? На рацэ аднайменнай.

Ну, і нарэшце, Кіеў. На Дняпры? А чаму, не як Масква, на аднайменнай «рацэ Кіеў»?

Пачакайце смяяцца... Сцвярджаеце, што такой ракі няма ў прыродзе? Згодзен.

Толькі іначай думаюць некаторыя дзяржаўныя выдавецтвы...

Гэтае «геаграфічнае адкрыццё» здарылася падчас 200-годдзя з дня нараджэння Напалеона Орды-Арды, калі ў вядучым айчынным выдавецтве краіны «Беларусь» выйшаў цудоўны альбом «НАПАЛЕОН ОРДА» (з фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі).

Так лідэр айчыннага кнігадрукавання яшчэ напрыканцы перад-юбілёвага, 2006 года, распачаў падрыхтоўку да знакамітага 200-годдзя з дня нараджэння Напалеона Арды (11.02.1807—26.04.1883) — таленавітага кампазітара, віртуознага піяніста (якім захапляліся Фрыдэрык Шапэн, Фэранц Ліст, Джавані Расіні), паўстанца-змагара (25 гадоў бадзяння-бانیцыі, адрыву ад радзімы – плата за ўдзел ў Лістападаўскім паўстанні 1831 года; а будзе яшчэ й зняволенне

расейскімі царскімі ўладамі ў трагічным, змагарным для Беларусі 1863 годзе) і цудоўнага мастака, выхаду альбома якога з рарытэтнымі, малавядомымі для шырокага чытача працамі была прысвечаная прэзэнтацыя альбома, наладжаная супрацоўнікамі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі пад сімвалічнаю назваю «Напалеон, якім ганарыцца Беларусь».

Належыць падкрэсліць, што гэтым дзеечам можа ганарыцца не толькі гістарычная Літва-Беларусь, але і іншыя народы былой Рэчы Паспалітай — Польшча з Украінай, чые архітэктурныя помнікі і краявіды ўвечніў Напалеон у сваіх працах; італьянцы ды французы (у 1840-х гг. Напалеон Арда зарабляў на жыццё працуючы дырэктарам Італьянскай оперы ў Парыжы). А таксама ім могуць ганарыцца літоўскія татары (што можа стацца шмат каму адкрыццём; *Orda* - старадаўні род татарскага паходжання, аселя на землях між Дняпром і Нёманам у часы вялікага князя літоўскага Вітаўта, яшчэ ў XIV стагоддзі).

Таму невыпадкава вынес я ў заглавак (ці не ўпершыню ў беларускіх публікацыях) «правакацыйнае» напісанне прозвішча славутага мастака паводле нашай традыцыі: Арда. Гэтаксама як іначай (даўно!) належыць нам пісаць імя Элізы Ажэшкі — пані Арэшкі-Арэшчыхі. Бо недарэмна яшчэ ў Мацея Бурачка віншавальны верш называўся «Яснавяльможнай пані Арэшчысе» (твор напісаны Францішкам Багушэвічам яшчэ ў пазамінулым стагоддзі, у 1891 г. з нагоды 25-й гадавіны літаратурнай дзейнасці пісьменніцы). Хоць і тут, згадзіцеся, у нас прарыў: не капіюем сьлепа імя «малодшай дачкі Міцкевіча» з Гародні «*Ожешко*», як назіраем у расейскай ды ўкраінскай мовах.

Аднак вернемся да юбілейнага альбома. На адвароце тытульнай старонкі пазначана. «Аўтар подпісаў пад ілюстрацыямі на польскай і французскай мовах Напалеон Орда». Аўтар уступнага артыкула В.К.Чаропка; Укладальнікі В.К.Чаропка, Дз.Э.Герасімовіч; Пераклад на англійскую мову Дз.У.Людчыка; Пераклад на беларускую мову Ю.Ц.Петрыкевай, А.С.Шагун. Мастак Дз.Э.Герасімовіч».

Такія кнігі выходзяць з мэтай, каб людзі іх калі не чыталі, дык прагарталі, з фатаграфічна-зрокавай дакладнасцю спасцігалі мінулае Радзімы.

Менавіта на дакладнасці факталагічнай, неадпаведнасці датавання ў подпісах польска-французскіх (арыгінальных) і ў беларуска-ангельскіх (перакладных) я найперш спатыкнуўся. Ужо на малюнку «Астрог» (стар. 8) чытаем: «Астрог, Руіны касцёла і кляштара езуітаў, заснаваных Ганнай Алаізай Хадкевіч з роду князёў Астрожскіх; тут яна пахавала мужа Яна Хадкевіча, прывезенага з Хоціма у 1684 годзе». Колісь каментуючы аўтэнтны «Пінскай шляхты» давлялося няблага вывучыць жыцццяпіс гетмана вялікага літоўскага. Памятаеце, Куторга сварыцца на Грышку: «Ах ты, паганец! Татарын ты нехрышчоны! Вот збіў мяне, як шведаў Хадкевіч пад Кіргольмам». Бітва тая адбылася падчас польска-шведскай вайны 1600—1611 гг. Знакаміты ваяр разбіў шведскую армію Карла Судэрманскага ў бітве пад Кіргольмам (непадалёк ад Рыгі) 27 верасня 1605 г. Так што жонка Ганна-Алаіза не магла наладзіць «перапаховіны» мужа амаль праз 80 гадоў.

Паколькі першыя надпісы «факсімільныя» (адразу пад адсканаванымі малюнкамі) яны і спрыялі аднаўленню праўды. Як пазначана на іх, перапаховіны адбыліся ў 1624 г., пра што выразна можна прачытаць вышэй на той самай старонцы ў факсімільна ўзноўленых тэкстах.

Апошнія нават не спатрэбяцца дапытліваму айчыннаму чытачу, калі, збянтэжыўшыся, у подпісе пра «Мерачоўшчыну» (с.99) прачытае: «*Палац Вандаліна Пуслоўскага і дом, у якім нарадзіўся 12 лютага 1246 года Тадэвуш Касцюшка*». Хоць зноўку у польскіх і французскім тэкстах выразна прачытваецца «*1746 год*». Таму прадбачу збянтэжаную усмешку у шырокай англамоўнай прасторы, жыхары якой падзвіацца поўнай гістарычнай неарыентаванасці на радзіме нацыянальнага героя Польшчы, Амерыкі, Францыі («*Tadeusz Kościuszko was born on February 12, 1246*»). Не кажучы пра сорам, які перажыў бы сам аўтар альбома, на адвароце тытула якога пазначана. «Аўтар подпісаў пад ілюстрацыямі на польскай і французскай мовах Напалеон Орда».

Не ўпрыгожваюць фаліянт і шматлікія стылёвыя, небеларускія звароты: «*называемы*» (лепш «*называны*»), «*замак заложаны*» (належаць «*заснаваны, закладзены*»), «*праследуемы*» (лепш «*праследаваны*»), «*пераследаваны*»), «*ваенныя рады*» (тэрміналагічна ці не «*вайсковыя рады*») і інш.)

Зрэшты, стыль – гэта пытанне густу. Але калі ў подпісах да ілюстрацыі «Янавічы над Віслай» (с. 156) польскае «*Tu August II r. 1716 w czasie wojny domowej wydał Sasom rozkaz **ustapienia** z kraju*» і французскае «*envoya d'ici l'ordre aux Saxons **d'evacuer** le pays*» перакладаецца на нашу мову як «Тут Аўгуст II у 1716 годзе ў час грамадзянскай вайны загадаў саксонцам **ўвайсці ў краіну**» - такая недакладнасць падвоеная! І сэнсавая, і гістарычная, паколькі належала ператлумачыць як «**выйсці, пакінуць краіну**»...

Не ведаю, хто дакладна ўвёў у зман айчыннага чытачага пры перакладзе на беларускую мову Ю.Ц.Петрыкеева або А.С.Шагун.(пры перакладзе з польскай ці французскай? Хоць на апошняй «*d'evacuer*» сугучнае зразумеламу нам «*эвакуацыя*»). На жаль, гэтая недакладнасць прадублявана Дз.У. Людчыкам у перакладзе на ангельскую «*August II r. Ordered Saxons **to enter** the country*» замест «*to leave*».

Усё гэта ў першы ж адвячорак пасля прэзентацыі прымусіла мяне куды ўважлівей пазнаёміцца з фаліянтам, пачынаючы ад прадмовы Вітаўта Чаропкі. Не жадаючы анікога скрыўдзіць, сцвярджаю: калі б выдавецтва «Беларусь» не разлічвала толькі на ўкладальнікаў Дз.Герасімовіча і В.Чаропку а ведала пра выдатны артыкул Яўгена Шунейкі, прысвечаны Напалеону Ардзе і напісаны яшчэ ў 1998 г. «ТАЛЕНТ САМААХВЯРНЫ І СВЕТЛЫ» (Наша Вера. 1998. № 1), можна было б ставіць яго ў якасці прадмоўнага. Публікацыя найлепшым чынам адпавядае «альбомнаму фармату» (не ў сэнсе памераў, але стылёва): напісаны з выразнымі «гісторыка-архітэктурнымі падводкамі», мастацтвазнаўчым аналізам замалёвак Н.Арды.

Паколькі ў фаліянце, які распачынаецца прадмовай «Праслаўляючы торчы геній чалавека», не прастаўлена пагінацыя першых старонак (такое, рэч зразумелая, абсалютна незразумела й не павінна быць у кнігах; еўрапейскія выданні ў такіх «альбомных» выпадках практыкуюць адрозную нумарацыю; скажам, уступ пагінуецца рымскімі лічбамі ў адрозненне ад суцэльнай, прастаўленай арабскімі).

Таму проста пералічу заўважанае (асноўнае) ў вышэйназванай прадмове, што патрабуе ўдакладнення.

1) Бацька Напалеона — Міхал, а не Міхаіл (ідэнтычнае як аўтара «Песні пра зубра» называем жа мы Мікола Гусоўскі, а не Мікалай).

2) Прозвішча жонкі мастака правільна — Ірэна Бугле, а не Багле.

(Для пэўнасці раю падаць у дужках французскую форму ейнага імя й прозвішча: *Bougle*; і калі апошняя літара «адкрытая», прозвішча па-беларуску наагул павінна перадавацца як «*Бугль*»; на манер (ці, кажучы навукова, па аналогіі) прозвішча Шарль дэ Голь .

3) «У сярэдзіне 1840-ых гадоў Орда працуе дырэктарам Італьянскай оперы ў Парыжы» — пажадана выразней і дакладней акрэсліць тэрафэтычны выраз, узяты з еўрапейскіх біяграфічных слоўнікаў, бо Н. Арда ўсяго два гады быў дырэктарам (1847-1848); таму больш дакладнае датаванне дырэктарства «у другой палове 1840-х гг.» (ці нават «напрыканцы 1840-х гадоў»).

4) У шматлікім пераліку назваў мястэчак і вёсак, увасобленых нястомным вандроўным мастаком спатыкаюцца недакладнасці:

не *Тугановічы*, а *Туганавічы*; (двойчы; што ж, калі гэтай назвы няма і ў *Энцыклапедыі Гісторыі Беларусі*; затое ё ё нейкае Тулава, дакладнае анікім не апетае, не тое каб несмяротным аўтарам «Пана Тадэвуша»);

не *Сконах*, а *Скоках*;

мястэчка «Іванава» у часы мастака ўжывалася «*Янава*» (часам з азначэннем «*Янава Палескае*»); гл., напрыклад, с. 157 у тым самым альбоме;

маёнтак Ржавускіх зваўся не «*Чудноў*», а «*Чуднаў*». Таму належыла б пісаць «у *Чуднаве*» а не «*Чуднове*». (Была яшчэ спольшчаная форма «*Цуднаў*»). Пажадана таксама акрэсліць — дзе гэты маёнтак знаходзіўся... ;

загалолак польскамоўнага выдання «*Album Widoków Historycznych Polski*» перакладзены як «*Альбом гістарычных відаў Польшчы*». Зграбней было б «*гістарычных краявідаў*»;

адно з месцаў захавання альбома акварэляў мастака пададзена «у бібліятэцы імя В. Стэфаніка ў Львове» — належыць «імя Васіля Стафаніка». Яшчэ ніжэй па тэксце «Апошнія гады жыцця Напалеон Орда падарожнічаў па Галіччыне, Кялецкіх, Сувалкскіх і Варшаўскіх землях» — загрувашчаны пералік, неаднатыпны, належала б па ўзору «*Галіччыне*» працягнуць «*Келеччыне*», «*Сувальшчыне і Варшаўскіх землях*»;

пахаваны мастак на радзіме не ў «*радавым*» склепе, а «*р'одавым*»;

«завяшчанне» па-беларуску гучней «запавет», «тэстамент».

Пераходзячы ўрэшце найпрост да саміх подпісаў, ад найпершага з іх кідаецца заўважаецца канцэптuallyна-літаралісцкая перадача польскамоўнага тэксту. «*Аджыконь недалёка ад ракі Віслокі*» - зграбней было б даваць «*Аджыконь непадалёку Віслокі*», ці лепш «*Аджыконь над Віслокай*».

Увогуле гераграфічныя найменні, асабліва рэкаў-рэчак — найбольш слабае месца выдання (у параўнанні з датавальнымі канфузамі). На старонцы другой «*Алеска над крыніцамі Стыры*» павінна адназначна перадавацца «*Алеска над вытокамі Стыры*».

Суседнія старонкі-развароты 18-19 «*Букі над ракой Раставіцай*», але «*Бучач над ракой Стрып*» — калі па аналогіі просіцца (і так было б слушна) пісаць «*над Стрыпай*».

№ 34 «*Выдубіцкі манастыр*», а не «*Выдубецкі*».

(!) № 37 «*Галіч пры ўпадзенні ракі Кіеў у Днестр (Галіцыя)*» належыць падаваць «*ракі Лукаў*».

Апроч «геаграфічнага адкрыцця» ракі Кіеў можна зрабіць яшчэ адно: па Галічыне плыве рака «*Дунай*»(!) (гл. № 98 «*Мельштын над ракой Дунай*»). Я ведаю, што ў некаторых былінах такі зрух апраўданы як мастацкі прыём («часам рака Дунай.. цячэ пад Кіевам, замяняючы Днепар; ў іншых выпадках — замяняючы Волхаў і нават Маскву-раку»). Аднак мастацкі альбом — не песенна-былінны фальклорны зборнік. Насамрэч мелася на ўвазе рачулка «*Дунаец*» (гл № 122 «*Ражноў над Дунайцам*», № 151 «*Чорштын над Дунайцам*» ды інш.);

№ 61 «*Жолкаў*» — гэта не што іншае як вядомая на Ўкраіне «*Жоўква*».

Што да польскага места «*Познань*» (Poznań) дык акадэмічны «Слоўнік беларускай мовы» паважанага М.Бірылы падае адназначна форму «*Пóзнань — Пóзнанню*», у альбоме чамусь скрозь ідзе «*Пазнанскае княства*»; хіба ўслед за польскамоўнай націскай формай «*Познаньске*». Але ж слынным «*Кракаў*» не мяняе націск з першага складу, калі мы кажам «*Кракаўскае ваяводства*», хоць па-польску «*Краковске*» націск на другім).

Польскамоўнае «*Jakób*» — перакладчыкі перадаюць непаслядоўна, як ім жадаецца: «*Якаб*» (с.19) ці «*Якаў*» (с.26), але толькі не айчын-

ным «Якуб» (згадайма хоць бы Якуба Коласа!).

Мяркую, адзначаныя непаслядоўнасці магла (і павінна) была заўважыць выдавецкі рэдактар С.І.Міхайлава.

Я спыняюся, каб не рабіць публічна даўжэзны пералік ляпаў і рэдактарскай неахайнасці.

Бо і так зразумела: у далейшым адказным супрацоўнікам беларускіх выдавецтваў належыць больш сур'ёзна, паважна ставіцца да выданняў, асабліва такіх векапомных, юбілейных, што выходзяць з пазнакаю «па заказу і пры фінансавай падтрымцы Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь» (міністр У.В.Русакевіч). Бо дзе-дзе, а тут ну аніяк не быў бы лішнім навуковы кансультант, удумлівае вока якога пазбавіла б аўтара гэтых радкоў выказаць прыкрыя закіды-прытыкі. Асабліва нялюбныя ўсім (не толькі выдаўцам) падчас юбілейных урачыстасцяў.

... Ды *«свята – святыцы, а па святыцы ў той самай хатцы».*

Прыкры, ды вымушаны Пастскрытум

За акадэмічнай прэзентацыяй шыкоўнага альбома, выдадзенага напярэдадні юбілею (мо бальшыня памылак аcurат тым і тлумачыцца, што выдавецтва «Беларусь» спышалася каб краіна (радзіма!) сустрэла 200-годдзе Н. Арды не з пустым), прыйшоў сам юбілей, які прыпадаў на 11 лютага 2007 г.

І вось напярэдадні ў «Звяздзе» выходзіць матэрыял, падрыхтаваны супрацоўніцай газеты Таццянай Пад...ляк «Напалеон Орда і яго вобраз Беларусі» («ЗВЯЗДА», 10.02.2007. №. 28). Па-сутнасці, гэта гутарка-інтэрв'ю журналісткі з Аляксандрам Лакоткам «дырэктарам інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі, членам-карэспандэнтам НАНБ, доктарам архітэктуры, доктарам гістарычных навук, прафесарам».

Думаю, разумны (бо двойчы доктар навук) дырэктар чуў прымаўку, з кім лепш згубіць, чым з кім штосьці знайсці... Бо гэтая публікацыя у нейкім сэнсе ганьба не толькі для славутага сына нашай

Бацькаўшчыны з далёкай мінулавечнай гісторыі, але і для прэстыжу сучаснай акадэмічнай навукі. Для людзей са званнямі доктароў навук, што займаюць дырэктарскія пасады ў аддзяленні гуманітарных дысцыплін.

І калі я ад «звяздоўскай» публікацыі проста атрымаў наздаўн, дык сам двойчы доктар навук ад суразмоўцы-журналісткі, думаю, паляцеў з сваім інтэлектам у накаўт.

Найпершы удар можна было б палічыць мяккім аперкотам, стылёвым завіхрэннем, калі, разглядаючы навучанне Н.Арды ў Вільні, двойчы доктар нагаманіў:

«*У 1823 годзе наступіў* у Віленскі ўніверсітэт на фізіка-матэматычны факультэт. А там, як і па ўсёй Еўропе, распаўсюджваліся вальнадумныя дэмакратычныя ідэі. Напалеон Орда, Тамаш Зан, **Уладзіслаў Сыракомля**, многія іншыя таленавітыя юнакі ўніверсітэта ўдзельнічалі ў розных тайных групоўках... Скончылася гэта арыштам, 15 месяцаў Орда адсядзеў у турме. Потым вярнуўся ў родны фальварак Варацэвічы, але заставаўся пад наглядом паліцыі.»

Заўважу, у пераліку юнакоў Сыракомля названы неадпаведна, паколькі ў год паступлення Напалеона ва ўніверсітэт Людвік Кандратовіч (сапраднае імя паэта) толькі нарадзіўся (29.09.1823)!

Што ў цытаваным абзацы ад суразмоўцы, а што «прыпудрыла» журналістка – мне невядома. Але ўжо другое пытанне наўпрост сведчыць пра інтэлект (ці мякчэй, гістарычныя веды) Т.Пад-ляк: «*Удзел у паўстанні Тадэвуша Касцюшкі 1830—1831 гг. кардынальна змяніў яго лёс?*».

Ну, даражэнькія, чакайце: Тадэвуш Касцюшка (1746—1817) памёр за пяць гадоў да паступлення Н.Арды ў Віленскі ўніверсітэт і за 13 гадоў да пачатку Лістападаўскага паўстання, у якім ўдзельнічаў змагар з Варацэвічаў. Ды ніжэй, адказваючы на чарговае пытанне «*Але, мабыць, туга па радзіме вярнула Напалеона Орду ў родныя мясціны?*» — двойчы доктар навук сведчыць: «*Калі Аляксандр II аб'явіў амністыю ўдзельнікам паўстання Тадэвуша Касцюшкі ў 1856 годзе, Напалеон Орда адразу вяртаецца на радзіму*».

Ну, ведаеце, хто тут вінаваты, хто каго «падставіў» і па чым недагляду трапіла такое невуцтва айчынай гісторыі на старонкі газеты – мяркуйце самі. Дадам, што ў гутарцы з журналісткай атрымалася,

што двойчы дырэктарам сучаснікамі Н.Арды названы «Касцюшка, *Убель, Манюшка, Каліноўскі, Ваньковіч, Міцкевіч*». Не палохайцеся за свае веды, калі дзеяча XIX стагоддзя «Убеля» не ведаеце. Гэта «У'бель — в. у Кліноцкім с/с Чэрвеньскага р-на, у рыбгасе «Волма». Слыннае як мясіна нараджэння Станіслава Манюшкі. Гэтаксама як «Адрэстаўраваныя Завоссе і Залесе Агінскіх, Мерачоўшчына Касцюшкі, дом Ваньковічаў у Мінску» патрабуе ўдакладнення, што Агінскаму Завоссе не належала.

Гэтаксама як вы не вытрываеце адказу на журналісцкае пытанне: «Бліскуча адораны чалавек, прыгожы мужчына... А хто жонка Напалеона Орды?»

— Францужанка Ірэн Батле. Ён і ажаніўся ў **1943** годзе ў Парыжы.

Як пісаць прозвішча Ірэн — я ўжо закрануў. А тут, бачыце самі, прапануецца яшчэ адзін варыянт напісання — цалкам выдуманы двойчы доктарам навук. Яму даруецца, паколькі веданнем французскай мовы тут не пахне. Але як разумець дату вяселля мастака «**1943**»? Аднолькава, як і пасаж «*Яго музычныя заслугі былі прызнаныя ў Еўропе — у сярэдзіне 1940-х яго прызначылі на пасаду дырэктара італьянскай оперы ў Парыжы*».

І такія абмылкі-абдрукоўкі, як кроплі, надточваюць-заціраюць, прымгляюць сэнс усёй гутаркі, у якой сышліся журналістка, адказная за аддзел культуры ў адзінай штодзённай беларускамоўнай газеце, і двойчы доктар навук адказны за акадэмічныя галіны «мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору». Фальклору тут, відавочна, звыш меркі.

Але «*у цэлым накрываюцца дзюравым плашчом*».

Бо пасля юбілею, насычанага шматлікімі акцыямі — тэле- і радыёперадачамі, публікацыямі, прэзентацыямі, канцэртамі... нават мая цешча даведалася, хто такі Напалеон Орда: «таленавіты піяніст, кампазітар, мастак, асветнік». А за памылкі адукаваных нашчадкаў у «вольнай і незалежнай Рэспубліцы Беларусь» яму цяжка трымаць адказ.

Голас на голас як колас на колас...

Данута Бічэль
«Хадзі на мой голас».
Гародня — Wrocław, 2008. — 330 с.

Пачынанні яны заўжды захапляльныя. Але толькі годны працяг нейкай задумкі ўхваляе й апраўдвае распачатае...

Кніга «Хадзі на мой голас» Дануты Янавай Бічэль-Загнетавай — новае выданне новай серыі «Гарадзенская Бібліятэка». Яна наколькі годная як працяг «Гарадзенскага кнігазбору», распачатага пад патранатам лідэра руху «За Свабоду» Аляксандра Міленкевіча, настолькі й нечаканая. Бо дагэтуль, за выключэннем лічаных прадмоўных уступаў (у тым ліку да паэтычнага выбранага Ларысы Геніюш «На Чабары настоена», 1982), паасобных артыкулаў (пераважна ў каталіцкім часопісе «Наша Вера») айчыны чытач ведае Дануту Бічэль як паэтку. А тут...

Ды пра гэта найлепш (таленавіта да зачараванага!) сказала сама аўтарка ва ўласнай прадмоўцы «Жыць — гэта думаць» (які загаловак!): «Захацелася скінуць з сябе салодкую няволю рыфмаў, гэты панцыр чарапахі. Гэтая кніжка — яшчэ не развітанне, не запавет, але падвядзенне вынікаў... я зразумела, што пра людзей, якія істотна паўплывалі на мой лёс, у вершах не напішаш. Дасканалай мовай прозы я не валодаю. Таму атрымаліся эсэ».

Так, усе 34 пазіцыі, падзеленыя на тры раздзелы — займаль-

ныя, праўдзівыя, чалавечай мовай напісаныя прыгадкі пра чалавечыя душы. Пераважна ўжо адышоўшыя: Васіля Быкава, Аляксея Карпюка, Уладзіміра Караткевіча, Ларысу Геніюш, Зоську Верас, Ірыну Крэнь, Анатоля Сыса, айца Уладзіслава Чарняўскага, Янку Брыля, Наталлю Арсенневу, Артура Цяжкага, Мацея-Юзафа Канановіча (аўтара найпапулярнай ў Польшчы песні «Чарна Мадонна»)...

Гэта як кажуць, пераважна імёны агульнанацыянальнага, еўрапейскага гучання. Яны склалі першыя два раздзелы. У кнізе таксама шчыльнымі шыхтамі паўстаюць вобразы іншых землякоў-гарадзенцаў: мастакоў, разьбяроў, краязнаўцаў, гэтых «рэстаўратараў» мінулага роднага краю Алеся Ліпеня, Казімера Місюры, Апанаса Цыхуна, Уладзіміра Кіслага, Пятра Янушкевіча, Алеся Сільвановіча, Сяргея Шэмета, Сяргея Грыневіча ды інш.

Успамінаць пра сучаснікаў — адышоўшых і жывых — як размаўляць з найлепшымі сябрамі, якіх табе часту не хапае ў штодзённым жыцці. Асабліва ў веку, калі час нястрымна коціцца з гары, калі ўжо ўнукі вось-вось гатовы зрабіць цябе прадзедам ці прабабулай, калі да стольнага Менску не заўсёды маеш капейчыну даехаць і адкрываецца мудрая мужнасць дзякаваць усявышняму за кожны пражыты дзень, а на сяброўскіх пагасцінах, сустрэчах ці там юбіляях казаць па-народнаму: «Дай Бог за год прычакаць».

Так, наш чытач прычакаў неабяжкую кнігу, якая перамога не тое што ў намінацыі кнігі году, а хіба дзесяцігоддзя і стагоддзя. Бо тыя асобы-постаці, пералічаныя вышэй, гэта і ёсць СПАДЧЫНА БЕЛАРУСІ.

Памятаецца адно даўняе спатканне з мілай Данутай Янаўнай у Менску, на каталіцкай імпрэзе, зладжанай Хрысцінай Лялькай ў выдавецтве «Про-Хрыста». Пабачыўшы здалёк, Данута шчыра гукнула:

— А вось і гэты вечна нечакана-парадаксальны Язэп!

І потым растлумачыла, што моцна была здзіўлена маім праявічна-эсэістычным опусам на старонках «Нашай Веры» пра далёкую эпоху Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча («Найперш трэба гняздо звіць»).

Прыйшоў чарод абмяняцца здзіўленнем. Паэтка – «перайшла» на прозу! Ды яшчэ якую!!. Зрэшты — гэта каму і як Богам дадзена. «І рыба б запела, калі б голас мела». Зрэшты, ад Дануты Бічэль асабіста я чакаю яшчэ не адну мілую, таленавітую неспадзянку. Вершавана-спеўную, мілагучную, журлівую. І мне светла ўсведамляць, што ў далёкім прыгожым старадаўнім месце над Нёманам вечарамі-начамі тчэцца суворая нітка ўспамінаў адзінокай паэткі. Якая праганяе жуду-журбу светлымі згадкамі.

Памятаецца, хтось з польскіх пісьменнікаў выдаў твор з назваю «Кожны павінен напісаць аповесць». Як жа добра, што Данута Бічэль паспела гэта зрабіць!

Хвалячы аўтарку – ня меншай пахвалы заслужылі дабрадзеі выдання (ад «Пагоні», руху «За Свабоду» да далёкай гміны Уроцлаў, дзе і выйшла гэтая кніга. Да слова, там, ва Уроцлаве, у адрэстаўраваных мурах старадаўняга *Ossolineum* і пабачыў я сёлета чэрвеньскім днём гэтае выданне. Ды так сталася, што менш тыдня таму (у мінулую сонечную нядзельку, сёмага верасня), стоячы попlech з Аляксандрам Мілінкевічам пад адрэстаўраванымі сугарэннямі старадаўняй Заслаўскай святыні падчас ўрачыстага набажэнства з нагоды адноўленага касцёла (у ім, да слова, быў хрышчаны мой тата, Язэп Янушкевіч, сын арандатара Яна з бліжэйшых Варашылаў), ад лідэра руху «За свабоду» пачуў скрушлівае прызнанне: «Ведалі б Вы, колькі асабіста мне каштавала ўгаварыць яе напісаць такую кнігу!»

Гэтаму прызнанню туре сама аўтарка ў гутарцы, запісанай Міхасём Скоблам:

«Вядома ж, узровень ... эсэ розны. Напрыклад, я не была падрыхтавана напісаць пра Васіля Быкава і Аляксея Карпюка. Чамусьці мне вельмі цяжка было пра іх пісаць. Мне не хацелася пакрыўдзіць іх жонак нейкай драбязой. Пра іх я напісала спехам на патрабаванне выдаўца».

Падумалася: як жа шмат у нашай літаратуры і культуры паранейшаму залежыць ад нас саміх. Ад нашай патрабавальнасці! Не напішам – не прачытаем – не будзем мецьме. Не будуць шмат чаго ведаць нашыя, і без таго ўжо абдзеленыя, нашчадкі. І не будзе ім

каму ісці на голас продкаў. І проста таленавітых папярэднікаў.

Што ж, голас на голас кладуцца як колас на колас... Або, як таленавіта ўвечніў гэтую сентэнцыю сучаснік Дануты Бічэль, ейны калега-паэт, які таксама апошнімі гадамі проста здорава падзіўляе нас сваёй прозай, Уладзімер Някляеў:

*Каб нас не забылі, пакінем нашчадкам імёны.
Пакінем імёны! – адно на мільён дастаткова,
Каб выспела Ніва, дзе будзе пасеяна Слова, —
А Слова кладзецца на Слова, як колас на колас
Кладуцца, каб выстаяць вецер...*

І гэта куды лепей, чым калі на абязлюдзелым нацыянальным палетку «колас ад коласа не чуе голаса».

Напрыканцы прадмовы Данута апраўдваецца: «...гэтая кніжка няроўная. Я не ўсюды дала рады сваім эмоцыям. На мяжы паміж паэзіяй і прозай, калі ўдаецца заскочыць за далягляд думкі, дзе пачуццё і думанне зліваюцца ў адно, мае эсэ атрымаліся. І падмацоўвае біблейным: «Заходзьце да мяне, хто ў смутку, душа кніжкі заўсёды адчынена...»

Што ж, пытайся ў кнігарнях, дарагі чытач, і спасцігай сваё мінулае-прамінулае, а нават і сучаснасць, якую мог ты прагледзець. Не разгледзець, прысмактаны да тэлевізійных серыялаў, спартовых алімпіядаў ці выбарчых баталій. Аўтарка з старадаўняй Гародні сабрала ў сваёй кнізе ўспамінаў галасы найлепшых сяброў, якіх пазнала ў жыцці.

Дык ідзіце на іх голас, каб пачуць Праўду Жыцця.

ЭПАС ПЕРАМЫТНІКАЎ- РАКАЎЧУКОЎ

*Пра раман, народжаны
міжваеннымі рэаліямі на Бацькаўшчыне*

Сяргей Пясецкі. Каханак Вялікай Мядзведзіцы: Раман / Прадм. Мельхіёра Ваньковіча; Перакл. з польск. Фэлікса Янушкевіча. Мінск: Выдавец В. Хурсік, 2009. — 352 с.

У чым нацыянальнасць твора? У паказе адметных і непаўторных рысаў кожнага народа, ягонага менталітэту, адносін да штодзённай рэчаіснасці.

Дзіўны лёс наканаваны некаторым творам, напісаным ня нашай моваю, але якія цяпер слухна лічацца самымі яркімі нацыянальнымі эпопеямі.

XVI стагоддзе — лацінамоўная «*Песня пра зубра*» Міколы Гусоўскага (ці Гузоўскага?).

XIX стагоддзе — «*Пан Тадэвуш*» наваградчука Адама Міцкевіча.

XX стагоддзе — «*Каханак Вялікай Мядзведзіцы*» ляхаўчука Сяргея Пясецкага.

Так, цяпер наш нацыянальны чытач мае мажлівасць чытаць (не, зачытвацца!) раманам С.Пясецкага «*Каханак Вялікай Мядзведзіцы*» (1935).

«Гэта была мая першая дарога. Нас ішло дванаццаць. Я і яшчэ дзевяць перамытнікаў; вёў групу «машыніст» Юзік Трафіда, бывалы,

дасведчаны праваднік; тавар пільнаваў жыд — Лёва Цыліндар... Патанаючы ў змроку, сядзелі мы ў доўгім, вузкім і вільготным канале, які праходзіў пад стромістым насыпам. Угары бегла дарога, што вяла з Ракава на паўднёвы ўсход да граніцы. Ззаду мігцелі агеньчыкі Паморшчыны. Наперадзе была граніца».

Акрэсленая ў рамане геаграфія месца падзей — нашая, беларуская. Найрэальная. «Чытаў гэтую кніжку са штабной картаю у руках» — адзначыць у прадмове да першавыдання слынны польскі літаратар Мельхіёр Ваньковіч. Галоўныя падзеі адбываюцца ў Ракаве (ну і вядома ў Вільні ды Менску), ракаўскім навакольлі і шырэй: прыгадваюцца Барсукі, Волма, Гарані, Дулічы, Душкава, Затычына, Івянец, Камень, Койданава, Краснае, Курдуны, Кучкуны, Ляхі, Новы Двор, Паморшчына, Пятроўшчына, Рубяжэвічы, Стоўбцы ... — бясконцы шэраг назваў, знітаваных лясамі, падлескамі, пералескамі, якія зялёнымі каралямі не толькі ўпрыгожваюць наш край блакітных азёраў, але як жыццядайныя артэрыі яднаюць нашыя вёскі і мястэчкі ў адзіную краіну. Пераразную жывасілам бальшавікамі паводле рыжскага падзелу. На што адгукнуўся сваім часам Якуб Колас:

*«Нас падзялілі... Хто? — Чужаніцы,
Цёмных дарог махляры.
К чорту іх межы! К чорту граніцы!
Нашы тут гоні, бары!»*

І ў чым нашая віна, што ані рамана «Каханак Вялікай Мядзведзіцы», ані гэтых радкоў песняра не ведала не адно пакаленне айчынных чытачоў. Што шараговых чытачоў?! Прафесійныя літаратары-акадэмікі папаміралі ў няведанні. А цытаваныя коласавыя радкі не атаясамлівае нават цяпер загадчык сучаснага аддзела тэксталогіі акадэмічнага Інстытута мовы і літаратуры. Запэўніваючы мяне, што гэта Купалавы радкі... А ўжо выйшлі і Поўны збор твораў Янкі Купалы, і паўдзiesiąтка тамоў Якуба Коласа (з усёй ягонаю паэтычнай творчасцю). Што ж, такі акадэмічны ўзровень некаторым недасяжны. Затое й пазбываюцца некаторых супрацоўнікаў адтуль ....

«Каханак Вялікай Мядзведзіцы» — раман пра тых, хто паслаў да д'ябла штучна прыдуманых чужаніцамі межы-граніцы, і жыў вольным

жыццём там, дзе спрадвеку жылі іхнія продкі, якіх каторае вось стагодздзе змушалі жыць паднявольна. «Хацеў ведаць, куды едзем?.. — перапытвае супрацоўніка койданаўскага пагранатрада Сашка Вэблін, сімпатычны кароль граніцы, намаляваны аўтарам у лепшых традыцыях джэк-лонданаўскіх герояў — Дык вось — едзем за граніцу... А хочаш ведаць, хто мы? Мы вясёлыя хлопцы. З тых, хто “граніцу не купляюць” і такім сексотам, як ты, у лапу не даюць!..»

Нягледзячы, што раман быў напісаны на польскай мове, ён практычна напісаны моваю мясцовых людзей, на якой у Цэнтральнай Польшчы не гавораць. Перасыпаны прыказкамі-прымаўкамі, якія з аднолькавым поспехам бытавалі і пад Ракавам, і пад Кракавам: «Не для пса кілба-са»; «зух — на аднаго ўдвух! А супраць зуха — здохлая муха». У творы неаднаразова прыгадваецца: «У вёсках дзяўчаты цягнулі беларускія песні»; у некаторых апісаннях яны нават цытуюцца-спяваюцца перамытнікамі:

*Дзяўчыненька, сэрца мое,
Як прыемна ліца твое!
Не так ліца, як ты сама,
І ў паперах упісана.*

Пад наш мелас выконваюцца і скокі («беларускі народны танец — «Мяцеліц»»). Ня раз і ня два на старонках рамана сустракаюцца зусім нечаканыя параўнанні, народжаныя «беларускай рэальнасцю»:

- Бачыш, які аўтаматычны карабін, — вымавіў Грабар.
- Дзе аўтамат?
- Ну, на плячы нясе.
- Гэта ж вілы!
- Уласна... Беларускі аўтаматычны карабін, адразу 5 дзюрак робіць!
- Ну, а як выглядае беларуская гармата?
- Сякера, — кажа Грабар. — Дай у лоб, конь не вытрымае!

Ужо па гэтым і іншым дыялогам бачна, якой дынамічнай мовай, жывымі вобразамі поўніцца твор пра тых, хто ад біблейных часоў

(«праўду кажу вам, што мытнікі і распусніцы паперад вамі ідуць у Царства Божае»; а раз былі «мытнікі», значыць існавалі і «перамытнікі») займаўся нелегальным правозам тавару. Супрацоўніку койданаўскага пагранатраду, які спрабаваў затрымаць ракаўскіх перамытнікаў, на пытанне што вязуць, адказаў:

— ... вязём шчаціну!.. Хочаш памацаць?..

— Таварыш... я не...

— Я табе не таварыш! Твой таварыш у будцы сядзіць і зубамі блох ловіць!

— Я не думаў... Я толькі хацеў...

— ...скуру садраць!.. — закончыў Сашка і вымавіў: — Скачы ў ваду!

Таму і перакладаць яго мастаку Фэліксу Янушкевічу было ў асалоду. Мастаку, які маладзёнам абыйшоў з мальбертам усе гэтыя мясціны, занатаўваючы ў фарбах нашыя непаўторныя краявіды. З разгорнутай анатацыі да рамана можна даведацца, што пераклад паўстаў 25 гадоў таму. Упершыню быў апублікаваны толькі ў сярэдзіне 1990-х («Голас Радзімы». 1995, № 29 — 1996, № 11) па зразумелых прычынах. Зялёнадубавец-выведчык-пісьменнік нарадзіўся ў Ляхавічах 01.04.1901, але да скону дзён (памёр у Англіі 12.09.1964) быў супраць таго, што рабілі Саветы з яго Бацькаўшчынай. Пераклад паўстаў дзякуючы захаванаму на Беларусі асобніку першага выдання (Варшава, 1937 г.) з прадмовай Мельхіёра Ваньковіча, калі аўтар адбываў 15-гадовы тэрмін зняволення ў польскай турме. Кніга з пячаткай «*Kolejowe przysposobienie wojskowe. Zarząd Okręgu Wilno*» знаходзілася ў Дрысьвятах ў св.п. Марылі і Яна Шукялёў. Яны падаравалі рарытэт студэнту Ф. Янушкевічу, які прыязджаў з эцюднікам на Браслаўшчыну ў 1970-я гг. Пра ўсіх, хто меў дачыненне да беларускага тэксту на працягу чвэрці стагоддзя, перакладчык памятае. Таксама памятаюць Пясецкага сем зорчак з ніколі не заходзячай нябеснай субстанцыі.

Мы павінны памятаць і разумець: каб у нас ужо тады, на зломе 1918-1920-х гадоў утрымалася створаная Беларуская Народная Рэспубліка «ў сваіх этнаграфічных межах» (В.Ластоўскі) — хіба б хадзіў таленавіты юнак Пясецкі лясамі, каб зарабляць на жыцц-

цё перамытніцтвам? Хіба б займаўся гэтым патаемна мае землякі-ракаўчукі?

«Каханак Вялікай Мядзведзіцы» перакладаўся і выдаваўся (неаднаразова) на ангельскай, галандзкай, дацкай, гішпанскай, італьянскай, нарвежскай, нямецкай, французскай, эстонскай мовах. Па ім здымаліся тэлесерыялы. Сапраўды, пераклад на гэтулькі еўрапейскіх (і не толькі еўрапейскіх) моў ярка засведчыў, што сам твора напісаны ў рэчышчы найлепшых лдасягненняў сусветнай літаратуры.

І апошняе, пра што мушу папярэдзіць усіх будучых чытачоў.

Сядзячы днямі на адной літаратурнай прэзэнтацыі, якая адбывалася ў сценах украінскай амбасады, мой сусед, якому я даў пагартачь сігнальны асобнік «Каханак Вялікай Мядзведзіцы», паэт Уладзімер Някляеў, парушыў ўважлівую цішыню залы воклічным, колькі разоў паўтораным: «Гэтага не можа быць?!» Калі перапытаў, што гэтак закрунула стрыманага па характару сябра за жывое — ён не мог паверыць даце на самым канцы кнізе:

14 кастрычніка 1935 г. — 29 лістапада 1935 г. Сьвяты Крыж, астрог.

— Каб такі раман за 40дзён? Гэтага проста не можа быць?

— Бо ты не пісаў у турэмных варунках...

Што ж, пагадзіце: нехта можа пісаць 40 гадоў, лічыцца найвялікім творцам. Але найбольшае, на што можа разлічваць — застацца проста ў гісторыі літаратуры. Але не ў ёй самой. У пераліку прозвішчаў, але не самімі тварамі. Пра гэта выказаўся аўтабіяграфічна і сам С.Пясецкі: «Слупы расейскай літаратуры, за выключэннем Гогаля і Чэхава, былі мне чужыя. Літаратуры «з праблемамі» я не шукаў. Вельмі гучны і модны Арцыбашаў застаўся для мяне чужы. Прачытаў ягонага славутага «Саніна», прызнанага за парнаграфію найвышэйшага класа. І не знайшоў там ні парнаграфіі, ні высокага класа... Дзіўная рэч, не любіў твораў Горкага. Лічыў іх за адпаліраваную, стылізаваную імітацыю жыцця і позу...» Сапраўды, хто цяпер у нас, а тым больш у Польшчы і нават у Расеі будзе «зачытвацца» Буревестнікам? Неда-рэмна ў іншым рамане С. Пясецкага «Роўныя начным багам» (1938) сталёны герой, адпачываючы падчас небяспечнага вандравання з Менску ў Ракаў, і бавячы час чытаннем «Савецкай культуры» на лясным хутары, даводзіць сябрам: «Рускія пра культуру нават гава-

рыць не маюць права, бо ў мільярд разоў больш зрабілі такога, каб яе знішчыць, чым узяць!»

Да першакласных літаратараў Пясецкі падыходзіў як шараговы чытач — зусім без прафесійных крытэрыяў: «Кніжкі ацэньваў не розумам, а пачуццём — праз сілу, з якой на мяне ўздзейнічалі». Праўда не павінна быць прадумана, Яна павінна быць па-мастацку занатавана і прапанаваная чытачу. Праўда служыць гістарычнай памяці. На гэта і скіраваны будучы выдавецкі праект «*Сяргей Пясецкі і Беларусь*». Ён прадугледжвае выданне амаль усіх збеларушчаных твораў празаіка («*Роўныя начным багам*», «*Пяты этап*», «*Запіскі афіцэра Чырвонай арміі*», «*Жыццё раззброенага чалавека*», «*Бабілонская вежа*» і інш.

Чытаючы Пясецкага мы зноўку вяртаемся ў думках да класічнага:

«Нас падзялілі. Хто чужаніцы»...

Як заўважыла мне прыватна ўнучка творцы Эва Тамашэвіч, перадаючы аўтарскія правы на выданне збеларушчанага С.Пясецкага, яе дзядуля «быў польскім пісьменнікам, але беларусы таксама маюць права на частку ягонай спадчыны!» («*dziadek był pisarzem polskim, ale Białorusini też mają prawo do jego części!*»).

2009

**Радзіма
як
Вечнасць**

www.kamunikat.org

Беларускі Парыж

Неабходнасць наведаць Парыж паўстала перада мною ў лістападзе-снежні 1993 года. Адбываючы тады стажыроўку пры Інстытуце Літаратурных Даследаванняў Польскай Акадэміі Навук, мне трапіліся дакладныя звесткі, што ў Парыжы захоўваюцца рукапісы беларускіх літаратараў: асабісты архіў Вайніслава-Казіміра Сулімы-Савіч-Заблоцкага (памерам 626 аркушаў), 7 сшыткаў успамінаў Алеся Рыпінскага па паўстанне 1831 года ды іншае. Належала «пакратаць» дакументы ўласнаручна.

Яшчэ з Варшавы паслаў адпаведную просьбу ў Парыж. Вясною 1994 года прыйшло паведамленне ад Польскага Гісторыка-Літаратурнага таварыства ў Францыі, што Стыпендыяльная Камісія імя Ст. Лема прызначыла стыпендыю. Паколькі ў мяне заставалася да канца нерэалізаванай трохмесячная стажыроўка ў архівах Польшчы, парыжская вандроўка адсунулася на восень.

Неверагодна, але ведаючы ледзь не за паўгода наперад пра сустрэчу з Францыяй, вольнага часу настроіцца на «парыжскую меланхолію» я так і не дабраў праз штодзённую занятасць Урэшце давялося часова адкласці клопаты над планавай тэмай у родным акадэмічным інстытуце літаратуры, турботы рэдактара-складальніка гісторыка-дакументальнай хронікі «Памяць» Валожынскага раёна ды заняцца будучай вандроўкай.

Мой рэальны Парыж распачаўся клопатамі пра французка-нямецкія візы ды іншыя паперы (тут да месца згадаць удзячным словам прыязную апеку былога міністра замежных спраў Пятра Краўчанкі ды акадэміка Радзіма Гарэцкага).

Толькі у камфортабельным аўтобусным «лайнеры» паміж Варшавай і Парыжам будучая сустрэча з архіўнымі таямніцамі горада на Сене-Сэкване вымалявалася рэальнай. Аднак разгубленасці ў сабе не адчуў. Забягаючы наперад, адзначу, што за ўвесь час побыту ў Францыі толькі ў адным пачуваўся ніякавата: у няведанні французскай мовы. Але з гэтым паспяхова змагацца мне дапамагала жонка Галіна, якая някепска валода ангельскай. Наогул, варта было толькі разгублена прыпыніцца з планам места, як да нас падыходзілі парыжане, зычліва прапаноўваючы свае паслугі. І міжволі знікае збянтэжанасць, калі ба-

чыш насупраць добразычліваю ўсмешку.

Парыж робіць несамавітае ўражанне: і колерамі, і памерамі, і архітэктурай. Нават у дождж ён мог мог выглядаць срабрыстым. Праўдзіва: Парыж ёсць Парыж. Мне толькі было шкада натоўпы турыстаў, якія ў дождж пахапліва-сквапна шчоўкалі апаратамі ці вадзілі рулямі відэа камер. У мяне ж была магчымасць прычакаць за месяц будучай стажыроўкі не адзін сонечны дзень для здымкаў парыжскіх краявідаў. Што да турыстаў, заўважу яшчэ адну асаблівасць: дзякуючы ім амаль цэлы тыдзень Парыж падаецца нейкім ўсходне-азіяцкім горадам, а на выхадныя, заліты нямецкімі турыстамі — часткай Германіі.

У Парыжы я планаваў працаваць пераважна у Адзеле рукапісаў Польскай Бібліятэкі і ў фондах Музея імя Адама Міцкевіча, якія месцяцца на вуліцы Арлеан над ўзбярэжжам Сены, у нейкіх 5 хвілінах хады ад слыннага Нотр-Дама (*Biblioteka Polska w Paryżu / Bibliotheque Polonaise; Polskie Towarzystwo Historyczno-Literackie 6, quai, d'Orleans, Paris*).

Атрымліваючы частку стыпендыі (усей сумы ў канцэлярыі наяўнымі не мелі, бо я не папярэдзіў пра дакладную дату прыезду), жартам кінуў, што не так сквапны на грошы, як на працу. Папрасіў, ці магу сядзець тут даўжэй за афіцыйны расклад працы бібліятэкі 14.00—18.00. Сам дырэктар адказаў: «*Zasadnicze nie*» (прынцыпова не). І вінавата патлумачыў: «каб не ствараць прэцэдэнтаў».

Настойваць на парушэнні прынцыповага «не» не хацелася. Але тым самым разбурыўся ранейшы стэрэатып пра «страшэнную працавітасць на Захадзе». Замест таго, каб заваліць мяне бібліятэчнымі рукапісамі, кнігамі за атрыманую стыпендыю, мне не дазволілі працаваць ані раніцою, ані ў гэтак званы «санітарны дзень, панядзелак». (Потым я даведаўся, што Бібліятэка — грамадская ўстанова. Утрымліваецца не з дзяржаўных сродкаў, а з прыватных ахвяраванняў. У пэўныя дні сюды прыходзяць дапамагаць-дзяжурыць, за проста так, жанчыны-полькі пенсійнага ўзросту).

У першы дзень наведвання дырэктар, (як выявілася, наш зямляк — родам з Бабруйска) Рышард Талька правёў кароткую, але адмысловую экскурсію па музейнай экспазіцыі. Мо з увагі, што са мною разам прыехала не толькі жонка Галіна, але і малодшы брат Валяр'ян, аўтар помніка Адаму Міцкевічу ў Наваградку.

Вось некалькі штрыхоў з гісторыі Бібліятэкі, у якой мне належала працаваць.

Будынак Польскай бібліятэкі у Парыжы і музея Адама Міцкевіча набыты ў 1853 годзе. Дзе цяпер аддзел рукапісаў — там была стайня мансеньёра Антуана дэ Маро. Так што дом праектаваўся не для бібліятэкі, а як рэзідэнцыя магнатаў. У 1866 годзе Польскае Гісторыка-Літаратурнае Таварыства атрымала ад французскага імператара статус грамадскай арганізацыі. Гэта значыць, з коштаў, пакінутых у спадчыну ды іншых грамадскіх ахвяраванняў, не плаціўся падатак. Усё, што ёсць у Музеі, захавалася дзякуючы сыну паэта Уладзіславу. Праўдзіва, далёка не кожны з творцаў-геніяў пахваліцца такім нашчадкам. Адам Міцкевіч меў шасцёра дзяцей. Уладзіслаў — найстарэйшы, найболей да бацькі прывязаны.

Колькі гадоў таму ў Парыжы з'явілася два розныя пераклады на французскую мову паэмы А.Міцкевіча «Пан Тадэвуш». Адначасова таксама з'явіўся французскі пераклад «Дзядаў» і «Крымскіх санэтаў». У музей зляцеліся парызжскія журналісты амаль у шоку: патлумачце, што гэта за феномен? Што гэта за Mikiewicz? (французы маюць праблему з вымаўленнем ягонага прозвішча). Маўляў, выдатныя нашы паэты не могуць дазволіць сабе лішні (!?) раз выдаць шчуплы зборнік паэзіі, а тут раптам столькі кніг і такіх самавітых, капітальных з аднаго вонкавага выгляду. Перакладчыкамі былі французы, народжаныя французы, таму сутыкнуліся з вялікі цяжкасцямі (як жартавалі самі, мелі цвёрды арэшак *do wygryzienia*). Перад тым яны прыходзілі ў міцкевічаўскі музей з дакладамі, гаварылі пра свой энтузіязм і адначасова пра тупіковую сітуацыю, калі найкапітальнейшыя слоўнікі не падавалі слоў тыпу *dziecielina* (адвечна беларускае, з хлапчуковага маленства вядомая «дзяцяліна»).

Першы арыгінал-аўтограф «Пана Тадэвуша» меў загаловак «*Żegota*». А першы радок першапачаткова гучаў «*Ojczyzno, Litwo moja*».

Як і меркаваў згодна папярэдне праведзеным «тэарэтычным» росшукам па бібліятэчным каталогам, выдадзеным яшчэ да вайны, у бібліятэцы адшукаліся пісьмы і дакументы ўдзельніка паўстання 1831 года, знакамітага этнографа, піянера польскай і беларускай фатаграфіі, паэта, педагога, гісторыка, мастака-графіка, літографа і кнігавыдаўца

Алеся Рыпінскага. Праўда, 7 сшыткаў ўспамінаў пра Лістападаўскае паўстанне 1830—1831 гадоў на Беларусі (пераважна Вілейскі, Дзісенскі, Браслаўскі паветы) — не ўсе аўтарства Рыпінскага, а ягоных сяброў па зброі, аднак апрацаваныя Рыпінскім. Накшталт: *Nr. 7. s. 693—716. Wypis czyli Noty, wyjęte z Dziennika jednego z Podchorążych Dyneburgskich a teraz Podporucznika Pułku 7-go Piechoty Liniowej Polskiej WJP Antoniego Labuńskiego, służące do historyi Powstania Powiatu Dzisnienskiego. Rok 1831. Miesiąc Kwiecień*. Усе ўспаміны пісаліся па прапанове малавядомага цяпер нават спецыялістам-гісторыкам Таварыства Літоўскага і Земляў Рускіх (г.зн. беларуска-украінскіх), якое узнікла ў Францыі пасля паражэння паўстання. Кіравалі ім пераважна нашыя землякі Леанард Ходз-ька, граф Адам Плятар, Адам Міцкевіч, Іяхім Лелевель... Вельмі паказальны момант: адзін з сшыткаў успамінаў падпісаны «Аляксандр Рыпінскі, беларус» (*Avignon. dnia 1-go Sierpnia 1832 r. Alexander Rypiński, Białorusin*)

Успаміны, як бачым, датуюцца 1832 годам — факт беспрэцэдэнты ў гісторыі самаакрэслення нацыянальнасці прадстаўніком нашага народа ў першай палове XIX стагоддзя. Да «Дудкі беларускай» Францішка Багушэвіча заставалася больш паўвека. І зборнік Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча «Дудар Беларускі» з'явіўся значна пазней, у 1857 годзе.

Тамсама ў бібліятэцы захоўваецца каля 20 кніжак Рыпінскага, выдадзеных ім на эміграцыі ва ўласнай друкарні ў Лондане (пераважна 1850-ыя гады). Амаль усе «парыжскія» экзэмпляры пазначаным дарчым надпісам аўтара, які на жаль, вялікай інфармацыйнай каштоўнасці не ўтрымлівае (накшталт: *Bibliotece Polskiej w Paryżu od Autora*). Але збор сам па сабе вельмі каштоўны, паколькі ў бібліятэках Беларусі няма і дзесятай часткі кніг Рыпінскага. І нават Нацыянальная бібліятэка Францыі валодае ўсяго адным выданнем (кніга «Białoruś», Парыж, 1840).

Акрамя матэрыялаў А.Рыпінскага вялікую каштоўнасць для Беларусі уяўляе асабісты архіў Вайніслава-Казіміра Сулімы-Савіч-Заблоцкага (прынамсі, значная частка). В.К.Заблоцкі з'яўляўся асабістым сакратаром прэм'ер-міністра Францыі Луі Гамбеты (да 1882 г.), пакінуў пра яго каларытныя ўспаміны. Пісаў прозу (на польскай, рускай, французскай мовах), паэзію, журналісцкія допісы. Знач-

ную цікавасць уяўляе таксама ягоная перапіска з Ю.Крашэўскім, А.Гілерам, сям'ёй Чартарыскіх. На жаль, збор крыху і расчараваў. Рукапісы выключна на польскай, нямецкай, французскай, расейскай мовах. Я ж пасля знаходкі ў Кракаве ягонага вельмі патрыятычнага верша-панегірыка, прысвечанага Юзафу Багдану Залескаму (надрукаваны ў маёй кнізе «У прадчуванні знаходак») спадзяваўся і ў Парыжы адшукаць новых доказаў паэтычнага таленту Сулімы-Савіч-Заблоцкага на роднай мове. Праўда, беларускае слова па-ранейшаму ратуе неўміручы фальклёр. У таго ж Вайніслава ў славістычных лекцыях-запісах сустракаюцца беларускія песенькі. А што Вайніслаў быў «нацыяналістам» — да мазга касцей! — сведчыць выяўлены адзін з ягоных псеўданімаў — Всеслав Константинович Кривичанин! Менавіта так надпісана на зеленаватай папяровай вокладцы твора «Парижана, или Парижские Письма» — своеасаблівыя разгорнутыя допісы ў расейскія газеты і часопісы канца 1870—пачатку 1880-х гадоў. Значыць, публікацыі іх варта пашукаць у тагачаснай рускай перыёдыцы, айчыннай і эміграцыйнай

Агульная колькасць адзнятых ксэракопій з матэрыялаў А.Рыпінскага і В.Сулімы-Савіч-Заблоцкага перавышае некалькі соцэн старонак. Але не усё каштоўнае ўдалося скапіяваць. Шмат арыгінальных матэрыялаў па гісторыі Беларусі (ліст гранічны Жыгімонта-Аўгуста, пададзены паслам Івана Жахлівага адносна мяжы паміж Вялікім Княствам Літоўскім, Рускім і Жамойцкім ды Масковіяй, 1570 г.), аўтографы Льва Сапегі, Астафея Валовіча, Уршулі-Францішкі Радзівіл, універсалы, мемурандумы, літаратурныя панегірыкі, што паўставалі на нашых землях. Асобную каштоўнасць уяўляе гісторыка-этнаграфічны нарыс пра Наваградчыну (рукапіс пачатку XIX ст.), літаратурна-палітычныя адозвы з часоў паўстання пад пачатам Тадэвуша Касцюшкі, немалы рукапіс жмудзінскага сябрука В.Дуніна-Марцінкевіча Міколы Акаялевіча-Акелайціса па гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, напісаны ў 1861—1862 гадах.

Прывёз я з сабою і важкі машынапіс Дзянізіі Вратноўскай «Слоўнік польскіх мастакоў, гравёраў, літографістаў і выдаўцоў эміграцыі 1830 года» (*Wrotnowska Denise. Dictionnaire des artistes polonais Peintres, graveurs, lithographes et dessinateurs de l'emigration de 1830. Paris,*

1948), ахвяраваны для Аддзела рукапісаў нашай акадэмічнай бібліятэкі супрацоўнікам Польскай Бібліятэкі ў Парыжы Рышардам Матурам. На штудзіраванне гэтага тома ў Парыжы проста не хапіла часу. А ў ім сустракаюцца постаці і беларускія: хтосьці Ігнат Будзіловіч (1805-1863) паходзіў з *region de Bialoweza*; Лыі Булеўскі, літвін [*Bulewski Louis* (1824-1883), *d'une famille lithuanienne*]; Аляксандр Ходзька-Барэйка (1804-1891) нарадзіўся ў Крывічах (*Krzywicze*)..

Штодня блукаючы па Парыжу міжвольна згадваў, як нашыя спадырыні пры слове «Парыж» губляюць прытомнасць, таму не шкадаваў сваіх ног: Шанс Алезі. Булонскі Лес. Манмарт. Палас Раяль. Адэон. Беласнежны купал Сакра-Кёра ў не па-восеньску глыбокім блакіце парыжскага неба. Амаль гадзіну праседзеў у гэтай базіліцы. Сакавітыя кветкі на вітражах. Сам алтар — распяты Хрыстос — распісаны пазалотаю. Сядзіш у паўцемры, а цябе не пакідае ўспамін, як падымаўся-заходзіў сюды, караскаючыся ўгару. Нібы дзесь у Ашгабадзе, мусульманскай Туркменіі.

Сінь неба і бялюткі купал. Белы-белы Сакра-Кёр. Нібы штось турэцкае, усходняе. І разам з тым — Хрысціянства. Паабапал алтара ўгары крылатыя анёлы, прыкаваныя да столі, нагадваюць легенду пра несмяротнага Праметэя.

Наогул, храмаў у Парыжы багата. І амаль усюды — багацейшыя вітражы-мазаіка, нібы старажытныя фрэскі-роспіс. Зззяюць-зіхацяць багаццем колераў. А ў касцёле св. Амброжыка не проста мазаіка, а сама дасканаласць. Вытанчаная і ажурная. «Як увесь Парыж» — трапна заўважыць Галіна. Ад Парыжа не стамляешся, бо няма грувасткасі, аляпаватасці, цяжару звыклых манументаў (пераважна сталінскай эпохі) ў Варшаве, Маскве, Пецярбургу (кшталтам менскага палацу прафсаюзаў).

Парыж — гэта ажур каменняў і фантазіі. Лозы дзікага вінаграду, якім апавіта гранёная ўзбярэжная Сены ля Нотр-Дама, здаюцца не дзікімі раслінамі, а дэкаратыўнай зелянінай, дагледжанай рукою рупнага садоўніка.

Каб чытач не падумаў пра суцэльнае захапленне недасяжным для большасці горадам-мараю скажу: падабалася не ўсё. Да прыкладу, Радэнаўскі помнік Бальзаку. Экспрэсія, якая пераходзіць ці не ў карыкатуру. У дадатак, пастаўлены вельмі няўтульна, на вастрыні буль-

вару Манпарнас, вуліцы Манпарнас і яшчэ нейкай. У параўнанні з ім Азгураўскі помнік Коласу ў нашым Менску падаўся геніяльным.

Амаль кожны адвячорак мы кіраваліся да Эйфелевай вежы. Так, расквечаная рознакаляровымі ліхтарамі, з феейверкам дзесятка уключаных непадалёку фантанаў (наилепш сузіраць іх з вышыні гары Тракадэра) Эйфелевая вежа ўвечары прыгажэйшая, чым жалезны каркас пры дзённым святле. На спакойна-сузіральны меланхалічны настрой упывае не толькі архітэктурны вобраз Парыжа, але і няспешная хада парыжан, звыклых бавіць вольны час у шматлікіх кавярнях — адкрытых шклянных памяшканнях, дзе сядзіш, нібы на вітрыне. І дзе досыць утульна, асабліва ў дождж. Бо дождж ёсць дождж, і тады нават зіхоткая плошча ля Гатэля дэ Віль падасца самотнай, закінутай, а святочныя ліхтары на ёй стаяць, бы акалелыя постаці. І ад брызготных фантанаў патыхне зябкай вогласцю.

Наогул, парыжане — люд паважны. У метро не кінуцца падбегам на гук падышоўшай электрычкі (што ў першыя дні вельмі дзівіла мяне, неастылага ад тэмпу менскіх клопатаў перад зборам у няблізкую і адказную вандроўку). Маўляў, паспеем. Нават пехатою.

Парыж — горад невялікі.

А пакуль паслухаем музыку.... Вандроўных гітарыстаў, акардыяністаў, скрыпачоў, саксафаністаў у парыжскай падземцы нямала. Прывязджаюць пабірацца з паў-Еўропы. Што тут зручней на кароткія адлегласці дабірацца на сваіх дваіх пераканаліся, выбраўшыся ў Луўр, да якога з вуліцы Гравілье ехаць метром хвілін 18, а вольным, няспешным крокам зойдзеш і за 15.

У Луўры акурат на Венеры Мілоскай скончыўся 36-ы кадр маёй каляровай AGFACOLOR. І толькі перазараджаючы плёнку, пабачыў побач на сценах таблічкі: фотаапарат, перакрэслены крыж накрыж чырвонымі палосамі. Здымаць забаронена! Ажно рассьмяяўся. Бо такіх «аслепных» «фатографай-аматараў» — дзесяткі. Найбольш шчыруюць японцы, таропка хаваючы ў кішэні гатовыя каляровыя здымкі Афразіта Кмідэ. Бязрукая, але дасканалая. Гледзячы на працу Паола Учэлла (1397—1475) «Баталія», разумею, адкуль пайшоў Матэяка з ягонай велічнай «Бітвай пад Грунвальдам». Пабяжылі белыя колеры, ад якіх амаль нічога не засталася яркага (хоць гэта праца ў свой час, адчуваецца, была дужа параднай). У хлопчыку «Гандляру

вафель» Джузэпэ Рыберы (1642 г.) пазнаю знаёмы каларыт фарбаў майго земляка Фердынанда Рушчыца.

Стоены роздум перад незямною «Моной Лізай» Леанарда да Вінчы. Як сказала Галіна, «свет у яе ідзе з грудзей». Самае светлае места на партрэце. Таму ва ўсім нябесны спакой. Ніводная з раней бачаных рэпрадукцый гэтага ўражання не перадавала. І таму карціна набывае сімвалічны сэнс.

Славутыя «Сляпяы» Пітэра Брэйгеля павешаны так высока, што лёгка можна прайсці і нат не здагадацца, дзе яны. Робіцца ніякавата, калі дзiesiąткі людзей мінаюць запаветную для мяне залу, не падымаючы галавы на сусветна вядомы шэдэўр.

Адрываючы позірк ад сотняў карцін, габеленаў, скульптур, гляджу з вакна Луўра на плошчу. Перад шкляной пірамідай даўжэзная чарга. Магу параўнаць яе толькі з вядомай калісь чаргою ў Маўзалеі на Краснай плошчы. І як могуць капіталісты спакойна назіраць, як на вуліцы марнуюцца гэтулькі грошай?! Адзін білет нядзельны — 20 франкаў = 4 даляры.

Лёс ёсць лёс. Каго б Вы думалі я спаткаў у Луўры? Прафесара Ежы Клачоўскага, сакратара ЮНЭСКА ад Польскай Рэспублікі, з якім пазнаёміўся колькі гадоў таму на міжнароднай канферэнцыі ў ягоным родным Любліне. Паважаны прафесар абяцае і тут паспрыяць маім росшукам у архівах Сарбонны і Нацыянальным. Зрабілі здымак на памятку пры карціны Дэлакруа «Свабода Францыі».

Дырэктар Польскай Бібліятэкі ў Парыжы прафесар Лешак Талька не абмежаваўся апекай нада мною толькі ў сценах сваёй установы. Пры ягоным удзеле, а таксама супрацоўніка Беларускай амбасады ў Францыі Яўгена Юшкевіча я наведаў Нацыянальны архіў Францыі, Нацыянальную Біліятэку і Бібліятэку Сарбонскага ўніверсітэта. У апошняй планаваў выканаць просьбу Вітаўта Кіпеля — паглядзець спісы студэнтаў Сарбонны XVII—XIX стагоддзяў на прадмет пошуку нашых землякоў.

Высветлілася, што гартаць іх трэба не ў Парыжы, а ехаць у Фантэбло, куды дабрацца я не паспеў. Але зрабіць кароткую вандроўку ў ваколіцы Парыжа давалося.

З пратэкцыі прыязнага дырэктара Талькі мне арганізавалі спатканне з дырэктарам Літаратурнага Інстытута і адначасова галоўным рэ-

дактарам парыжскай KULTURY Ежам Гедройцем. Рэдакцыя месціцца пад Парыжам, у мясцовасці Мейсон-Лафіт (91, Avenue de Poissy, Le Mesnil-leRoi). Размова з ім пачалася са згадкі пра майго земляка Паўла Здзяхоўскага, колішняга папличніка і супрацоўніка КУЛЬТУРЫ. Павел нарадзіўся ў Ракаве 1 лютага 1914 года, вучыўся на юрыста ў Варшаве; ў 1938 года пачаў працаваць у Міністэрстве замежных спраў, пасля вайны апынуўся ў Парыжы на эміграцыі. Ягоны бацька, вядомы польскі празаік ў пачатку нашага стагоддзя, Казімір Здзяхоўскі, загінуў у Асвенціме. На жаль, і сын памёр даўно, у адносна маладым веку. (Удава, Зофія Здзяхоўская, з якой потым я размаўляў па тэлефоне, таксама паходзіць з Беларусі; спадарыня Здзяхоўская даўно не чула беларускага слоўца, хоць ў маленстве з братам выходзілася мясцоваю нянькаю.

*Грыб-грыб баравік
Над грыбамі палкаўнік!*

— праспявала яна ў тэлефонную трубку адзін з сваіх яркіх ўспамінаў маленства. Настолькі яркі, што згадаўшы яго, 80-гадовая пані Зофія звонка рассмяялася, нібы гарэзны падлетак).

Сам жа Ежы Гедройц таксама згадвае Беларусь з сентыментам. Высвятляецца, і ён наш зямляк, нарадзіўся ў Мінску 27 ліпеня 1906 года. Пачуць такое сведчанне з вуснаў апостала сучаснай польскай эміграцыі — сенсацыя! Усе афіцыйныя энцыклапедычныя выданні называюць ягоным месцам нараджэння Варшаву...

— Гэта таму, — спакойна, як пра даўно мінулае, перажытае, а таму зусім нявартае сур'ёзнае ўвагі дапытлівага маладзёна тлумачыць мне 88-гадовы стары, — што ў час апошняй вайны ваяваў я ў войску Андэрса. Дэмабілізаваўся у Францыі. Быў гэта перыяд вельмі нядобры. Кіравалі тут у значнай ступені камуністы, якім дапамагала НКВД. Палявалі на людзей проста на вуліцах Парыжа. Таму пасля дэмабілізацыі самі французы параілі мне падаць пра сябе фальшывыя звесткі; гэта значыць, напісаць, што нарадзіўся ў Варшаве, а не ў Менску, бо «тады спадара могуць *«potraktować»* як грамадзіна СССР і мець падставы да дэпартацыі. Цягнулася гэта шэраг гадоў. Ну, а пазней папраўляць — толькі блытаніну рабіць. Так і жыву, варшавякам....

Пра сучасную Беларусь спадар Гедройць ведае нямала, бо чытае н'ю-ёркскі «Беларус», віленскую «Нашу Ніву» і менскую «Свабоду».

— А яшчэ аддаўна, ці не гадоў 15, атрымліваю «Голас Радзімы». У яе нумарах ёсць цікавая ўкладка з гісторыі Беларусі аўтара Захара Шыбекі. Вельмі сцісла і ясна напісана. А перад тым друкавалася гісторыя Мінска, што мяне вельмі цікавіла.

Прычына такой цікавасці цяпер нам вядомая. З успамінаў маленства ў рэдактара Гедройця найбольш памятных — Кальварыйскі цвінтар («там пахавана шмат маіх крэўных»), бялюткая Залатая Горка, парк над Свіслаччу.

— Пад канец вайны мне была адназначна зразумела, што мусім застацца ў эміграцыі. Шлях у сацыялістычную Польшчу не прывабліваў. Да таго ж паўсюдна панавалі настроі, нібыта вось-вось пачнецца новая вайна, і межы будуць перагледжаны. Бо ані Амерыка, ані Запад не жадалі пашырэння сацыялістычнага лагера. Я разумеў, раз засталіся на эміграцыі, трэба праводзіць нейкую дзейнасць. Напачатку вялікай энэргіі патрабавала дзейнасць арганізацыйная, бо ўся эміграцыя была рассыпаная. Яшчэ ў Варшаве, у міжваенны перыяд, я назіраў за расейскай эміграцыяй і бачыў, наколькі яна была між сабою расвараная. Таму не стаў пачынаць з высвятлення: якімі шляхамі вызваліць Бацькаўшчыну. Я ўжо тады меў перакананне — адзіным грунтам для дзейнасці ёсць Слова. Выданне кніг і перыёдыкі.

Беларуская ж эміграцыя ў Францыі — вельмі малалікая. Нават без аніякага параўнання. Але сумеснае «беларуска-французскае таварыства» ШЧАУРУС тут існуе. (Гэта яно і запрасіла Галіну і Валяр'яна як сяброў Саюза мастакоў Беларусі).

З намеснікам ШЧАУРУСУ, скульптарам Міхасём Навумовічам (ён аўтар помніка кампазітару Міколу Равенскаму ў Лювэне), адбылася не адна прыемная бяседа за кілішкам роднай «белавежскай» і за келіхам белага французскага віна.

— Сам я з-пад Наваградка. Вёсачка Кашалева, напаўдарозе ад Наваградка да Наваельні. Бацькі таксама паходзілі з Кашалева. У нас там усюды лясы — маё любімае месца-схрон ў любую пару года. У вайну я там нават бібліятэку хаваў. У мурашніку. Як адведваў цяпер нядаўна радзімыя мясціны, пайшоў зірнуць, што з кнігамі сталася.

Дзе там! Саміх мурашнікаў не засталася. А былі ледзь не ў мой рост. Суседка адна мяне пазнала. Кажа, я вас памятаю. Вы да вайны на руках па падвор'і хадзілі. А я спортам вельмі любіў займацца. Спорт і маляванне — найпрыемнейшыя для мяне рэчы. Тут пры ўваходзе ў касцёл Фаунс Энс ёсць мая скульптурная праца (рэльеф), якую рабіў разам з іншымі 8 вучнямі свайго прафесара (гэта ён атрымаў замову, а мы выканалі). Яшчэ адну падобную працу маю ў касцёле святой Жанны Д'арк, 200 кіламетраў ад Парыжа. Думаю яшчэ паставіць не адзін помнік і на Беларусі.

Цяпер на Беларусі свабодней, Трэба толькі, каб гэтая вольнасць патрывала, каб чалавек палюбіў яе. Тады ўжо ніколі не захоча зноў жыць у няволі. Ніколі.

Слухаючы ягоняя непаўторныя ўспаміны пра сваю маладосць, гэта значыць, пра пакручастае мінулае нашай бацькаўчыны (вечаровыя ўспаміны сталых людзей — найлепшае кіно!), балюча думалася: колькі смелых, таленавітых, светлых постацей выгнала з беларускага дому ваеннае і сталінскае ліхалецце (легендарны ўжо Янка Філістовіч — гэты Кастусь Каліноўскі XX стагоддзя — быў найбліжэйшым сябруком Міхася ў часы эміграцыйнае маладосці). Яны жылі з непахіснаю вераю ў ідэалы Беларускай Народнай Рэспублікі, абвешчаныя 25 сакавіка 1918 года.

На пэўныя сляды дакументаў часоў перыяду прэм'ерства Вацлава Ластоўскага я натрапіў ў Нацыянальным архіве Францыі на вуліцы рю дэ 4 Філ, вывучыць якія не ставала часу.

Так што, Парыж у далейшых планах беларускіх даследчыкаў павінен заставацца актуальным. Выяўленыя ж цяпер матэрыялы будуць выкарыстаны пры напісанні новай гісторыі беларускай літаратуры.

Польская эміграцыя, якая вылучыла мне стыпендыю, такім чынам дала магчымасць упершыню даследаваць архівы Францыі прадстаўніку беларускай гуманітарнай навукі.

Агністае Купалле над Іслачай

У нас у Ракаве такое Купалле зладзілі! Можна сказаць, усім Купаллям — Купалле!!

Свята атрымалася непаўторным дзякуючы найперш арганізатарам — мастацкаму кіраўніку народна-фальклорнага гурта «Гасцінец» Лізавета Пятроўскай (яна ж кіраўнік дзіцячага фальклорнага гурта «Вянок»), рэжысёру «Гасцінца» Крысціне Лямбовіч, дырэктару Ракаўскай музычнай школы Алене Вялічка, дыск-жакею Віталю Сахараву, настаўніцы з Валожына Людвіцы Таўгенъ ды іншым. Тут варта зазначыць, што Людвіка, Лізавета і Крысціна — гэта родныя сёстры з слынной спеўнай сям’і Лямбовічаў з прыпушчанскага Пілюжына... А Віталь — сын найстарэйшай Лямбавічанкі, Алесі. Як бачыце, салістаў не бракавала, а добры завадатар ў кожнай справе патрэбны.

Найперш, згодна традыцыі, сярод прысутных абралі аздобу купальскага вечара — «Купалінку». Ёй стала Юля Мякінка (выкладчыца музычнай школы ў нашым мястэчку па класу цымбалаў). І загучэла запрашэнне:

*Добры вечар добрым людзям,
Клічам мы вас на Купалле,
Купаленька — ноч маленька,
Не выспіцца паненка...*

Праўда, парушаючы трохі традыцыю, настаўнік гісторыі Ракаўскай СШ Яўген Мельнікаў з сябрам-рыцарам паспяшаліся, пакуль ушчэнт не сцямнела, паказаць турнірны бой сярэднявечных рыцараў.

А потым разгарнуліся забавы не менш відовішчныя. Найбольш уцехі дадавалі гульні-танцы «А мы проса сеялі...», «Баяры», «Цяцёрка», «Юрочка», «Явар». Заўзятарамі вызначаліся вучні і моладзь з Ракава: Вольга Атрасевіч і Аляксей Картынік, Каця Трамбіцкая і Алег Рак, Юля Барсукова і Алег Лаліеў, Аляксей Курбан з бацькамі (настаўнікі) ды іншыя местачкоўцы, якіх прывабіла вогнішча, раскладзенае на ўскрайку старажытнага гарадзішча над Іслачай. Рукі адвальваліся ў Максіма Палуйчыка — цудоўнага акампаніятара на баяне. Максім няраз прасіўся злітавацца над ім, сіпеў басамі да хрыпаты і здаваўся. Хіба льга перайграць моладзь?! Якая працягвала гульні пад уласнае спеўнае суправаджэнне (некаторыя танцы цягнуліся паўгадзіны!).

І чым толькі не забаўляліся прысутныя. І спявалі песні купальскія, і танцавалі («Кракавяк», «Падыспан», «Вянгерку», «Базар», «Акуліну» — апошні ўзор нашага валожынскага рэгіёну, калі ўдзельнікі танца мяняюцца парамі). І праз полымя скакалі імкліва — пара за парай, адзін за адным, спіна за спінай... І вянкi на Іслач пушчалі. І Купалінку ледзь не выкупалі, ды пашкадавалі: надта ж мілая, а вада ў бруістай Іслачы нараніцу халодная... І кветку-папараць хто гуртам, хто парамі, а хто й адзінотна шукалі... Знайсці яе сёлета пашчасціла Вікторыі Мякінка; няйначай, «Купалінка» Юля падказала і тым самым шчасце-долю малодшай сястры адступіла...

Што ж, праз год пабачым, ці спраўдзіцца. Карацей, каб я ноч не спаў і гэтак узнёсла сябе нараніцу пачуваў — не прыгадаю... Таму — за год ў нашае старажытнае мястэчка запрашаю.

Калі? Уначы з 23 на 24 чэрвеня! Яно лёгка запомніць — у самую найкарацейшую, «купальскую» ночку «маленьку», зыркае полымя якой (нават з асалодаю змружыўшы вочы), спеўныя карагоды і весялосць будзеце пасля памятаць цэлы год, адкрываючы ўсю старажытнасць індаеўрапейскай урачыстасці, да якой пазней прыядналася хрысціянства з усімі сваімі лепшымі традыцыямі. Таму і гучыць у народных песнях запрашэнне на Купалле ад самога Валадара нябёсаў:

*Сягоння ў нас Купала!
Не дзеўка агонь клала,
Сам Бог агонь раскладаў,
Усіх святых да сябе зваў...*

Моладзь, якая ўдзельнічала ў забаве, такое не забудзе, перакажа сваім дзецям.

І будуць палымнец над Іслачай купальскія агні. З пакалення ў пакаленне. Адорваючы нашчадкаў цяплом і душэўнай раўнавагай, весялосцю і ўсведамленнем хуткапыннасці боскага жыцця. Зыркага і ў адначасе кароткага. Як Купальская ночка. Як купальскае вогнішча. Як іскрынка, што знічкаю адарвалася ад вогнішча і памкнулася ў гару пад вечнае неба, каб калі пашанцуе, стаць самотнай зоркаю над вечнай зямлёй.

Ракаў, 25 чэрвеня 2005 г.

ГАЛАСЫ СЯБРОЎ

www.kamunikat.org

Алесь НАВАРЫЧ

«Цыялкоўскі архіўных нетраў»

Мяне ўвесьчасна цікавіла -- хто такі гэты няўрымслівы хлапчына? Амаатар колішняй айчыннай літаратуры? Вучоны-архівіст, гэта значыць «кніжны «чарвяк»? Ну, як на «кніжнага чарвяка» і замалады, і, калі можна так выславіцца, запасіянарны.

Зрэшты, чаму называю яго хлопцам? Мы даўно знаёмыя з ім, і з узросту хлапцоўства, маладзёнства даўно выйшлі. Ім і мною разменены пятыя дзесяткі. (Вымаўлена, напісана -- пяты дзесятак -- і робіцца страшна! Упэўнены, майму герою не страшна. Бо не вось нешта, а сее-тое зрабіў). Дык вось, -- якая раскоша быць знаёмым з чалавекам дваццаць гадоў! І глядзець, і назіраць, і бачыць, як чалавек, як палешукі кажуць: «Рост-э-э, рост-э-э, ростэ-э...» Не ў цалях, сантыметрах расце, а ў плане зробленага.

Пазнаёміліся ў самыя застойныя гады. Як кажуць, лёс звёў. Бывалі часіны, што і не рады быў, што лёс звёў з ім. Рэдка сустракаюцца птушкі такога высокага палёту, і такой высокай, падчас суворай патрабавальнасці ў першую чаргу да сябе. Да блізкіх з тым элементам ў адносінах, які называецца абуджэннем грамадзянскага сумлення. Як уражанне ад першай сустрэчы прасочвалася, была адчувальнай лінія паводзін у другія, іншыя сустрэчы, -- а далей дык і ўвогуле выразна акрэсленая рыса характару -- незацікаўленасць у асабістай выгадзе. І паводле цікавасці да гэткага рэдкага тыпу людзей проста мучыла: хто ж ён, гэты амаатар першых белмоўных тэкстаў? Змоўшчык? Таемны агітатар?

Чаму не пакідае дуролівае думка, што ў ягоных цалкам прыстойных выхільках ёсць нешта ад няўрымслівага іезуіцкага святара-прапагандыста, місіянера? Не, душы ён не браў у палон. Наадварот, натхняў. Значыць, не езуіт. Праўдзівей, падшукваў я параўнанні, гэты чалавек з нязнамага мною тыпу людзей нечым падобны на... расійскага селекцыянера Мічурына, або яшчэ праўдзівей -- на Цыялкоўскага. Во, мой герой -- з Цыялкоўскіх, кагорты тых, якія падарылі чалавецт-

ву космас. У цалкам матэрыяльным значэнні. І ў сваіх пылотных манускрыптах вычытвае, акрэслівае, як астралаг, лёс Бацькаўшчыны.

Заўжды, калі выпадкова сустракаліся, гэты чалавек з самым найтаямнічым выглядам браў мяне за крысо, адводзіў у бок, пільна глядзеў у вочы і ... пачыналася.

Што пачыналося, спытаецца дапытлівы чытач. А тое і пачыналася, калі сямідзесяцігадовай камуняцкай мерзлаты лёд растаў. Ды не растаў, а проста дыхнула цяплом, -- і ўсё! Лёд трэснуў, рака жыцця ўспаролася, вясна народаў пачалася! Прыбалты гурмой у свабоду і незалежнасць рушылі! І наш народ, які вечна спаў, абудзіўся. Глупства канечне. Бо народ не спіць. І не дрэмле нават. Як гэта можа увесь народ спаць, драмаць, кімарыць? Гэта ў Купалы і Коласа ён спіць, «бо абудзіся» -- заклікалі. Будзікі такія. Таймеры. Зразумела, што паэтычная метафара. Ды яшчэ з гіпербалай. Бо як спаць, ці заснеш, калі на гарляку чужая рука?

Што ж, факт застаецца фактам: нашынская, беларуская перабудова, рэзкія, на мяжы рэвалюцыйных, змены былі падрыхтаваны такімі няўрымснікамі, як мой прыяцель. А таксама якім-небудзь сціплым вучоным-фізікам, або якім-небудзь пазаштатным фатографам, або якім даследчыкам айчыннай літаратуры якога-небудзь стагоддзя. Гісторыкі рупіліся ў закладцы падвалін новага адраджэння, літаратары, мастацтвазнаўцы, лінгвісты. Пралетарыі не ведаю чым займаліся... Бог іх ведае, пралетарыяў, чым яны займаліся, медзь мо кралі з заводаў у Польшчу вазіць.

«Талака» пайшла, «Тутэйшыя» сабраліся, БНФ паўстаў, мітынгі забушавалі, а ён, мой герой, несабедбайны чалавек, і там быў, і тут, і яшчэ ў дзесяціх месцах, быў, як кажуць, у віры жыцця, але, як той Мічурын песціў свае яблынькі, герой мой не забываў свайго садувертаграду, свае архіўныя закуткі, хукаў на пажоўклыя старонкі з не да канца расчытанымі тэкстамі.

Мне здаецца, нарадзіся ён ў сярэдневяковай Японіі ваяром, самураем, і буцьме патрэба зрабіць харакіры -- зрабіў бы. Не зрабіў бы толькі тады, калі б убачыў нерасчытаны рукапіс. Так і сказаў бы -- спачатку рукапіс, а потым харакіры. (Пры чым тут харакіры? Што за няўцяжны аўтар?! -- падумае чытач. Выбачайце, адказваю, гэта не завёрткі, не эсэістычныя выцэвэрсы, але факталогія. Бо яму, майму

прыяцелю зрабілі харакіры. Майму знаёмцу-прыяцелю. Не адмысловым нейкім там асвечаным ножыкам -- банальным гумавым дручком, міліцэйскім дэмакратызатарам. Наўмысна, груба. Прыкрыўшыся мітынгам. Зламалі рэбры, прабілі лёгкае, пусцілі кроў і г. д. Ледзь аджыў, ледзь ачуняў і вышкробся.

Здавалася б, бяскрыўдны архіўны вучоны, пальцам нікога не зачэпіць, працуе з пылам мінулых эпох, а на табе, небяспечны гэты пыл, утрымлівае нейкую інфлюэнцыю свабоды, бацылу незалежнасці; у творах пачынальніка новай беларускай літаратуры Дуніна-Марцінкевіча адкрыў і выпусціў на свежае паветра небяспечнейшы вірус волі.

Дактары папрацавалі, лёс паспрыяў, акрыяў мой чалавек. Але думаеце, адчапіліся? Тыя, што думаюць, што выконваюць санітарныя функцыі і прымяняюць асептычныя сродкі супраць волі і незалежнасці ў грамадстве. Ужо за цяперашнім часам ішоў неяк наш герой з жонкай па вуліцы. Ішоў сабе, нікога не чапаў, коса ні на каго не зірнуў. Тут чорная «волга» спыняецца, дзверцы хлясь -- насцеж і вылазіць адзін з тых. І кажа: «О, здравстуйця, Іосіф Іосіфавіч. Вы яшчэ таго, не павесіліся?»

І гэта не ў 37-м годзе, не ў савецкія дысідэнцкія, гэта -- у новы, цяперашні час, з новымі гербам і сцягам, з новай безгербавай айчыннай валютай, з новым маўчаннем, з новай (працягам савецкай старой) кухеннай палітыкай.

Ды ну яе, палітыку. Раскажу лепш пра мясціны, якія падарылі мне такога чалавека. Гэта, канечне ж, старое мястэчка. Канечне ж, з царквой і з касцёлам, з пракаветнымі могілкамі на высокім месцы, на якіх растуць старыя высокія сосны, у ралатых галінах якіх свішча стары і мудры вецер, а каля каранёў -- прысыпаня цёмна-залацістымі шыпулькамі надмагільныя камяні з візантыйскай вязьцю кірыліцы, гатычнымі літарамі лацінкі, бяздонна-таямнічымі кручочкамі іўрыту. Уздоўж мястэчка віецца рэчачка, і канечне яна будзе называцца Іслач, а ў ёй паводле сучаснай легенды водзіцца дзівосная рыба стронга, якую ніхто ніколі не бачыў, але лавілі ўсе. І называецца мястэчка Ракаў. Скажыце, прамоўце -- і аж прыжмурцеся ад моўнай смакаты -- Ра-каў! Зямля тут такая, добраспрыяльная, людзі такія. Ці ж не выгода ўжо адно расказваць пра ракаўскую выгоду, калі на гэтай зямлі

растуць хлопцы сапраўдныя асілкі-волаты. Удумайцеся, са школьнага класа, у якім вучыўся мой няўрымснік-знаёмец выйшлі камандзір атамнай падлодкі, работнік «дзiesiąткі» -- выведкі ў выведцы -- і уласна наш герой, у адной асобе выдатны архіўны вучоны, літаратар, публіцыст і патрыёт.

Падводнік, разведчык і вучоны -- з аднаго не такога ўжо і вялікага Ракава. З аднае школы. Мала таго, з аднаго класа хлопчыкаў 1959 г. н. Гэта выпадковасць? Ці заканамернасць? Мо настаўнікі такія, мо бацькі, мо аўра ракаўскай зямлі? А можа, Ракаў, як мадэль свету, як мадэль усё Беларусі -- нешта не тое паміж цывілізацыямі Заходняй Еўропы і Усходняй Расіі. Вось ужо яны спрачаліся, той расейскі падлодчнік і расейскі (а з нашых, беларусы, чыстапародныя ракаўцы) разведчык і наш герой, калі сабраліся на дваццатыя ўгодкі пасля сканчэння школы. Якая іронія лёсу, калі яны ўсе трое елі бульбу з адных ракаўскіх сотак, а жывуць у цывілізацыйна рознай прасторы!

Пра гераеву радзіню. І зноў якая падазроная ўшчодранасць сям'і! Найстарэйшы брат Казімір -- фізік, супрацоўнік Інстытута фізікі цвёрдага цэла Нацыянальнай НАНБ, лаўрэат прэміі акадэміка В. А. Копцюга. Фэлікс, жывапісец, прэзідэнт Беларускай акадэміі выяўленчага мастацтва; Валер'ян, скульптар, аўтар помніка Міцкевічу ў Кракаве, Лідзе, Наваградку; кампазітару Агінскаму ў Маладзечне.

Вось што яно, аказаваецца! Родная зямля, багатая на таленты сям'я тлумачаць незвычайную прадуктыўнасць, выдайнасць майго знаёмага. Бо колькасць усіх публікацый перасягнула 280 найменняў. Ці можна, ці варта паралічваць іх, пачынаючы ад простых нататак пра жыццё кампазітара Міхала Грушвіцкага і да аб'ёмных выданняў пра жыццё і творчасць класіка беларускай літаратуры Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Мой герой даследаваў арыгінал «Пінскай шляхты», пісаў навукова-публіцыстычныя артыкулы і эсэ пра Кастуся Каліноўскага, Францішка Багушэвіча, Браніслава Эпімах-Шыпілу, крытычныя работы пра творы Адама Міцкевіча, пра Паўлюка Багрыма, пра ананімныя вершы XIX ст. Ягонаму пярэ належаць даследаванні аўтографу Станіслава Манюшкі, Браніслава Эпімах-Шыпілы і Івана Франка. Ён рыхтаваў да друку запісныя кніжкі Уладзіміра Караткевіча, рабіў укладанні, прадмовы, пасляслоўі і каментарныя часткі да шмат якіх кніг з хрэстаматыйнымі творамі, працаваў у архівах Варшавы,

Вроцлава, Кракава, Львова, Вільні, Масквы, Ленінграда-Пецярбурга, Парыжа.... Менавіта ён публікаваў творы Янкі Станкевіча і Вацлава Ластаўскага, рыхтуючы да іх уступы і новуковыя каментары, перакладаў з польскай прыгодніцкую літаратуру і гістарычныя мемуары. Гэта ён, які часта хаваўся пад псеўданімамі Януш, Войніч, Карловіч, ажыццявіў шыкоўнае выданне арыгіналу шматмоўных перакладаў пад адной вокладкай песні нацыі -- «Новай зямлі» Якуба Коласа.

Дзеля даведкі: 10 навукоўцаў аднаго аддзела адной навуковай установы аднойчы за адзін звычайны год выдалі «на ура» аж 13 (трынаццаць) артыкулаў. Паўштатнік гэтай установы Януш-Войніч-Карловіч адзін апублікаваў за год 10 артыкулаў. Тыя па артыкульчыку выціснулі, а гэта ў 10 разоў болей забамберыў. А калі ўлічваць паўштатніцтва, дык выдайнасць працы ў 20 разоў большая. Не на 20 адсоткаў, а ў 20 разоў!

Што з такімі атлётамі робяць? А скарачаюць, каб не муціў «ім чыстае вады». І мой знаёмы, як гэта не паскудліва ўсведамляць, падпаў пад скарачэнне. Маўляў, туды яму і дарога, раз гэты чалавек не ведае правілы паводзін у пекле. «Ты тут адновішся на рабоце толькі праз труп!» -- так і заявіла бухгалтарка ўстановы, калі ўбачыла майго героя ў ролі просьбіта. А ён працаваў за 21 тысячу бел. рублёў! За 13 даляраў! Што ж, ідэёва моцны? пасіянарны? няўрымслівы? Мода на такіх выйшла. Ды і калі яна была ў нашым краі на такіх? На Дунінаў-Марцінкевічаў? На Багушэвічаў? На Купалаў?

Дарэчы, а хто ён такі, «хлопча малы»? Самы момант назваць імя і прозьвішча загадчыка аддзела археаграфіі БелНДІ дакументазнаўства і архіўнай справы, намесніка старшыні Археаграфічнай камісіі дзяржаўнага Камітэта па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, старшага навуковага супрацоўніка Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы, кандыдата філалагічных навук, сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі.

Ён -- Язэп Янушкевіч, сын Язэпа з Ракава, сын роднай зямлі.

Уладзімір НЯКЛЯЕЎ

«Мы на крывіцкім дрэве калянае лісцё...»

У 70-я гады, вярнуўшыся з Масквы, дзе вучыўся ў Літаратурным інстытуце, я туляўся нейкі час без працы і, каб зарабіць на хлеб, пісаў ва ўсе выданні пра ўсё: пра дуст, пра спорт, пра курапатак... Для газеты «Літаратура і мастацтва» — пра музыку і тэатр, актораў ды кампазітараў. У ролі, якія яны гралі, і ў музыку, якую стваралі, я не надта ўзіраўся і ўслухоўваўся. Барыс Іванавіч Бур'ян, які ў «ЛіМе» ў той час загадваў ці не ўсёй культурай, тэлефанаваў: «Напішы пра гэ-тага...» — і, калі ласка... Колькі старонак, каб пасля не скарачаць?..

Аднойчы адзін з кампазітараў (не буду называць вядомае імя), як штосьці западозрыўшы, вырашыў вызнаць глыбіню маіх музыказнаўчых ведаў. Саграўшы на раялі некалькі акордаў, спытаў, ці не пачуліся мне ў ягонай музыцы рэмінісцэнцыі... Я папрасіў сыграць яшчэ раз і, нібыта глыбінна задумаўшыся, доўга маўчаў, адказаўшы ўрэшце, што не, рэмінісцэнцый не чую, музыка арыгінальная, а калі нешта яна й нагадвае, дык вельмі аддалена... ронда Міхала Грушвіцкага.

І кампазітар спёкся.

Прафесійны музыкант, выпускнік кансерваторыі па класе кампазіцыі, ён пасаромеўся прызнацца, што не ўяўляе, пра што размова. «Так-так, — кіўнуў ён, — магчыма...» — хоць нікага Міхала Грушвіцкага не ведаў і ведаць не мог, бо сам я пра яго дазнаўся з апошняга, толькі што ўзятага ў рэдакцыі, нумара «ЛіМа», а раней ні пра Грушвіцкага, ні пра музыку ягоную нічога й не чуў. Дый сёння ні слова пра яе сказаць не магу, бо засталіся ад той музыкі ўсяго некалькі нот, выбітых на надмагільным камяні на ракаўскіх могілках...

Было гэта ў 1976 годзе. Мне было 30, кампазітару, пра якога я пісаў, пад 40, а Язэпу Янушкевічу, артыкул якога пра Міхала Грушвіцкага прачытаў я ў «ЛіМе», усяго 17.

Пазней, праз гады, стаўшы галоўным рэдактарам «ЛіМа», я не раз дзякаваў Язэпу Янушкевічу за бліскучыя матэрыялы, якія дасылаў ён

у рэдакцыю, але найбольш я ўдзячны яму (у чым і прызнаюся з нагоды юбілею) за той, самы першы, артыкул пра Грушвіцкага — так ён у час і да месца лёг пад руку.

Калі прызнаць тую публікацыю за першую навуковую працу, дык няцяжка падлічыць, што ракаўскі шляхціч, сын Язэпа і Марылі-Ірэны з роду Грыбоўскіх, выпускнік філфаку БДУ, старэйшы навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы, загадчык аддзела археаграфіі Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства і архіўнай справы, выконваючы абавязкі старшыні Археаграфічнай Камісіі Камітэта па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў, кандыдат філалагічных навук Язэп Янушкевіч працуе ў нацыянальнай культуры, навуцы, гісторыі, літаратуры 33 гады. Амаль столькі, колькі жыве.

Зрэшты, жыць можна доўга — і без толку. Абы як. Гэтаксама, як і працаваць. Але тут не той выпадак: ракаўская шляхта ніколі не жыла абы як, а тым больш нічога абы як не рабіла. Таму і ў спісе надрукаваных за 33 гады ў айчынных і замежных выданнях больш за 330 навуковых прац, і ў стосе выдадзеных кніг — усё, як мае быць. І па-навуковаму грунтоўна, і па-мастацку якасна, а па ўсім — і найперш — захапляльна, цікава. Як і ў доме-музеі ягонага брата, мастака Фелікса Янушкевіча, які і дом, і музей мог мець дзе заўгодна, але ўсё ягонае ў Ракаве. У мястэчку такім самым, як маё роднае Крэва, адкуль выправіліся мы некалі з дзедам, каб купіць на знакамітым ракаўскім кірмашы каня.

Усё нашае тут — светаадчуванне гаспадароў Янушкевічаў. Філасофія роду.

Мяркую, менавіта праз гэта і віруе ў Янушкевічах цікаўнасць да спадчыны. Неспатольная, апантаная. Язэп Янушкевіч неяк падзіцячаму, шчыра-шчыра верыць, што напісанае не згарае, зробленае не губляецца. Што ўпала — не прапала, трэба толькі шукаць — і знойдзецца. І ён шукае, шукае, шукае...

А як знайсці? Нахіліцца і падняць?.. Але ж хіба тое, што з брычкі Дуніна-Марцінкевіча ўпала, ці з кайстры Ластоўскага вытраслася — на дарозе так і ляжаць?..

Не. Калі й ляжала, дык затапталася. І тымі, хто йшоў на ўсход, і

тымі, хто крочыў на захад, а найбольш тымі, хто таптаўся на месцы.

Я люблю (іншым разам без аніякай патрэбы) заходзіць у архівы, зазіраць у архіўныя сховішчы бібліятэк. Сёння раблю гэта зрэдку, раней зазіраў часцей. Сёння табе хутчэй за ўсё пакажуць копію ці фота замоўленага дакумента, а раней прыносілі сам жывы дакумент... З пылам і пахам часу... Дык вось у бібліятэках Варшавы, Прагі, Вільні, Санкт-Пецярбурга, Кіева, Масквы, ва ўсіх архівах, дзе мне даводзілася быць, бачыў я ў метрыках карыстання імя Язэпа Янушкевіча, якое чаргавалася з імёнамі Адама Мальдзіса, Уладзіміра Караткевіча, Янкі Саламевіча, Віталія Скалабана, Уладзіміра Казбярука (больш і не прыпомню нікога, а ў нас жа дзесяткі, сотні вучоных, кандыдатаў навук і дактароў). У нейкіх метрыках мог адсутнічаць Караткевіч, магло не быць Мальдзіса або Казбярука, але Янушкевіч быў амаль ва ўсіх — і часцяком першы і адзіны.

Вось так нахіляюцца і падымаюць згубленае на дарогах... У пыле і часе...

У архівах Варшавы Язэп Янушкевіч працаваў у той час, калі я ў Варшаве жыў. Дакладней, выжываў... Статус мой быў, так скажам, няпэўны, многія мяне цураліся. Беларусы, не палякі. Але не Янушкевіч, які з кожнай паездкі дамоў нешта прывозіў. Калі я адмаўляўся ад пачастункаў, ён весела згадваў гісторыю пра тое, як хадзілі мы з дзедам на ракаўскі кірмаш, і заяўляў катэгарычна: «Кожны, хто купіў некалі ў Ракаве каня, мае вечнае права на кавалак ракаўскага хлеба! Во табе й за дзеда...»

Ён любіць здзіўляць. Любіць захапляцца... Калі ён бачыць нешта, што яму падабаецца, можаце не прасіць яго: «Цішэй, цішэй...» Як ён захапляўся спектаклем Мікалая Пінігіна па п'есе Дуніна-Марцінкевіча «Пінская шляхта!» Мала хто ведае, што дзякуючы яму і ўзнікла задума спектакля: гэта была творчая прапанова Язэпа Янушкевіча Мікалаю Пінігіну.

З ім хораша сябраваць. Ён светлы, адкрыты. Моцны: валуны цягае, спяваючы. Найпершая прычына, па якой праўдамі і няпраўдамі стараліся пазбавіцца ад яго ва ўстановах, дзе ён служыў, ягоная неверагодная працаздольнасць. Ён упрагаўся і адзін цягнуў гэтакі ж, калі не большы, воз, як усе астатнія. А на пытанне: «Табе што: больш за ўсіх трэба?» — адказваў: «Больш».

Гэта не што-небудзь, а характар.
Неяк я напісаў яму прысвячэнне:

*У Ракаве ці ў Крэве —
У нас адно жыццё,
Мы на крывіцкім дрэве
Дрыготкае лісцё.*

Ён прачытаў і спытаў: «Можна я адзін радок папраўлю? Адно слоўца?..» І ў апошнім радку слова дрыготкае замяніў на калянае, у чым зноў жа выявілася натура, і прысвячэнне цяпер канчаецца словамі, вынесенымі ў назву гэтага эсэ, якім я віншую сапраўднага вучонага, сапраўднага чалавека, сапраўднага беларуса Язэпа Янушкевіча з юбілеем!

2009

Мікола ПІНІГІН

Ракаўская шляхта

Мы сустрэліся з Язэпам Янушкевічам падчас пастаноўкі «Ідыліі» Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Па-мойму, за вакном быў 1992 г. Патрэбен быў навуковы кансультант. Хто? Бясспрэчна, Язэп Янушкевіч, улюбёны ў Дуніна, даследчык яго жыцця і творчасці. Тады мне адкрыўся цэлы сусвет шляхецкай беларускай культуры. Я глядзеў на п'есу вачыма Язэпа. Апроч усяго, была яшчэ задача высакародная – рэканструяваць музыку Станіслава Манюшкі і наогул аддаць даніну павагі першаму беларускаму драматургу. Спектакль чакаў поспех і цікавае гастрольнае жыццё: Польшча, Літва, Расія, Украіна білі ў ладкі (пляскалі ў далоні) Дуніну-Марцінкевічу, а патаемна, я думаю, і спадару Язэпу, які з'явіўся паўнаўтасным стваральнікам спектакля.

І вось 2008 год – год стварэння «Пінскай шляхты». Зноўку Язэп у шэрагу стваральнікаў спектакля. Як дапамог мне яго каментар да п'есы! Упершыню тады зразумеў гістарычны кантэкст стварэння п'есы, лёсу самога Дуніна і яго сям'і. Упершыню Язэп адкрыў мне сэнс шляхецтва на нашай зямлі і яго пакутны лёс у будучыні, пачынаючы з часоў царскай расейскай анексіі і г. д.

Шмат хто ведае таленавітых Язэпавых братоў. Усе яны магутныя, таленавітыя людзі. Янушкевічы з вялікай літары. Сыны старадаўняга Ракава. Адным словам, ракаўская шляхта.

Набліжаецца юбілей Язэпа Янушкевіча. Хочацца пажадаць яму моцнага здароўя і надалей працаваць на карысць і гонар любай яму Беларусі.

Віншую, дружа!!!

2009

Віктар ХУРСІК

Душа чысцюткая

У Язэпа Янушкевіча душа бялюткая. Як снег. Ляжыць ён, гэты снег, у Ракаве над Іслачай ды іскрыцца. Топчуць яго. Бухтуюць. Ён рыпіць, але іскрыцца. Трэба ж, даў Гасподзь!

Снег і Каляды. Адыходзіць 2007 год. Язэп вандруе па архівах ды універсітэтах Польшчы, якую ён любіць. Дасылае адтуль электронныя лісты. Кожны з іх - класіка жанру. Напісаныя лацініцай, патыхаюць шляхецтвам і ўтрымліваюць эмацыйныя карацелькі накшталт: «Дружа, не паверыш! Адшукаў! Знайшоў!» Бачу ўвачавідкі, што гэта найперш для яго, а потым і для ўсёй Беларусі стане сапраўднай навуковай сенсацияй, скажам, выказванне класіка Юзафа Крашэўскага пра класіка В.Дуніна-Марцінкевіча. Але тут у халоднай бацькоўскай краіне гэтыя весткі пра знаходкі не грэюць. Іншы расклад. Не да класікаў. Грошы, грошы, грошы... Нехта гібее, нехта пыхціць ад раскошы. А па вялікаму рахунку ўсім на класікаў - напляваць.

І ў гэты час зноў голас Язэпа. Чакай. Ну што ты, дружа, вярзеш там з-за бугра? Якую КЛАСІКУ ты хочаш выдаць? У перакладах на пяць? на восем моў? Кр-ануў-ся. Мяне трасе. Во, блін, «архіварыус», не дай Божа з дылетантамі...

Ён залятае да мяне да хаты 31-га, калі да Новага года застаюцца лічаныя гадзіны. Мае ўпрошанні не падзейнічалі. Збянтэжаным дочкам і жонцы яго прыход рэжа планы. Але Язэп вымае ноўтбук, і мы садзімся, вярстаем «Класіку», перамяжоўваючы спрэчкі з добрай «ракаўкай».

Урэшце ён зыходзіць. Кніга з'яўляецца ў тэрмін.

Яго крыўдзілі многія. Аднак не прыпомню, каб Язэп на каго крыўдаваў. Змагацца за праўду - так, але крыўдаваць? Відаць, не пашылі яму бацькі кашулю ў якой трымаўся б камень за пазухай. Нават свае звальненні з архіўнага інстытута ды і з Акадэміі навук ён успрыняў па-філасофску, як наканаваныя. Хаця крыўдаваць было за

што. Годнае святкаванне 200-годдзя Дуніна-Марцінкевіча адбылося дзякуючы Янушкевічу, аднак адзіны ў краіне спец па класіку так і застаўся незапатрабаваным. У скрусе ён аддаліўся ў свой Ракаў, распачаў вяндляць там сала і кумпякі (маючы сабе на ўвазе такім спосабам у далейшым зарабляць на жыццё).

«Мы — на сваёй зямлі! Не змарнуем я й не змарнеем!» - ад гэтага пажыццёвага Язэпавага закліка цяплейе душа: беларус XXI стагоддзя не стаміўся верыць у будучыню. З бацькоўскага краю ён ізноў едзе ад кумпякоў у сытую Польшчу, адтуль зноў у Ракаў поўны планаў, задум, жаданняў пасунуць Беларусь у лік краін найвышэйшай духоўнасці.

Ад полымя яго паходні сам пачынаеш тлець, запальваешся. Зірнеш - а іскры яго душы ўжо наперадзе, запальваюць іншых. Але не ўсіх.

Эх, іскры-іскры! Як часта падаеце вы у халодны снег...

Мінск, 2009 г.

Алесь ЖЛУТКА

Ён узняўся над прастораю і часам

Чалавек – знікаючая і няўлоўная сутнасць, Божы подых і падабенства. Як яе спасцігнуць, як разгадаць? Што пакідае яна па сабе ў неабсяжных далечынях прасторы і часу? Якімі знакамі значыць яна свой шлях сярод іншых знакаў, у якіх з’яўляе сябе нам наш сусвет. Мо’ гэта імя? -- той знак, праз які толькі і можам атрымаць хоць і кволае ўяўленне пра сутнасць.

Прыгледзьмася ж да яго імя.

Язэп, сын Язэпаў. Нябесны патрон – св. Язэп— апякун Хрыста, ахоўнік і абаронца Святой Сям’і, цесля. Цесля, па старагрэцку τέκτων. Значэнні -- цесля, будаўнік, майстар, творца, які апрацоўвае дрэва, драўніну. Па-грэцку □λη, па-лаціне *materia* азначалі і дрэва і драўніну і матэрыю, з якой ствараецца сусвет. Цеслем і сынам цеслі называюць евангелісты і самога Збаўцу. У творах містыкаў Пан Бог уяўляецца як Вялікі Будаўнічы.

Неспатольная прага творчасці -- ва ўсім, над усё! Ствараць, рабіць грунтоўна, моцна, гожа. Ці сякераю і кельмаю, калі залатым жывічным убраннем апрацаецца хата, дзе сонечныя промні граюць на бурштынавых хваёвых пражылах, працягваючы лясное жыццё, а вакол вокамгненна ўзлятае ўгору магутны мур. Ці пяром і духам, калі як на ганчарным коле паўстаюць, вырастаюць з гліны небыцця сілуэты нашых вялікіх продкаў, вяртаюцца імёны, адтвараецца і ствараецца беларускі сусвет, пачынаюць гаварыць дзяды.

Але цесля сам для сябе робіць крыж, які яму ж і несці. Бо ўсялякая творчасць гэта крыж і чым больш зроблена тым цяжэйшы крыж. Ён нясе яго велічна і годна, як увесь беларускі народ за сябе, за сяброў і суседзяў, за ворагаў. За тых, што аплёўваюць і збіваюць, што гоняць

і катуюць. Гатовасьць браць крыж і дапамагаць, рабіць ... Рабіць за іншых, спадзеючыся толькі на сябе і на Бога.

Ракаў... Так і мроіцца тая, не чужая сталіца, дзе сядзелі нашыя слаўныя каралі. Адна літара, адзін гук, які падзяляе прастору, час, народы, погляды. Ён вырастае з ракаўскай зямлі як магутнае сусветнае дрэва, якое выранае з сэрца нашай карміцелькі-матухны, а вершалінаю абдымае неба. І разгортваюцца галіны, і зелянее лістота, распускаюцца кветкі і спеляцца плады, шмат пладоў... Вучань волатаў... -- Александровіч, Кісялёў, Мальдзіс, сын асілкаў... Як тут самому не стаць волатам?! Як быць іншым, калі вакол цябе прасякнуты нябеснай яснасцю акварэлі Галіны, напоўненыя пракаветнай нястрымнай энэргіяй палотны Фэлікса, рэнесансавыя высечаныя нібы незямной рукою творы Валяр'яна, высокія думкі Казімера, сягаючыя да глыбіняў матэрыі і ў прадонні свету?

« воіны, калі ўкрыжавалі Ісуса, пабралі адзежу Ягоную і падзялілі на чатыры долі »

Ён асягнуў прастору і перамог час. Здабыткі нашыя апынуліся па-за межамі: Масква, Пецярбург, Варшава і Кракаў, Берлін і Парыж. Асацыяцыя: «Падзялілі адзенне яго і пра вопратку кідалі лёсы». Пошук праўды, (не падабаецца слова ісціна), пашыраў яго далягляды. Сваімі падарожжамі па архіўныя скарбы ён знітаваў іх у адно, сабраў, расплавіў і адліў у шчырую даўгавечную манету, якой ня стачыць ані тлі ані молі. Гады і вякі нанізваліся на нітку жыццёвых сюжэтаў, драмаў і калізіяў, паўставалі з цемры палеглыя героі, час укладваўся і сціскаўся, бо ён знае цану часу і выдаткоўвае яго бяз рэшты на тое, каб вярнуць да жыцця той час, той страчаны родны рай. Праўда мінулага -- праўда сённяшняга. Ісці да яе – шчасце і крыж даследніка. А навук, якая губляе свой галоўны сэнс -- пошук праўды, перастае быць навук, а ператвараецца ў прыдатак вытворчасці. Ці не ўся беларуская акадэмія, губляючы сэнс, працуе сёння на гэтую «чарку і скварку»? Таму і ператвараюцца аддзелы ў сектары, інстытуты ў аддзелы, ды выпіхаюцца на задворкі гуманітарныя акадэмічныя ўстановы, «скарачаюцца» ці «не праходзяць атэстацыю» самыя таленавітыя, самыя ўедлівыя. Але затое расце і множыцца зграя акадэмічных клеркаў, дзялкоў ад навукі (ці нібыта ад навукі), якія нават з жабрацкага пенсіёну падначаленых навукоўцаў умудраюцца здымаць сваю

плеўку.

Але гледзячы на такіх як ён, як множацца пад рукою новыя творы, кіпіць і віруе Праца, адчуваеш што над удзірванелым, забраным краем ўжо ўздываецца і лунае святы сцяг Хрыста. Узлятае велічная нязгасная постаць Пагоні, якой так баяцца яны. Але якой «не разбіць, не спыніць, не стрымаць».

Яэпе, светлы і доўгі шлях, плён, радасць і свята творчасці няхай назаўсёды будуць!

Amicus amico!

www.kamunikat.org

Замест ЭПІЛОГУ

Міхась Скобла

*ДВА ЛИСТЫ Ё ПАРЫЖ
ЯЗЭПУ ЯНУШКЕВІЧУ*

I

Поўня, як абветраны рамонак,
Туліцца пад пахай мажнай хмары.
У пляцак на стомленых рамянах
Ты чые збіраеш думкі-мары?

З ракаўскіх пенатаў рыпне шафа
Форткавым завесам ва ўнісон.
Эйфелева вежа, як жырафа,
Зазірне ў твой беларускі сон.

Непрытульна на чужых майданах –
Ведаш, як ведаў, пэўна, й той,
Хто валок Айчыну ў чамаданах
За мяжу на здоўжаны пастой.

Перашлі з аблокамі па небе,
Што з архіваў вызваліць здалеў.
Колькі жыць нам на ласкавым хлебе?
І яго галодны люд даеў.

Дух вандроўны дзе б цябе ні клікаў,
Веру – ты пад аўраю бяроз
Родны пыл з падэшваў чаравікаў
На чужых кілімах не атрос.

II

Свой пляцак адмысловы бяры ж
Ды – гайда ў беларускую восень!
Ці Парыж
Патрабуе барыш,
Ці чакае у госці запросін?

Што ў шуканнях душа здабыла?
Развініцеся вырайна, крылы.
Ці на Сэнт-Жэнеўеў дэ Буа
Чапануў за крысо крыж Ярылы?

Ці ў бажніцы (хай літуе Рох)
Спавядальна прыпаў на калена,
Ці ў кавярні, дзе столік на трох,
Ты частуеш Рэмбо і Верлена?

Паспяшай, хоць багаж не ўвязаў.
Менск звярае гадзіннік нядрэмны,
І прыўстаў даўганогі вакзал,
Каб пайсці цягніку напярэймы.

P.S. Каб уведаў жа пільны француз:
Знойдзенае ў архіўным раскопе
На шляхецкі намотана вус,
Што надзейней любых ксеракопій.

1994

Уладзімер Мазго

Ні Парыж, ні Рым, ні Кракаў
Не замяніць родны Ракаў
І даследніцкую глебу
Янушкевічу Язэпу.

2001

